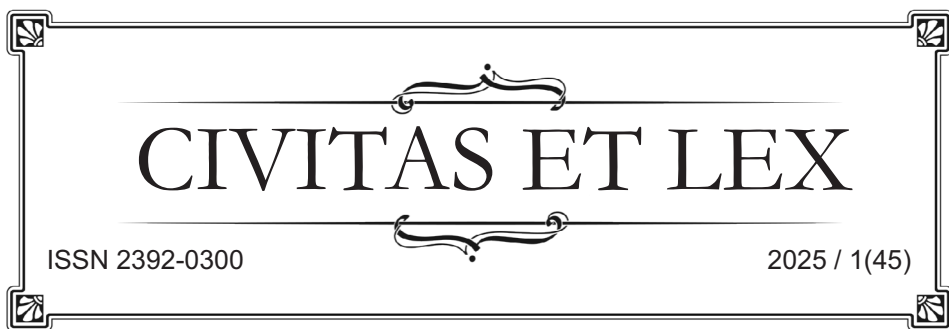

UNIwersytet WARMIŃSKO-MAZURSKI W OLSZTYNIE
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

KWARTALNIK

Wydawnictwo
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
w Olsztynie

RADA NAUKOWA

Susana Gonçalves (Instituto Politécnico de Coimbra, Portugalia), Carmen Lázaro Guillamón (Universitat Jaume I Castellón, Hiszpania), Michele Indelicato (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy), Iveta Kovalčíková (University of Presov, Słowacja), ks. Krzysztof Orzeszyna (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polska), Igor Palúš (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Słowacja), Salvatore Antonello Parente (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy), Elitsa Petrova (Vasil Levski National Military University, Bułgaria), Anatolii Rachynskiyi (National Academy of Public Administration under the President of Ukraine – NAPA, Ukraina), Sanan Sadiyev (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces, Azerbejdżan), Mariusz Solis (Kwatera Główna NATO), Ognen Spasovski (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), Laura Tafaro (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy), Paweł Tarasiewicz (Adler-Aquinas Institute, Manitou Springs, CO, USA), Cezar Vasilescu (Romanian National Defense University “CAROL I”, Rumunia)

REDAKTOR NACZELNY

ks. Wojciech Guzewicz (UWM)

SEKRETARZ REDAKCJI

Vacat

REDAKTORZY TEMATYCZNI

◇ edukacja: Ryszard Skawiński (UWM), Rosa Indelicato (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy), ◇ historia: ks. Jacek Wojda (AKW), Markus Kirnke (Uniwersytet w Lugano, Szwajcaria), ◇ komunikacja społeczna i media: Marta Więckiewicz-Archacka (UWM), Dinos A. Kerigan-Kyrou (Partnership for Peace Consortium, Irlandia), ◇ nauki o bezpieczeństwie: Piotr Gawliczek (UWM), Maksym Tyshchenko (National Defence University of Ukraine in Kyiv), ◇ nauki o polityce i administracji: Piotr Wojnicz (UWM), Xayal Iskandarov (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces), ◇ nauki prawne: Sławomir Kurska (Uniwersytet SWPS), ◇ prawo kanoniczne: ks. Florian Lempa (Uczelnia Łazarskiego)

REDAKTORZY JĘZYKOWI

◇ język angielski: Hannah Elizabeth James (University of the West of Scotland, Szkocja), ◇ język francuski: Thérèse Consigny (Université Paris – IV, Francja), ◇ język polski: Ryszard Skawiński (UWM), ◇ język włoski: Maria Casola (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy)

REDAKTORZY STATYSTYCZNI

◇ Nikolina Kenig (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), ◇ ks. Arkadiusz Orzeł (Wyższe Seminarium Duchowne w Elku)

PROJEKT OKŁADKI

Marek Kuryłowicz

Czasopismo jest wydawane pod auspicjami programu NATO DEEP / An international scientific journal published under the auspices of NATO Defence Education Enhancement Program

ADRES

Redakcja „Civitas et Lex”, 19-300 Elk, ul. Kościuszki 23
tel. 87 621 60 76; 87 621 07 07; 87 621 03 08
online: <http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>
<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>

Czasopismo współfinansowane ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki na podstawie umowy nr RCN/SP/0254/2021/1 z dnia 1.11.2022 r.; kwota środków finansowych stanowiących pomoc przyznaną w ramach programu „Rozwój czasopism naukowych” 27 080 zł

ISSN 2392-0300

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2025

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 70, ark. wyd. 8,25; ark. druk. 7,0
Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 85

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Od Redakcji / Editorial	5
-------------------------------	---

HISTORIA / HISTORY

Ks. Wojciech Guzewicz , Kościoły i parafie diecezji elckiej (część 27) / Churches and parishes of the Diocese of Elk (part 27)	7
Tomasz Naruszewicz , Administracja i funkcjonowanie klasztornych miasteczek Sejny i Suwałk w drugiej połowie XVIII wieku / Administration and functioning of the monastic towns of Sejny and Suwałki in the second half of the 18th century	23

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

Marcin Kazimierzczuk , Ograniczenie wolności poruszania się oraz nietykalności osobistej podczas stanu wyjątkowego / Restriction on freedom of movement and personal integrity during a state of emergency	45
Krzysztof Lipka , Problematyka sprawiedliwości w podatkach globalnych / Issues of justice in global taxes	57
Piotr Szady , Odpowiedzialność członka zarządu jako osoby trzeciej za zaległości podatkowe spółki z ograniczoną odpowiedzialnością / Liability of a Board Member as a Third Party for Tax Arrears of a Limited Liability Company	73

VARIA

Rosaria Anna Achille , La musica tra puritanesimo e trascendentalismo – Amy Marcy Beach – <i>La forza del talento</i> (parte II) / Music between Puritanism and Transcendentalism – Amy Marcy Beach – <i>The Power of Talent</i> (Part II)	89
---	----

RECENZJE / REVIEWS

Ks. Wojciech Guzewicz , Ks. Krzysztof Bielawny, <i>Dzieje parafii w Rutce-Tartak</i> , Elbląg 2024, ss. 217	107
--	-----

OD REDAKCJI / EDITORIAL

Szanowni Państwo! Rozpoczynamy dwunasty rok wydawania naszego periodyku naukowego „Civitas et Lex”. Pierwszy w tym roku – 2025 – numer naszego kwartalnika składa się z siedmiu materiałów naukowych, wśród których znajduje się sześć artykułów naukowych oraz jedna recenzja monografii. Autorom, którzy zamieścili swoje prace w tym wydaniu, wyrażamy wdzięczność i składamy podziękowanie za to, że wybrali właśnie nasz periodyk jako miejsce swojej publikacji – cieszymy się, że możemy służyć w upowszechnianiu rzetelnej wiedzy naukowej. Wszystkim Czytelnikom z kolei życzymy owocnej lektury.

Pragniemy podziękować p. dr. Marcinowi Kryńskiemu z Uniwersytetu w Białymstoku za trud włożony w sekretarzowanie „Civitas et Lex” na przestrzeni ostatnich trzech lat.

Szczegółowe informacje na temat „Civitas et Lex” znajdą Państwo na naszej stronie internetowej (<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>), na którą serdecznie zapraszamy. Informacje o piśmie z lat 2014–2023 zaczerpnąć można także ze strony internetowej Filii UWM w Elku (dawniej: Wydziału Studiów Technicznych i Społecznych w Elku) – <http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>.

W imieniu Redakcji
KS. WOJCIECH GUZEWICZ

HISTORIA / HISTORY

Ks. WOJCIECH GUZEWICZ

KOŚCIOŁY I PARAFIE DIECEZJI EŁCKIEJ (CZĘŚĆ 27)

W dwudziestej siódmej części cyklu – *Kościół i parafia diecezji ełckiej* – zaprezentowane zostaną ośrodki kościelne w Turośli, Ukcie, Użrankach, Węgielsztynie i Węgorzewie (Św. Apostołów Piotra i Pawła). Przy każdym kościele i parafii podawane są, tak jak to było w poprzednich częściach, szczegółowe informacje, np. kiedy dany ośrodek powstał, kto go erygował, w jakim stylu jest zbudowana świątynia itd. Ponadto poszczególne opracowania zawierają informacje o lokalnych cmentarzach i różnych pomnikach nie tylko o charakterze religijnym, ale także pozareligijnym, opisy plebanii (zaplecza socjalnego parafii), wykazy miejscowości lub ulic przynależnych do parafii, zestawienia dotychczasowych proboszczów, informacje o wikariuszach oraz innych duchownych działających w parafiach. Dowiadujemy się też o ulokowanych tam zakonach (jeśli istnieją) oraz osobach powołanych, wywodzących się z omawianych wspólnot. Bazą bibliograficzną opisów stały się zasadniczo źródła drukowane, prace magisterskie (najczęściej poświęcone parafiom i miejscom kultu) oraz opracowania (literatura przedmiotu) – wykaz bibliografii znajduje się pod każdym hasłem.

Turośl (Matki Bożej Częstochowskiej)

Turośl powstała w 1716 r. jako osada szkatułkowa. W 1848 r. założono tu zbór ewangelicki i wybudowano kościół w stylu neogotyckim, bardzo zniszczony podczas II wojny światowej. W 1956 r. przekazany został ludności katolickiej, która go odbudowała i przystosowała do potrzeb swego kultu. Parafia katolicka została kanonicznie erygowana przez biskupa warmińskiego Tomasza Wilczyńskiego w 1962 r. Graniczy m.in. z kurpiowską parafią Zalas, przynależną już do diecezji łomżyńskiej. I właśnie z terenów Kurpiowszczyzny pochodzi najwięcej mieszkańców Turośli i okolic. Przed II wojną światową Turośl nosiła nazwę Turoschehn, a od 1938 r. Mittenheide. Obecnie parafia należy do dekanatu św. Huberta w Piszu.

Kościół został zbudowany z czerwonej cegły, w stylu neogotyckim. Jest on jednonawowy, na planie prostokąta, oszkarpowany, z wieżą (wieża jest zbudowana na planie kwadratu, nakryta dachem namiotowym, zwieńczona kulą, na której umieszczono krzyż). Świątynia ma 30 m długości i 10 m szerokości; wysokość do sklepienia sięga 6 m, a wysokość wieży – 25 m. Kościół może pomieścić ok. 250 wiernych. Przy posesji kościoła znajduje się drewniany krzyż misyjny, a wokół obejścia przykościelnego rozciąga się płot z siatki i płot metalowy na kamiennym fundamencie (od strony ulicy).

Prezbiterium w kształcie konch, na planie kwadratu, pokryte sklepieniem krzyżowo-żebrowym. W kościele znajduje się nowy ołtarz główny z 2017 r. Jest on drewniany, pozłacany, z ikoną Matki Bożej Częstochowskiej, zasłanianą obrazem św. Huberta. Poniżej obrazów znajduje się tabernakulum w kształcie szafki. Wcześniej znajdował się tu inny ołtarz. Był także drewniany z obrazem Matki Bożej Częstochowskiej. Flankowały go pilastry z literą alfa od strony południowej i literą omega od północnej. W nastawie ołtarza widniał obraz przedstawiający Jezusa Chrystusa i Apostołów podczas Ostatniej Wieczerzy. Ołtarz zwieńczony był czaszką jelenia z rogami, między którymi widniał krzyż.

Ołtarz posoborowy, na którym sprawowana jest święta Eucharystia – jest to drewniany stół w kształcie prostokąta, o jednej nodze w formie ściętego stożka – odwróconego. Obok niego stoi drewniane lektorium, a nieco dalej chrzcielnica oraz na podniesieniu figura Matki Bożej Fatimskiej.

W kościele są także dwa nowe ołtarze boczne (drewniane). Jeden z nich jest poświęcony św. Janowi Pawłowi II (z wizerunkiem tegoż świętego i jego relikwiami), a drugi – Miłosierdziu Bożemu (z obrazem „Jezu ufam Tobie”). Dawniej ołtarze boczne były poświęcone Najświętszemu Sercu Jezusowemu i św. Antoniemu z Padwy.

Kościół wewnątrz polichromowany; polichromie stanowią pasy biegnące wzdłuż góry kościoła. Na ornament składają się elementy roślinne. Na ścianach tęczowych świątyni przy wejściu do prezbiterium widnieje polichromia w formie pasa przedstawiającego dwóch aniołów. Wnętrze kościoła zawiera wiele akcentów związanych z otaczającą przyrodą (lampy z rogów jeleni i łośi, liczne ozdoby drewniane).

Na terenie parafii znajduje się jedna kaplica dojazdowa pw. św. Józefa Robotnika w Karwicy, zbudowana w latach 1990–1991 przez ks. Mieczysława Pykałę, a poświęcona w 1993 r. przez bpa Wojciecha Ziembę. Kaplica składa się z dwóch części. Pierwsza jest bryłą na planie prostokąta, a druga dobudowaną na planie kwadratu zakrystią. Kaplica wymurowana z cegły, otynkowana. Zarówno nad pierwszą, jak i drugą częścią obiektu dach dwuspadowy. W centrum prezbiterium stoi drewniany ołtarz, a za nim pośrodku wisi krzyż. Pod krzyżem zawieszono wizerunek Matki Bożej Częstochowskiej oraz posrebrzane jednodrzwiczkowe tabernakulum. Po obu stronach krzyża stoją na drewnianym podeście drewniane figury: po zachodniej św. Józefa Robotnika, a po wschodniej Matki Bożej Różańcowej. Po obu stronach krzyża wiszą również obrazy: Jezusa Miłosiernego (po stronie zachodniej) i św. Huberta, patrona dekanatu (po stronie wschodniej).

W rogu kaplicy, po jej zachodniej stronie, w niedalekiej odległości od prezbiterium zawieszono wizerunek Matki Bożej Częstochowskiej.

Parafia nie ma własnego cmentarza, korzysta z cmentarza komunalnego, oddalonego od kościoła parafialnego o ok. 1 km. Obszar jego sięga blisko 1 ha i jest on ogrodzony siatką. Cmentarz składa się z dwóch części: protestanckiej i katolickiej.

Plebania usytuowana jest w bliskim sąsiedztwie kościoła, od strony południowej. Jest to budynek drewniany, na podmurówce, z podpiwniczeniem, parterowy z zagospodarowanym poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym i czerwoną blachodachówką. Całkowita powierzchnia plebanii wynosi ok. 200 m². Obiekt powstał w latach 1956–1957.

W 1997 r. do parafii należało ok. 1300 katolików, a w 2017 r. – 1100. Terytorium parafii tworzy aktualnie 12 miejscowości: Anuszewo, Ciesina, Hejdyk, Karpa, Karwica, Pogobie Tylne, Spaliny Małe, Turośl, Uściany, Wielki Las, Zdunowo, Zimna.

W okresie istnienia parafii funkcję rządców spełniali następujący księża: Mieczysław Wegnerowski (1957–1958), Józef Jurgiel (1958–1969), Mieczysław Pykało (1969–2001), Jerzy Ząbek (2002–2008), dr Tomasz Orłowski (2008–2024), Wojciech Kuprewicz (administrator, X 2024), dr Arkadiusz Orzeł (administrator, X–XI 2024), Robert Paweł Maciejewski (administrator, od XII 2024 r.). Z parafii pochodzą m.in.: ks. Jan Domian SAC, s. Weronika Sakowska SAC oraz s. Urszula Domian SAC.

Pisz. Z dziejów miasta i powiatu, pod red. J. Maciejewskiej, W. Koryckiej i in., Olsztyn 1970; M. Szczesny, *Turośl, „Martyria”* 1994, nr 3, s. 14; W. Nowakowski, *Z dziejów Kościoła ewangelicko-augsburskiego na ziemi piskiej*, „Znad Pisy” 1997, nr 6, s. 40–56; J. Sikora, *Z wizytą w parafii Turośl, „Martyria”* 2008, nr 3, s. 8, 24; J. Sikora, *Z wizytą w parafii Turośl, „Martyria”* 2014, nr 9, s. 12, 24; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 547–549; W. Guzewicz, R. Skawiński, *Pisz i okolice. Studium historyczne kościołów i parafii dekanatu piskiego*, Ełk 2014, s. 72–81; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 229.

Ukta (Podwyższenia Krzyża Świętego)

Początkiem wsi była huta szkła, uruchomiona nad rzeką Krutynią przez mistrza hutniczego Grzegorzewskiego ok. 1754 r. W 1756 r. hutę przejął Andrzej Uklański, który po dziesięciu latach zamknął zakład z powodu braku odpowiedniego do produkcji drewna. Przy zakładzie powstało spore osiedle robotnicze zwane początkowo Krutyńska Szklarnia. Jeszcze w 1818 r. nie wspomina się o Ukcie, lecz tylko o Szklarni, która wówczas liczyła 30 dymów i 299 osób.

Przyjęcie nowej nazwy zbiegło się – rzecz ciekawa – dopiero z przybyciem na te tereny rosyjskich starowierców, jej etymologia jest jednak niejasna. Ukta położona na ożywionym trakcie do Pisza rozwijała się dość szybko, gdyż 1839 r.

liczyła prawie 600 mieszkańców. Edyktem z 28 grudnia 1859 r. Uktę wyłączono spod administracji leśnej w Krutyni i ogłoszono samodzielną gminą polityczną. Warto również wspomnieć, iż w czasie II wojny światowej hitlerowscy założyli w Ucie obóz pracy przymusowej, w którym przebywali i ginęli więźniowie różnych narodowości, także Polacy.

W 1846 r. z wydzielonych miejscowości wspólnot ewangelickich w Mikołajkach, Mrągowie i Nawiadach utworzono w Ucie osobny zbór ewangelicki. Nabożeństwa odbywały się przez kilkanaście lat w miejscowej szkole. W 1864 r. poświęcono nowy murowany kościół wybudowany na niewielkim wzniesieniu. W ołtarzu znajdował się obraz Girolama Muziana „Złożenie do grobu”. Obraz o wymiarach 145 cm × 113 cm, namalowany na płótnie, przedstawia scenę oplakiwania Chrystusa przed złożeniem go do grobu. Zdjętego z krzyża Jezusa przedstawiono prawie nagiego w centralnej części obrazu w otoczeniu pięciu postaci. Zgodnie z tradycją ciało podtrzymują Maria Magdalena oraz Józef z Arymatei. Na drugim planie ukazany jest Jan Apostoł i Ewangelista, Matka Boska oraz Nikodem. Scena przedstawiona jest na tle skały z grota, do której ma zostać złożone ciało Chrystusa. W głębi jest widoczny górzasty krajobraz z sylwetką miasta – motyw charakterystyczny dla włoskiego malarstwa okresu renesansu. Do kościoła w Ucie obraz trafił jako depozyt królewskiego muzeum w Berlinie. Z okazji poświęcenia nowej świątyni przekazał go w 1863 r. późniejszy cesarz Wilhelm I.

Po II wojnie światowej na omawiane tereny napłynęła ludność polska wyznania katolickiego. Podjęła ona starania o przejęcie kościoła poewangelickiego na potrzeby swojego kultu. W tym celu w listopadzie 1980 r. mieszkańcy kilku miejscowości zwrócili się do biskupa warmińskiego o pomoc w wykupieniu świątyni ewangelickiej w Ucie. Argumentowali to tym, że jest ich ok. 4 tys., że do kościoła parafialnego w Rucianem-Nidzie mają od 6 do 14 km i że na tym terenie mieszkają zaledwie cztery rodziny ewangelickie, a dwie mają już pozwolenie na wyjazd do Niemiec. Do transakcji doszło dopiero w 1984 r. W zamian za kościół strona katolicka zobowiązała się przekazać stronie ewangelickiej 15 mln zł. Na pamiątkę tego wydarzenia w kościele została wmurowana tablica o następującej treści: „Ofiarodawcy: Ksiądz Kanonik Leon Kamiński, Helena Kamińska, Paula Nolden, 1984”. Parafię kanonicznie erygował biskup warmiński Jan Oblak 8 grudnia 1984 r. (dekret wszedł w życie 25 grudnia 1984 r.). Obecnie wchodzi ona w skład dekanatu pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Mikołajkach.

Kościół został wybudowany w stylu neogotyckim w 1843 r. Jest on orientowany, jednonawowy, na planie prostokąta o długości 24 m i szerokości 12,5 m. Na osi nawy głównej umieszczono otwór drzwiowy zamknięty łukiem pełnym. Portal główny flankują pilastry wyrastające i biegnące wzdłuż fasady głównej. Łącząc się w górze, tworzą zwieńczenie w formie niszy, a biegnąc wzdłuż fasady, znajdują zwieńczenie w wieżyczkach, które z kolei flankują główną wieżę. Nad nim otwór okienny w kształcie rozety. Rozeta ma kształt sześcioramiennej gwiazdy, na której widnieje data 1981. Zwieńczenie szczytu stanowi dzwonnica w kształcie kapliczki, zakończona dachem dwuspadowym i krzyżem.

Pięcioprzęsłowe jasne i wysokie wewnątrz przykryte jest stropem imitującym wiązania dachowe (wiele podobieństw z kościołem w Rozogach). Poza tym wewnątrz z trzech stron wznosi się wysoka empora na 12 drewnianych słupach.

Prezbiterium od nawy głównej oddzielono łukiem tęczowym. W centralnej części prezbiterium umieszczono zabytkowy obraz pt. „Złożenie do grobu”.

W predelli ołtarza napis w języku łacińskim: „Śmierci śmierci nie zadałaby śmierci tej śmierci inaczej niż śmiercią, wtedy bez nadziei życia umarłoby życie”. W prezbiterium są trzy okrągłe otwory okienne z witrażami, a ściany prezbiterium pokryto zdobnym ornamentem. Odnaleźć tu też można napisy: J 1, 7: „A krew Jezusa Chrystusa Syna Jego oczyszcza nas od wszelkiego grzechu”; Łk 8, 13: „Boże bądź miłościw mnie grzesznemu”; Hbr 12, 14: „Szukajcie pokoju ze wszystkimi i świętości, bez której nie ogląda Pana”. Ołtarz posoborowy wykonany został z drewna sosnowego, podobnie zresztą jak lektorium. W kościele są ponadto dwa ołtarze boczne – Jezusa Miłosiernego i Matki Bożej Częstochowskiej.

Teren wokół kościoła okala kamienny mur z niszą od strony wschodniej, gdzie znajduje się figura Matki Bożej. Za kościołem znajduje się drewniana dzwonnica z dwoma dzwonami z 1846 r., napędzanymi elektrycznie.

W bliskim sąsiedztwie od kościoła – od strony południowej – znajduje się nowo wybudowana plebania (to budynek murowany, parterowy, z zagospodarowanych poddaszem, wzniesiony dzięki staraniom parafian i ks. Waldemara Sawickiego na początku XXI w.).

Parafia nie posiada własnego cmentarza. Wierni chowani są na cmentarzu komunalnym, oddalonym od kościoła parafialnego o ok. 1,5 km. Najstarsze zachowane groby na tym cmentarzu pochodzą z końca XIX w.

W 1997 r. i 2017 r. liczbę wiernych podawano na ok. 2 tys. osób. Teren parafii tworzą dziś następujące miejscowości: Bobrówko, Chostka, Gałkowo, Gąsior, Iwanowo, Iznota, Kadzidłowo, Kolonie Ukty, Kołowin, Krutyń, Krutyński Piecek, Ładne Pole, Majdan, Mościska, Nowa Ukta, Nowy Most, Rosocha, Roztek, Śwignajno, Śwignajno Wielkie, Ukta, Wojnowo, Wypad, Zakręt, Zameczek, Zielony Lasek.

Pierwszym proboszczem parafii był ks. Henryk Frączkowski (1984–2007), a po nim ks. Waldemar Sawicki (2007–2017) i ks. Marek Duba (od 2017 r.). Z parafii pochodzi m.in. ks. Zdzisław Krajza.

J. Wojtkowski, *Świątynie ewangelickie przekazane katolikom na Warmii i Mazurach w latach 1972–1992*, Olsztyn 2002; J. Sikora, *Z wizytą w parafii Ukta*, „Martyria” 2008, nr 5, s. 9; K. Bielawny, *Dzieje parafii Nawiady, Ukta, Piecki i Ruciane w latach 1397–2000*, Olsztyn 2009; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 550–552; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 230.

Uźranki **(Świętych Apostołów Piotra i Pawła)**

Zasadźcami miejscowości byli dwaj bracia: Wawrzyniec i Mikołaj Klemczykowie, którzy w 1555 r. nabyli za 180 grzywien od starosty ryńskiego – Jerzego von Diebesa, sześć włók w lesie Sądry w celu założenia wsi czynszowej na 60 włókach na prawie chełmińskim. Wieś otrzymała jedenaście lat wolnizny, po czym mieszkańcy zobowiązani byli do różnych świadczeń, m.in. do ręcznej tłoki. W 1785 r. Uźranki zaliczano do wsi mieszanych o 35 dymach, w 1815 r. było już 46 dymów i 253 osoby, w 1838 r. – 52 dymy i 308 mieszkańców, a w 1939 r. liczbę mieszkańców określono na 477. Nazwa wsi w języku ludowym brzmiała „Usranki”, zapisana w dokumencie lokacyjnym w formie „Osrrannicken”. W późniejszym okresie nosiła także nazwę Uszranken, a od 1881 r. – Königshöhe (od „Góry Królewskiej”, na której w głodowym roku 1845 wielotysięczna rzesza wynędzniałych na skutek klęski nieurodzaju ludzi witała króla pruskiego Fryderyka Wilhelma IV gromkim okrzykiem: Dajcie nam chleba!)

Od początku Uźranki były wsią ewangelicką. Najpierw znajdowała się tu stacja kaznodziejska, która należała do kościoła ewangelicko-augsburskiego w Mrągowie, a potem w 1892 r. utworzono tu samoistny zbór. Taki stan przetrwał do lat osiemdziesiątych XX w. W 1980 r. konsystorz ewangelicki podjął rozmowy ze stroną katolicką o ewentualnym przejęciu kościoła przez mieszkających tutaj katolików. Do umowy między stronami doszło w 1982 r. Zgodnie z nią strona katolicka zgodziła się na utrzymanie, remonty i konserwację kościoła, a za użytkowanie miała płacić miesięczny czynsz w wysokości 1000 zł. Miało tak trwać aż do momentu formalnego wykupu obiektu przez stronę katolicką. W związku z reorganizacją struktur diecezjalnych w Polsce na mocy bulli „Totus Tuus Poloniae populus” z 25 marca 1992 r., kościół w Uźrankach znalazł się na terenie diecezji elckiej. Z tej racji, że umowa najmu została podpisana na dziesięć lat, w 1993 r. trzeba było podjąć kolejne decyzje dotyczące tego kościoła. Ostatecznie ustalono, że kościół w Uźrankach zostanie wykupiony przez diecezję elcką za kwotę 725 mln zł w ciągu trzydziestu lat. Parafię kanonicznie erygował biskup warmiński Edmund Piszcz 10 czerwca 1990 r. 24 sierpnia 2017 r. parafia w Uźrankach została połączona personalnie z parafią w Kosewie (oznacza to, iż każdorazowy proboszcz Uźranek jest także rządcą parafii w Kosewie). Dziś wchodzi ona w skład dekanatu pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Mikołajkach.

Świątynia w Uźrankach została zbudowana przez protestantów w stylu neogotyckim w 1895 r., co poświadcza kamień nad wejściem głównym (z napisem: „Kościół zbudowany z dobrowolnych ofiar, by upamiętnić 400-letnią rocznicę urodzin dr. Marcina Lutra. Bóg jest naszą twierdzą. 1895”). Jest to budowla orientowana, na rzucie prostokąta, o korpusie jednonawowym, z wydzielonym prezbiterium od wschodu i kwadratową wieżą od zachodu. Od strony wschodniej do korpusu kościoła – na osi skrajnej – przylega prostokątny aneks, a w narożniku pomiędzy elewacją południową korpusu a prezbiterium również prostokątna

zakrystia, dostawiana ukośnie, o wymiarach 2 m na 5 m. Całość świątyni jest murowana z cegły czerwonej, ma następujące wymiary: długość – 39 m, szerokość – 13 m, wysokość (do sklepienia) – 13 m, wysokość wieży – 19 m. Ściany licowane cegłą w wątku krzyżowym. Niewysoki cokół wykonany z ciosów kamiennych, wydzielony gzymsem z ceramicznych kształtek w formie ćwierćwałka. W wieży zabytkowy dzwon z 1895 r. z napisem „Franz Schillinz”.

Wnętrze kościoła – jednoprzestrzenne, z zamkniętym prosto prezbiterium oddzielanym od nawy łukiem tęczowym oraz podwyższonym poziomem posadzki. Nad prezbiterium sklepienie gwiaździste. Przed prezbiterium znajdują się dwa ołtarze boczne: Jezusa Miłosiernego i Matki Bożej Ostrobramskiej. W części zachodniej nawy – drewniana empora, ograniczona balustradą, wsparta na łukach. Wyposażenie wnętrza jednolite o cechach neogotyckich: ołtarz główny usytuowany w części wschodniej kościoła wykonany z drewna sosnowego o wymiarach 162 cm długości, 61 cm szerokości i 101 cm wysokości, tuż nad nim tabernakulum pancerne pokryte drewnem dębowym; ambona wykonana z drewna sosnowego. Na uwagę zasługuje kamienna chrzcielnica o wysokości 110 cm. Droga Krzyżowa – to obrazy malowane na płótnie przez p. Sokołowskiego w 1987 r. Po stronie zachodniej kościoła znajdują się organy datowane na rok 1895. Mają one 72 piszczałki. Prospekt organowy jednosekcyjny, w zasadzie bezstyłowy. W północnej części kościoła umieszczono sześć okien witrażowych o wysokości 267 cm i szerokości 114 cm. Z kolei w części południowej znajduje się osiem okien o tych samych wymiarach jak w części północnej. Nad tabernakulum widnieją trzy okna witrażowe, które obrazują Jezusa Chrystusa i świętych apostołów Piotra i Pawła. Kościół w Uźrankach został wpisany do krajowego rejestru zabytków 8 września 2006 r.

Plebania to budynek jednopiętrowy, wykonany z płyt wiórowych, o podstawie prostokątnej i wymiarach 7 m na 5 m. Pochodzi z pierwszej połowy lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia. Początkowo służył jako mieszkanie miejscowego listonosza.

W Uźrankach znajduje się cmentarz komunalny. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1899 r. i widnieje na nim imię i nazwisko „Lukas Werner”. Powierzchnia cmentarza wynosi ok. 0,1 ha, ogrodzony jest płotem metalowym o murowanym umocnieniu.

W 1997 r. do parafii należało ok. 500 wiernych, a w 2017 r. – ok. 370. Zamieszkują oni obecnie siedem miejscowości: Jora Wielka Kolonia, Notyst Mały, Notyst Wielki, Pełkowo, Śniadowo, Uźranki i Zalec.

Do 2002 r. opiekę nad kościołem i wspólnotą katolicką w Uźrankach sprawowali salwatorianie (m.in. ks. Józef Stachoń SDS). Od 2002 r. proboszczami parafii byli: ks. Marek Sewastynowicz (2002–2009), ks. Kazimierz Mikołajczyk (2009, niecały miesiąc), ks. Tadeusz Poteraj (2009–2013), ks. Roland Waluś (2013–2016), ks. Wojciech Kuprewicz (administrator, 2016–2017), ks. Maciej Mackiewicz (2017–2020), ks. Marcin Mackiewicz (administrator, 26 V – 31 VII 2020), ks. Bogdan Brusilo (od 2020 r.).

Mrągowo. Z dziejów miasta i powiatu, pod red. A. Wakara, Olsztyn 1975; *Mrągowo z dziejów miasta i powiatu*, pod red. E. Szulca, R. Szyrmera, Olsztyn 1987; J. Wojtkowski, *Świątynie ewangelickie*

przekazane katolikom na Warmii i Mazurach w latach 1972–1992, Olsztyn 2002; K. Łatak, *Protokół ze spotkania komisji obustronnej zgromadzenia salwatorianów – diecezja elcka w sprawie przekazania duszpasterstwa w parafiach Baranowo, Kosewo, Uźranki*, „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 2002, nr 1–2, s. 92–94; J. Sikora, *Z wizytą w parafii: Uźranki*, „Martyria” 2006, nr 9, s. 9, 24; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 553–555; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 231.

Węgielsztyn (Św. Józefa)

Węgielsztyn uzyskał lokację 8 września 1406 r. od wielkiego marszałka Ulricha von Jungingena. Na rzecz wsi przeznaczono 64 włóki, z czego sześć dla dziedzicznego sołtysa, a cztery dla kościoła. Pierwotną ludność Węgielsztyna stanowili Prusowie, o czym świadczy nazwa wsi będąca zarówno w polskiej, jak i niemieckiej wersji (Engelstein = Anielski Kamień) zniekształceniem nazwy pruskiej. W 1540 r. mieszkało tu 27 rodzin, wśród których nie było ani jednej niemieckiej, natomiast – sądząc po brzmieniu nazwisk – kilkanaście rodzin polskich. Wkrótce potem ludność pruska wsi uległa całkowitej polonizacji. W 1740 r. było 1230 polskich i 510 niemieckich parafian. W niecałe dwieście lat później według statystyk kościelnych Polaków w parafii węgielsztyńskiej już nie było. Węgielsztyn był wsią królewską. Posiadał młyn, który należał do skarbu państwa i który obsługiwał sąsiednie miejscowości. We wsi była też karczma należąca do niejakiego Piotra Ludicka. Szkoła powstała zaraz po wprowadzeniu reformacji, tj. po 1525 r. W 1858 r. były w niej dwie klasy z dwoma nauczycielami. Uczęszczało do niej wówczas ponad stu uczniów. W 1935 r. szkoła ta nadal zatrudniała dwóch nauczycieli i miała 104 uczniów.

Parafia katolicka w Węgielsztynie powstała w XV w. W 1478 r. należała, jak się wydaje, do dekanatu sępopolskiego. W tym czasie proboszczem był Jan Lichtscher, kapłan diecezji chełmińskiej. Po reformacji w Węgielsztynie zapanował luteranizm. W latach 1545–1570 zbojem kierował Jan Tortylowicz-Batocki, jeden z najwybitniejszych polskich apostołów luteranizmu na Mazurach i Litwie Pruskiej. Do XX w. nabożeństwa odprawiano tu zarówno w języku polskim, jak i niemieckim. Po II wojnie światowej, gdy wyemigrowali protestanci, a osiedlili się katolicy (głównie z Wileńszczyzny, Lubelszczyzny i Rzeszowszczyzny), kościół został oddany na cele kultu katolickiego. Parafia kanonicznie została reaktywowana 5 kwietnia 1962 r. przez biskupa warmińskiego Tomasza Wilczyńskiego. Obecnie wchodzi w skład dekanatu węgorzewskiego. Obok katolików obrządku rzymskiego znaczną grupę stanowią katolicy wyznawcy obrządku bizantyjskiego (ok. 40% mieszkańców tych terenów) – głównie przesiedleńcy akcji „Wisła”.

Świątynia pw. św. Józefa wzniesiona została na początku XV w. w stylu gotyckim. W XVIII w. dobudowano doń część zachodnią z trzykondygnacyjną wieżą mierzącą 32 m wysokości. Ściany wieży zostały ożywione blendami prostokątnymi i ostrołukowymi. Dach na wieży zwieńczony chorągiewką z datą 1714 r. Kościół jest murowany z kamienia polnego, otynkowany, jednonawowy,

orientowany, na planie czworokąta z nieznacznie wyodrębnionym prezbiterium, zamkniętym nawą prostą. Zakrystia, pochodząca z XV w., ma sklepienia beczkowe. Jej szczyt jest schodkowy, ozdobiony sterczynami. Portale wieży ostrołukowe. W ścianach zakrystii dwie półkoliste blendy. W drzwiach zakrystii zamek z XVII w. Przed kościołem leżał niegdyś głąz używany jako zbiornik święconej wody, który ściągał licznych pątników z Mazur. Woda z niego cieszyła się sławą cudowności. Na cmentarzu przykościelnym znajduje się kilkadziesiąt grobów z pomnikami (m.in. byłego pastora) oraz krzyż misyjny.

Wystrój kościoła pochodzi z XVII w. Z tego okresu jest m.in. ambona posiadająca ornamentykę niderlandzką, ołtarz barokowy oraz krucyfiks (obecnie umieszczony w ołtarzu głównym, wcześniej znajdował się w kruchcie). Za czasów luteranских ołtarz tworzył integralną całość z amboną. Później ambona została usytuowana przy południowej ścianie. Jest bogato zdobiona, przedstawia m.in. czerech ewangelistów. Do najstarszych zabytków kościoła należy także granitowa chrzcielnica, którą datuje się na czasy krzyżackie. Nawa główna kościoła sklepiona kolebką. Prezbiterium zwieńczone szczytem schodkowym ze sterczynami oraz blendami zamkniętymi łukiem odcinkowym. Chór niski, poligonalny, sklepiony gwiazdźście. Na uwagę zasługują też organy.

Na przestrzeni wieków kościół w Węgielsztynie był kilkakrotnie remontowany. Na uwagę zasługuje remont z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. Położono wówczas m.in. nową posadzkę, wykonano nowe ławki, odrestaurowano ołtarz główny i ambonę, dokonano naprawy dachu, otynkowano wewnątrz, pomalowano ściany i artystycznie sufit.

Na terenie parafii znajduje się kaplica pw. Miłosierdzia Bożego w Perłach. Inicjatorem jej powstania był ks. Zbigniew Wieczorkowski. Do jej wznoszenia przystąpiono w 1987 r., a całość prac budowlanych trwała do 1990 r. Uroczystego poświęcenia obiektu dokonał bp Józef Wysocki 14 października 1990 r. Kaplica jest murowana, zamknięta murowano-sztachetowym ogrodzeniem. W ołtarzu głównym umieszczono krzyż i tabernakulum. Ściany zdobią stacje Drogi Krzyżowej.

Kapłani pracujący w parafii obsługują także Szpital Psychiatryczny w Rudziskach. Poza tym na terenie parafii znajduje się Ośrodek Terapii Uzależnień „Doren” w Różewcu.

Plebania to budynek murowany z początków XX w. Znajduje się tu m.in. mieszkanie proboszcza oraz pomieszczenie kancelaryjne.

Cmentarz komunalny powstał w 1953 r. (po wojnie początkowo grzebano zmarłych na cmentarzu przykościelnym) i jest on usytuowany na niewielkim wzniesieniu. Jego areał wynosi 1,42 ha. Na teren cmentarza prowadzą dwie bramy. Schody wejściowe obudowane murem z kamienia ciosanego. Na cmentarzu obok nagrobków znajduje się m.in. kapliczka ku czci Matki Bożej oraz krzyż.

Oprócz kościoła parafialnego do ciekawych miejsc, które warto odwiedzić na terenie parafii, należy zaliczyć bunkry w Mamerkach (główna kwatera niemieckich wojsk lądowych), służę na Kanale Mazurskim w Gui oraz rezerwat przyrody Jezioro Siedmiu Wysp z jeziorem Oświn (Zielony Ostrów). W większości wiosek znajdują się dawne pałace i dwory jeszcze po czasach pruskich.

W 1997 r. liczba parafian wynosiła ok. 1700, a w 2017 r. – ok. 1300. Dziś do parafii należy kilkanaście miejscowości: Biedaszki, Brzozowo, Dąbrówka Mała, Guja, Klimki, Łęgwarowo, Parowa, Pasternak, Perły, Przysań, Rudziszki, Stawki, Wesołowo i Węgielsztyn (oraz osady: Marszałki, Rydzówka Mała, Mamerki, Różewiec).

Po II wojnie światowej duszpasterzami Węgielsztyna byli: ks. Kazimierz Krepsztul (1946–1956), ks. Mikołaj Woynarowski (1956–1957), ks. Włodzimierz Boziuk (1957) – dojeżdżali oni z Węgorzewa, oraz ks. Józef Pietruszka (1958–1968), ks. dr Zbigniew Wieczorkowski (1968–1991), ks. Jan Jerzy Katola (1992–2005), ks. Ireneusz Szymkiewicz (2005–2007), ks. dr Henryk Śmiarowski (administrator, 2007–2008), ks. Aleksander Korczak (2008–2014), ks. dr Zbigniew Chmielewski (2014–2020) i ks. Tomasz Sikorski (od 2020 r.). Z parafii pochodzą m.in.: ks. Jarosław Gosk, ks. Stanisław Sadkowski SDB oraz ks. dr Hubert Tryk.

A. Wakar, B. Wilamowski, *Węgorzewo. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1968; G. Białuński, *Kolonizacja okolic Węgorborka w czasach krzyżackich (do 1525 r.)*, „Studia Angerburgica” 5(2000), s. 8–21; E. Fiedczak, *Historia katolickiej parafii pw. św. Józefa w Węgielsztynie (do 2005 roku)*, Olsztyn 2006 [mps BUWM]; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 556–558; W. Guzewicz, *Węgielsztyn*, „Encyklopedia Katolicka”, t. 20, Lublin 2014, kol. 403–404; J. Sikora, *Z wizytą w parafii Węgielsztyn*, „Martyria” 2015, nr 5, s. 9; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 232; W. Guzewicz, *Węgorzewo i okolice. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu węgorzewskiego*, Elk 2017, s. 49–53; Z. Chmielewski, *Parafia rzymskokatolicka pw. św. Józefa w Węgielsztynie (1962–2019)*, Węgielsztyn 2020.

Węgorzewo (Św. Apostołów Piotra i Pawła)

Nazwa miasta – Węgorzewo – została utworzona w 1946 r. Dawniej nazywano je Węgorbork, co było zniekształceniem niemieckiej nazwy Angerburg. Tę ostatnią Hennenberger i Hartknoch wywodzili od nazwy staropruskiego grodziska Angetete, zdobytego – jak opisuje kronika Piotra Dusburga – w 1256 r. przez Krzyżaków. Nie ma jednak żadnego dowodu na to, że owo grodzisko było położone w tym samym miejscu, w którym później utworzono Węgorzewo. Sama nazwa wywodzi się od nazwy rzeki Węgorapy (Angerapp), co się tłumaczy z języka pruskiego na „krzywą rzekę” lub też „rzekę płynącą parowami”.

Pierwsza wzmianka o zamku krzyżackim na tym terenie pochodzi z pierwszego półwiecza XIV w. Na zamku tym biskup warmiński Herman z Pragi i biskup sambijski Jan dokonali rozgraniczenia swoich diecezji 20 października 1340 r. Obiekt ten jednak został zniszczony zimą 1365 r. przez wojska litewskie Kiejstuta. Po z górą trzydziestu latach, w 1398 r., Krzyżacy zbudowali nowy zamek, tym razem murowany, w odległości dwóch kilometrów na północ od jeziora Mamry. W 1469 r. zamek przeszedł we władanie braci Hansa i Anzelma von Tettau,

a od 1525 r. stał się siedzibą starostów książęcych, głównych przedstawicieli pruskiej, terenowej administracji publicznej.

Na początku XVI w., w odległości kilkuset metrów od zamku węgorzewskiego, założono osadę, której nazwę wymieniano w dwóch wersjach: Nowa Wieś lub „Gerothwohl” i „Geratwol”. Z tej właśnie osady, a nie z podgrodzia zamkowego, wyrosło przyszłe miasto. Prawa miejskie Węgorzewo otrzymało 4 kwietnia 1571 r. od księcia Albrechta Fryderyka. Dobrze rozwijające się miasto mieli zniszczyć Tatarzy w 1656 r.; ocalał jedynie zamek i kościół. Miasto niszczyły często pożary, zwłaszcza w latach 1706–1707 i 1826, wojny szwedzkie oraz epidemia dżumy. Liczba mieszkańców Węgorzewa wynosiła w 1602 r. – 700 osób, w 1740 r. – 1676, w 1852 r. – 3446, a w 1937 r. – 9576.

Do 1489 r. była w Węgorzewie tylko kaplica na zamku krzyżackim. Dopiero w 1489 r. bp Łukasz Watzenrode polecił wybudować tu kościół, a w 1514 r. wielki mistrz Albrecht Brandenburski określił uposażenie dla proboszcza. Zdaje się, że przed reformacją nie było tu parafii katolickiej. Podczas reformacji zaprowadzono na tych terenach wyznanie ewangelickie. Pierwotny kościół z drewna, wybudowany w 1528 r., spłonął w 1608 r. W latach 1605–1611 protestanci wystawili nowy, obecnie istniejący, kościół, który został powiększony przez nawę poprzeczną w 1729 r. Wieża była przebudowana w 1743 r. i 1826 r.

Obok kościoła parafialnego wznosiła się w XVII stuleciu niewielka świątynia zwana „Polskim Kościołem”, gdzie nabożeństwa odprawiano wyłącznie po polsku. Na początku XVIII w. budowla ta rozpadła się, a z jej cegieł dobudowano absydę do kościoła ewangelickiego.

Początkowo kult katolicki w Węgorzewie sprawowali jezuici ze Świętej Lipki. Później nieliczni mieszkający tu katolicy jeździli na Msze św. do Gołdapi. Od 1903 r. Msze św. odprawiane były w Węgorzewie w prywatnym mieszkaniu dozorczy rzeźni, niejakiego Strohmeyera. W 1910 r. opiekę duszpasterską sprawował tu ksiądz z Kętrzyna. Wówczas w powiecie węgorzewskim mieszkało ok. 250 katolików.

Parafia katolicka w Węgorzewie erygowana została przy kościele Dobrego Pasterza 18 października 1928 r. Po II wojnie światowej kościół ten, jak też i wielowiekowa świątynia ewangelicka, znalazł się w ręku osiedlających się tu katolików, głównie Polaków z Kresów Wschodnich. Świątyni ewangelickiej nadano wezwanie Świętych Apostołów Piotra i Pawła i zorganizowano przy niej parafię. Nie ma ona jednak dekretu kanonicznego przeniesienia parafii z kościoła pw. Dobrego Pasterza, który w 1971 r. przeszedł na własność zgromadzenia Księży Salwatorianów. Obecnie parafia stanowi siedzibę dekanatu węgorzewskiego (dekanat ten składa się z dziewięciu parafii: Budry, Kutry, Olszewo Węgorzewskie, Pozezdrze, Radziejewo, Węgielsztyn, Węgorzewo – Dobrego Pasterza, Węgorzewo – Matki Bożej Fatimskiej, Węgorzewo – Św. Apostołów Piotra i Pawła).

Kościół został zbudowany w stylu późnogotycko-barokowym. Jest to kościół orientowany, murowany z cegły, na podmurówce z kamieni polnych, z transeptem na planie krzyża greckiego i z absydą od wschodu. Nawa główna i transept nakryte dachem dwuspadowym, absyda zaś trójspadowym. Do prezbiterium od północy przylega zakrystia na rzucie prostokąta. Od zachodu, na osi nawy

głównej, usytuowana jest ponad 30-metrowa wieża. Od strony północno-zachodniej na wysokim cokole umieszczona jest figura Matki Boskiej z napisem „Matko Niepokalana módl się za nami”. Od strony południowo-zachodniej – kamień (pomnik) poświęcony Ojcu Świętemu Janowi Pawłowi II z tablicą pamiątkową „Ojcu Świętemu lud ziemi Węgorzewo maj 2007”. Przed wejściem do kościoła od strony północno-zachodniej znajduje się drewniany krzyż z wyrytym napisem „Misje Święte”. Świątynia ogrodzona jest murem z kamieni polnych, pokrytym jednospadowym daszkiem. Na plac przykościelny prowadzą trzy wejścia: od strony północnej, południowej i zachodniej.

Od zachodu na osi nawy głównej rozciąga się portal główny zamknięty łukiem ostrym. Nad wejściem znajdują się herby fundatorów kościoła: starosty Fryderyka von Dohna i jego następcy Andrzeja von Kreytzena (w prostokątnych piaskowych płycinach). W środkowej kondygnacji znajdują się obok siebie dwa prostokątne okna zakończone łukiem wypełnione witrażem. Na tej samej wysokości od strony północnej i południowej znajduje się dodatkowo jeden prześwit. W górnej kondygnacji (na osi) umieszczono tarczę zegara, otoczoną czterema prześwitami prostokątnymi (u góry mniejsze, na dole większe), zakończonymi półkoliście. Tarcze zegara flankują dwie duże prostokątne blendy zakończone łukiem ostrym. Od strony północnej i południowej analogiczny układ, z tym że w miejscu tarczy zegara znajduje się blenda prostokątna zakończona półkoliście. Kondygnacje wieży oddzielone są białymi gzymsami kordonowymi. Wieża nakryta hełmem z latarnią, zwieńczona chorągiewką z datą 1743 oraz inicjałami Fryderyka Wielkiego. W wieży znajdują się cztery dzwony – dwa nowe i dwa stare. Duży dzwon zamówiony został u ludwisarza Michaela Dormanna w Królewcu. Odlano go 19 stycznia 1638 r., a już 18 lutego tego roku przywieziony został do Węgorzewa. Zawieszono także dwa mniejsze dzwony w roku 1608. 8 marca 1936 r. przywieziono do kościoła nowy dzwon (odlany w 1935 r.). Ostatnia wymiana dzwonów (dwa nowe) miała miejsce w 1992 r.

Wnętrze świątyni jednonawowe o gwiaździstym sklepieniu gotyckim. Wypośażenie stanowi ołtarz soborowy, ołtarz dawny z nastawą i dwa ołtarze boczne, stalle zabytkowe po obu stronach prezbiterium, ambona tradycyjna i nowa blisko ołtarza, miejsce przewodniczenia z pulpitem, chrzcielnica.

Pierwszy ołtarz główny wzniesiono wraz z ukończeniem budowy kościoła w 1611 r. Służył wiernym tylko do 1632 r. Zamówiono następnie nowy, za 800 guldenów, który po niespełna dwóch dziesięcioleciach, bo w 1651 r. sprzedano za 500 guldenów do kościoła w Węgielsztynie. Pracę nad nowym głównym barokowym ołtarzem rozpoczęto w 1650 r., już gotowy ustawiono pod sklepieniem absydy w 1652 r. Wykonano go w Królewcu. Jest on drewniany, polichromowany, architektoniczny, trzykondygnacyjny ze zwieńczeniem i ozdobnymi uszkami. Z zachowanej dokumentacji sprzed roku 1870 wynika, że ołtarz pierwotnie miał po bokach dwie bramki, które obecnie są zabudowane. W predelli znajdowała się Ostatnia Wieczerza, a po obu stronach rzeźby: po lewej św. Jana Chrzciciela, po prawej Mojżesza. W części centralnej znajdował się obraz Chrystusa, obecnie jest tam Krucyfiks ujęty parą korynckich kolumn, pomiędzy którymi znajdują się rzeźby apostołów: Piotra – z kluczem do bram rajy i księgą oraz św. Pawła

z mieczem i również z księgą. W kondygnacji drugiej we wnętrzu znajdował się pierwotnie krzyż, który obecnie usytuowany jest w zwieńczeniu ołtarza. Na szczycie ołtarza znajdował się Chrystus Zmartwychwstały, który obecnie umieszczony jest w niszy kondygnacji drugiej. Na fryzie belkowania w małżowinowym obramieniu umieszczony jest rok 1652. Zwieńczenie ołtarza stanowi formę trójkąta, w którym w owalnej ramie rzeźba Baranka Bożego. Powyżej Baranka jest ładnie wykonany krzyż, a obok krzyża – figury aniołów dmących w trąby. Tabernakulum pancerne. Za nim obraz olejny „Ostatnia Wieczerza”. Prezbiterium podwyższone jest o jeden stopień, a jego powierzchnia sięga ok. 80 m².

W kościele zamontowane są także dwa ołtarze boczne. W północnej nawie znajduje się ołtarz Pana Jezusa i w pobliżu medalion poświęcony Najświętszej Matce Bożej Częstochowskiej i św. Wojciechowi. Z kolei w południowej nawie – ołtarz Najświętszej Maryi Panny z dwoma obrazami: Matki Bożej Ostrobramskiej i Matki Bożej Nieustającej Pomocy.

W wyposażeniu kościoła warto zwrócić uwagę na dwa stałe konfesjonały, stojące pierwotnie przy ołtarzu głównym. Pochodzą z przełomu XVII i XVIII w. Obecnie znajdują się przy ołtarzu nawy głównej w ramionach transeptu. Pełniły one pierwotnie nieco inną rolę niż w wyznaniu katolickim. *Przed nimi ustawiali się kornie w kolejce po błogosławieństwo duchownego wyznawcy nauk Lutra*. Oprócz tych konfesjonałów w kościele znajduje się sześć konfesjonałów przenośnych.

Ambonę wykonano ok. roku 1610–1620 (schody nieco później). W zdobieniu ambony widocznie są tzw. tatarskie głowy. Najazd Tatarów na Prusy Książęce w 1656 i 1657 r. znalazł odbicie w sztuce, mimo że w świetle najnowszych badań Tatarzy do Węgorzewa nie dotarli.

W kościele znajduje się wiele epitafiów z różnych wieków. W portalu głównym znajduje się napis w języku łacińskim poświęcony pamięci Jerzego Bartholdiego (1617–1686) – pisarza miejskiego. W zakrystii był łaciński napis ku czci Andrzeja Kognackiego. W latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia przeniesiono tablicę na zewnętrzną ścianę kościoła, obok portalu głównego. Pozostałe dwie inskrypcje poświęcono pamięci dwóch starostów książęcych: Krzysztofa Schenka von Tautenburga oraz Martina Wallenroda. W południową ścianę nawy głównej wbudowano płytę nagrobną Andrzeja Helwinga. Płyta została przetransportowana z nieistniejącego już przykościelnego cmentarza. W 1893 r. usunięto ją także z kościoła. Płyta ma wymiary 1,5 m x 2,18 m i grubość 15 cm. W górnej części widnieje czaszka z pieszczelami oplecioną liśćmi, poniżej sentencja po łacinie, którą ułożył syn zmarłego. Surowcem, z którego wykonano płytę na początku XVIII w., był cios wapienia zbitego. Naprzeciw płyty Helwinga, po drugiej stronie nawy głównej, znajduje się płyta nagrobna Hansa Georga von Auera wykonana ok. 1659 r., również z wapienia zbitego. Przedstawiony jest na niej zmarły w zbroi kirasjera. Napis na płycie wykonano w języku niemieckim. W głównej części płyty są dwa herby – rodziny Auerów i Sevenarów. Pod tym ostatnim, umieszczonym po lewej stronie głowy rycerza, znajduje się siedem innych herbów. Po prawej stronie herby zostały zatarte na skutek przechodzenia wiernych po płycie pierwotnie umieszczonej w posadzce. W 1899 r. płytę usunięto z posadzki i wmurowano w ścianę zewnętrzną po lewej stronie od głównego wejścia. Rycerza pochowano po prawej

stronie ołtarza pod posadzką, w krypcie, gdzie spoczywa do dziś. W skrzydle transeptu po prawej stronie – kierując się od głównego wejścia – znajduje się jeszcze jedna płyta nagrobna przymocowana do ściany. Wykonana została ok. połowy XVII w., tak jak wyżej opisane, z jednego ciosu zbitego wapienia. Stan inskrypcji nie pozwala niestety stwierdzić, komu została poświęcona. Znajduje się na niej płaskorzeźbiona postać Chrystusa Zmartwychwstałego i symbole czterech Ewangelistów. Zatarty tekst z czytelnymi tylko niektórymi fragmentami wyrazów sporządzono w języku niemieckim. Płytę usunięto z posadzki kościoła w 1893 r. i umieszczono na ścianie na prawo od głównego wejścia. Zniszczenie dokonało się na skutek przechodzenia przez płytę i oddziaływania czynników atmosferycznych i biologicznych. Obie płyty zdjęto z murów kościoła w 1985 r. i odrestaurowano w 1987 r.

Stacje Drogi Krzyżowej – to płaskorzeźby umieszczone w zagłębieniach ścian.

Naprzeciw prezbiterium znajduje się chór muzyczny. Na drewnianym balkonie, wspartym na dwóch filarach, znajdują się najstarsze organy na Warmii i Mazurach. Zamówiono je u mistrza Joachima Thiele w Kętrzynie w 1643 r. W 1648 r. zamontowano je w kościele, a malowidła na ich skrzydłach wykonano w 1651 r. Prospekt organowy dwusekcyjny: pozytyw (300 x 220 x 110) i organy główne (750 x 340 x 110 x 200). Pozytyw o trzech wieżyczkach na wielobocznych podstawach, niższe prostokątne pola parzyste, nad środkiem wystające piszczałki drewniane, niegdyś zakryte rzeźbą (rzeźby stały także na bocznych wieżyczkach). Organy główne na węższym cokole z wbudowanym stołem gry. Podział tej części odpowiada pozytywowi. Na szczycie pelikan z młodymi i słońca, po bokach anioły grające na szalaimi i instrumencie smyczkowym. Obie części prospektu zamawiane były skrzydłami. Kolor instrumentu granatowy, trzydzieści głosów. Kilkakrotnie restaurowane.

W kościele, jako w jedynym na Mazurach, zachowały się gotyckie sklepienia, o wysokości ok. 9 m. W 1729 r. przebywał w Węgorzewie król pruski Fryderyk Wilhelm I, który przeznaczył na prośbę pastora Jerzego Andrzeja Helwina 2000 talarów na rozbudowę świątyni. W 1729 r. wybudowano nawę poprzeczną. Wzniesienie transeptu zaznaczyło wyraźnie w planie całości kształt krzyża greckiego. Sklepienie ramion – pozornie krzyżowe. W 1741 r. nadbudowano wieżę, a w 1826 r. umieszczono na niej hełm z latarnią. Węgorzewski pastor Hermann Braun, kierujący tutejszą ewangelicką parafią na przełomie XIX i XX stulecia, u schyłku swojego życia wykonał trzy istotne inwestycje w kościele. Pierwszą było założenie centralnego ogrzewania, drugą – oświetlenia elektrycznego, a trzecią – remont okien. Największe przekształcenia powstały za sprawą usunięcia empor, tzw. bocznych balkonów istniejących przy południowej i północnej ścianie wewnątrz kościoła. W 1966 r. umieszczono w ścianie północnego skrzydła transeptu pamiątkę 1000-lecia Chrztu Polski. Nowe witraże w oknach założono w 1975 r. W 2000 r. świątynia zyskała godność kościoła jubileuszowego z okazji obchodów 2000-lecia chrześcijaństwa. Wmurowano tablicę pamiątkową. Przed nawą główną zainstalowano metalową zdobioną kratę.

Na terenie parafii znajduje się kaplica w Domu Pomocy Społecznej w Węgorzewie przy ul. 11 Listopada 12.

Parafia korzysta z cmentarza komunalnego.

Wraz z budową kościoła wzniesiono plebanie, którą ukończono w 1610 r. W 1864 r. zburzono ją i rozebrano, a na jej miejscu zbudowano nową, do dziś istniejącą. Plebanie wybudował pastor Paul Nathaniel Paulini. Wysoka podmurówka plebanii, ułożona z głazów ciosanych, pozostała jeszcze z tej najstarszej budowli. Budynek powstał na planie prostokąta. Przykryty jest dachem dwuspadowym.

W 1997 r. na terenie parafii mieszkało ok. 7 tys. katolików, a w 2017 r. – ok. 5200. W skład parafii wchodzi następujące ulice: Armii Krajowej, Brzozowa, Dębowa, Grunwaldzka, Hetmańska, Konopki, Konopnickiej, Kraszewskiego, Królowej Jadwigi, Krzywa, Książęca, Letnia, 11 Listopada, Łakowa, Łuczańska, Marszałkowska, Mazurska, Młyńska, Parkowa, Plażowa, Polna, Prusa, Przesiedleńcza, Rolna, Roszarnia, Różana, Sienkiewicza, Słoneczna, Smętka, Spokojna, Szpitalna, Śródmiejska, Targowa, Teatralna, Turystyczna, Warmińska, Wczasowa, Wileńska, Witosa, al. Wojska Polskiego, Zacisze, Zamkowa (do nr. 23), Zielona, Żeromskiego, (miejscowości): Czerwony Dwór, Kalskie Nowiny, Kolonia Rybacka, Maćki, Ogonki, Prynowo, Stulichy, Wysiecza.

Pierwszym proboszczem parafii był ks. Nikodem Masłowski (1945–1948), a następnie: ks. Kazimierz Krepsztul (1948–1949), ks. Józef Buraczewski (1950–1957), ks. Jan Wilusz (1956–1958), ks. Wacław Batowski (1957–1963), ks. Kazimierz Pacewicz (1963), ks. Mieczysław Józefczyk (1963–1968), ks. Józef Pietruszka (1968–2002), ks. Maciej Maciejewski (2002–2012), ks. Klemens Litwin (2012–2022) oraz ks. Krzysztof Mulewski (od 2022 r.). Oprócz proboszcza w parafii pracuje jeszcze kilku innych księży. Z parafii pochodzą m.in. ks. Adam Ratusiński, ks. Marek K. Paszkowski, ks. Czesław P. Pachalko, ks. Dariusz G. Paszkowski, ks. Mirosław Pyzio, ks. Jacek A. Bacewicz, ks. Piotr Butrymowicz, ks. dr hab. Zbigniew Stępnia, ks. Sławomir Kazimierczyk, ks. Tomasz Raćkos SDS, ks. dr Jacek Nogowski, ks. Krzysztof Gasperowicz SDS, ks. Artur Hałucha, ks. dr Marcin Maczan, s. Beata Misiewicz (Słudzy Ewangelii Miłosierdzia Bożego), s. Wioleta Jaremkó MWJ oraz s. Danuta Kondzior CSNJ.

A. Wakar, B. Wilamowski, *Węgorzewo. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1968; *Rocznik diecezji warmińskiej 1974*, pod red. R. Bodańskiego, Olsztyn 1974, s. 421–422; G. Białuński, *Kolonizacja okolic Węgorzorki w czasach krzyżackich (do 1525 r.)*, „*Studia Angerburgica*” 5(2000), s. 8–21; G. Kordowska, *Powstanie, organizacja i formy duszpasterstwa w parafii św. Piotra i Pawła w Węgorzewie od chwili erekcji do roku 2002*, Olsztyn 2003 [mps BUWM]; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 565–567; W. Guzewicz, *Węgorzewo*, „*Encyklopedia Katolicka*”, t. 20, Lublin 2014, kol. 407–408; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 235–236; W. Guzewicz, *Węgorzewo i okolice. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu węgorzewskiego*, Ełk 2017, s. 55–65.

BIBLIOGRAFIA

Chmielewski Z., *Parafia rzymskokatolicka pw. św. Józefa w Węgielsztynie (1962–2019)*, Węgielsztyn 2020.

- Guzewicz W., *Encyklopedia parafii i kościołów diecezji ełckiej*. T. I: *Augustów – Janówka*, Ełk 2024.
- Guzewicz W., *Katalog duchowieństwa diecezji ełckiej. Zmiany administracyjno-personalne w latach 1992–2017*, Ełk 2018.
- Guzewicz W., „*Powiedz ludziom, niech więcej nie płaczą...*”. *Słownik biograficzny zmarłych księży diecezji ełckiej (1992–2017)*, Ełk 2017.
- Guzewicz W., *Służąc Bogu i ludziom*, t. I, Gdynia 2019.
- Guzewicz W., *Węgielsztyn*, „Encyklopedia Katolicka”, t. 20, Lublin 2014, kol. 403–404.
- Guzewicz W., *Węgorzewo*, „Encyklopedia Katolicka”, t. 20, Lublin 2014, kol. 407–408.
- Guzewicz W., *Węgorzewo i okolice. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu węgorzewskiego*, Ełk 2017.
- Guzewicz W., Skawiński R., *Pisz i okolice. Studium historyczne kościołów i parafii dekanatu piskiego*, Ełk 2014.
- Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017.
- Wakar A., Wilamowski B., *Węgorzewo. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1968.
- Wojtkowski J., *Świątynie ewangelickie przekazane katolikom na Warmii i Mazurach w latach 1972–1992*, Olsztyn 2002.

CHURCHES AND PARISHES OF THE DIOCESE OF EŁK (PART 27)

SUMMARY

The article presents church centers in Turośl (Our Lady of Częstochowa), Ukta (Exaltation of the Holy Cross), Uźranki (Saint Apostles Peter and Paul), Węgielsztyn (St. Joseph) and Węgorzewo (Saint Apostles Peter and Paul).

KEYWORDS: Turośl, Ukta, Uźranki, Węgielsztyn, Węgorzewo, Diocese of Ełk, Catholic Church

HISTORIA / HISTORY

TOMASZ NARUSZEWICZ

ADMINISTRACJA I FUNKCJONOWANIE KLASZTORYCH MIASTECZEK SEJN I SUWAŁK W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII WIEKU

Zagadnienia wstępne

Kluczową kwestią dla sprawnego funkcjonowania nowożytnych miast była dobrze działająca administracja. Zapewniała ona bezpieczeństwo mieszczańskie oraz pomagała w egzekwowaniu podatków państwowych i lokalnych. Władze miejskie pełniły też funkcję sądowniczą, rozstrzygając liczne spory. Prowadziły sprawozdawczość i obwieszczały rozporządzenia władz powiatowych bądź państwowych.

W niniejszym artykule przedstawiono zarys dziejów dwóch niedużych, XVIII-wiecznych miasteczek – Sejn i Suwałk. Leżały one w powiecie grodzieńskim w województwie trockim Rzeczypospolitej Obojga Narodów; tutejsze kościoły podlegały diecezji wileńskiej¹. Scharakteryzowano ówczesne władze miejskie oraz ich wpływ na funkcjonowanie omawianych ośrodków. Głównym problemem badawczym przedstawionym w artykule jest próba odpowiedzi na pytanie, czy nowożytne miasteczka klasztorne, takie jak Sejny i Suwałki, miały zapewnione odpowiednie podstawy, umożliwiające skuteczną działalność administracji miejskiej? Podjęto też zagadnienie roli duchownych w administracji nowożytnych miasteczek. W badaniach zastosowano metody indukcyjną i porównawczą.

Na potrzeby artykułu wykorzystano źródła przechowywane w: Archiwum Diecezjalnym w Łomży², Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie³,

TOMASZ NARUSZEWICZ – Państwowa Uczelnia Zawodowa im. prof. Edwarda F. Szczepanika w Suwałkach, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9640-7507>, e-mail: bakal@poczta.onet.pl

¹ Archiwum Diecezjalne w Łomży (dalej: AD Łomża), zesp. I, sygn. 518, k. 1; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD Warszawa), Metryka Koronna (dalej: MK), sygn. 410, k. 1438; Centralne Archiwum Historyczne w Mińsku (dalej: CAH Mińsk), f. 1711, op. 1, nr 71, k. 486v; Centralne Archiwum Historyczne w Wilnie (dalej: CAH Wilno), f. 694, op. 1, nr 3994, k. 216–216v; *Volumina legum*, t. 10: *Konstytucje Sejmu Grodzieńskiego z 1793 roku*, Poznań 1952; A. Bumblauskas, *Wielkie Księstwo Litewskie. Wspólna historia, podzielona pamięć*, tłum. A. Malewska, Warszawa 2013, s. 165; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku*, w: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1963, s. 34, 180.

² AD Łomża.

³ AGAD Warszawa.

Archiwum Państwowym w Białymstoku⁴, Archiwum Państwowym w Suwałkach⁵, Archiwum Parafialnym w Sejnach⁶, Centralnym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu⁷, Centralnym Archiwum Historycznym w Mińsku na Białorusi⁸, Centralnym Archiwum Historycznym w Wilnie⁹ i Muzeum Okręgowym w Suwałkach¹⁰. Cenne informacje zaczerpnięto także ze źródeł drukowanych oraz z licznych publikacji.

Zarys nowożytnych dziejów Sejn i Suwałk

Starszą miejscowością są Sejny, które powstały w XVI w. na terenie Puszczy Olickiej w leśnictwie przełomskim. 22 grudnia 1522 r. król Zygmunt I Stary nadał nad rzeką *Sejną* (*Sejnianką*) ziemie swemu dworzaninowi, kniaziowi Iwanowi Michałowiczowi (Michajłowiczowi) Wiśniowieckiemu. Zbudował on dwór obronny obok ujścia rzeki do jeziora Sejny. Z czasem przy skrzyżowaniu szlaków: z Mazowsza na Litwę oraz z Grodna do Prus, wykształciła się nieduża osada Sejny¹¹.

Miasteczko Sejny powstało między rokiem 1593 a 1602. Początkowo zwano je *Juriewem* – na cześć założyciela Jerzego Grodzińskiego, starosty przerońskiego i płotelskiego. Pod wezwaniem św. Jerzego był tutejszy drewniany kościół. Z czasem coraz częściej miasteczko zaczęto określać jako *Sejny*¹². Grodziński

⁴ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: AP Białystok).

⁵ Archiwum Państwowe w Suwałkach (dalej: AP Suwałki).

⁶ Archiwum Parafialne w Sejnach (dalej: AP Sejny).

⁷ Centralne Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu (dalej: CAH Sankt Petersburg).

⁸ CAH Mińsk.

⁹ CAH Wilno.

¹⁰ Muzeum Okręgowe w Suwałkach (dalej: MzO Suwałki).

¹¹ CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3994, k. 216v; M. Ambrosiewicz, *Zespół poddominikański w Sejnach*, Suwałki 1997, s. 15; A.Cz. Dobroński, *Miasta województwa podlaskiego*, Białystok 2014, s. 249; A. Ejdulis, *Osadnictwo w dorzeczu Marychy (od pradziejów po czasy nowożytne)*, „Almanach Sejneński” 4(2008), s. 65–73; W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach*, Wilno 1939 [reprint Sejny 2006], s. 6 (74); K.T. Krzywicki, *Suwałszczyzna, Zaniemenie, przewodnik*, Białystok 1999; T. Krzywicki, *Litwa, przewodnik*, Pruszków 2005, s. 135; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, t. 3, Wilno 1991, s. 449; J. Maroszek, *Przewodnik historyczno-turystyczny po dziedzictwie kulturowym pogranicza Polska – Litwa – Kaliningrad*, Białystok 2007, s. 202; A. Wędzki, *Miasteczka Pojezierza Sejneńskiego, ich historia, rozwój i założenia przestrzenne*, w: *Materiały do dziejów Ziemi Sejneńskiej*, pod red. J. Jaskanisa, Warszawa 1975, s. 17; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim...*, s. 35.

¹² AGAD Warszawa, MK, sygn. 410, k. 1367, 1369; M. Ambrosiewicz, *Klasztor w Sejnach – forteca broniąca wiary?*, w: *Architektura kultur lokalnych pogranicza – Architektura miejsc kultu i pamięci w dialogu narodów i religii*, t. 3, pod red. J. Uścińowicza, s. 12; tenże, *Zespół poddominikański...*, s. 16; W. Guzewicz, *Sejneński ośrodek kościelny (wybrane zagadnienia)*, „Civitas ex Lex” 2016, nr 2, s. 88; W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach...*, s. 10 (78); B. Kviklys, *Mūsų Lietuva...*, t. 3, s. 449; J. Maroszek, *Miasta – rzemiosło i handel*, w: *Historia województwa podlaskiego*, pod red. A. Dobrońskiego, Białystok 2010, s. 49; T. Naruszewicz, *Łamanie praw mieszkańców na przykładzie miast południowej części województwa trockiego w XVII–XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski” 17(2017), s. 77; tenże, *Nieznane dominikańskie pieczęcie z herbami miasteczka Sejny i konwentu*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski” 23(2023), s. 85; A. Połujański, *Wędrówki po gubernji*

przekazali swój majątek wraz z miasteczkiem dominikanom z Wilna (16 maja 1602 r.)¹³. Niebawem rozpoczęto budowę murowanego kompleksu klasztornego, który obok drewnianej zabudowy miasteczka tworzył drugi kluczowy element kompozycyjny Sejn. Ok. 1760 r. (najpewniej w latach sześćdziesiątych XVIII w.) rozbudowano i przebudowano kościół klasztorny. Dzięki hojności starościny Róży Strutyńskiej świątynię wydłużono, powstały też dwie smukłe, przepiękne rokokowe wieże¹⁴. Jakiś czas później wybudowano murowaną kaplicę św. Agaty¹⁵. Duże zyski czerpali dominikanie z tutejszych karczem¹⁶. Zmiany administracyjne przyniósł III rozbiór Rzeczypospolitej z 1795 r. Tereny te zagarnęli Prusacy. Pruskie dane z lat 1799–1800 wskazują, że w Sejnach zamieszkiwało tylko 516 osób¹⁷.

Wieś Suwałki powstała w latach osiemdziesiątych XVII w.¹⁸ Najstarsza wzmianka o niej pochodziła z 1688 r. (dokument spłonął w czasie II wojny światowej)¹⁹. Współcześnie najwcześniejszym zachowanym wpisem dotyczącym mieszkańców Suwałk jest metryka z 1694 r. Wówczas w miasteczku Bakalarzewo ślub zawarł Michał Ołów z Płociczna z Agnieszką, córką Jerzego Gryszki ze wsi Suwałki²⁰. W 1700 r. funkcjonowały dwie wioski o tej nazwie: Suwałki Małe i Suwałki Wielkie. Najnowsze ustaleniom wskazują, że wieś Suwałki założono prawdopodobnie pomiędzy rokiem 1683 a 1688²¹.

augustowskiej w celu naukowym odbyte, Warszawa 1859, s. 268; A. Wędzki, *Miasteczka Pojezierza Sejneńskiego*..., s. 18; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim*..., s. 87–88.

¹³ A. Citou, *Heraldyka białoruskich mestau (XVI–paczatak XX st.)*, Mińsk 1998, s. 232; W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach*..., s. 11 (79)–12 (80); B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*..., t. 3, s. 444, 449; J. Maroszek, *Przewodnik historyczno-turystyczny*..., s. 203; T. Naruszewicz, *Łamanie praw mieszkańców*..., s. 77; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim*..., s. 88.

¹⁴ AD Łomża, zesp. I, sygn. 470, k. 161; AP Białystok, zesp. 47, sygn. 144, k. 32; M.D. Ambrosiewicz, *Założenie poddominikańskie w Sejnach*..., [b.n.s.]; A.Cz. Dobroński, *Miasta województwa podlaskiego*..., s. 251; S. Herbst, *Analiza układu przestrzennego miasta Sejny*, w: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1963, s. 224, 227; W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach*..., s. 21 (89)–23 (91); K.T. Krzywicz, *Suwałszczyzna, Zaniemenie*..., s. 136; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*..., t. 3, s. 450–451; J. Maroszek, *Przewodnik historyczno-turystyczny*..., s. 204; T. Naruszewicz, *Prawa i obowiązki mieszczan Sejn u schyłku XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski” 23(2023), s. 97–98; *Wiadomości o dominikanach prowincji litewskiej*, cz. 1, Kraków 1917, s. 207.

¹⁵ W. Guzewicz, *Sejneński ośrodek kościelny*..., s. 93.

¹⁶ CAH Wilno, SA 3938, k. 776.

¹⁷ J. Wąsicki, *Pruskie opisy miast polskich z końca XVIII wieku. Departament białostocki*, Poznań 1964, s. 136.

¹⁸ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1967, s. 193.

¹⁹ A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie. Historia Suwałk do 1945 roku*, w: *Suwałki miasto nad Czarną Hańczę*, pod red. J. Kopciała, Suwałki 2005, s. 94; J. Maroszek, *Miasta – rzemiosło handel*, w: *Historia województwa podlaskiego*, pod red. A. Dobrońskiego, Białystok 2012, s. 60; *Opisy parafii dekanatu Olwita z 1784 roku*, opr. T. Naruszewicz, Suwałki 2013, s. 42.

²⁰ AD Łomża, zesp. IV, sygn. 1104, k. 277; T. Naruszewicz, *Kilka uwag do początków parafii suwałskiej*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski” 12(2012), s. 8–9.

²¹ AD Łomża, zesp. IV, sygn. 1104, k. 277; CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3310, k. 39; MzO Suwałki, AF, F 024; A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie*..., s. 93; T. Naruszewicz, *Kilka uwag do początków*..., s. 8–9.

Pierwszy kościół suwalski wybudowano między rokiem 1710 a 1714²². W 1710 r. kameduli otrzymali od władcy przywilej na targi i jarmarki we wsi Suwałki²³, którą 3 grudnia 1715 r. mnisi zamienili w miasteczko²⁴. Prawo magdeburskie nadał Suwałkom król August II Mocny (2 marca 1720)²⁵. W 1738 r. konfirmował je August III. Formalnie pełnoprawną parafię utworzono tu dopiero 19 listopada 1788 r., choć wspomniano o niej już wcześniej (1754²⁶). „Miasteczko Suwałki” wymieniono w pierwszym państwowym spisie z 1789 r. Charakterystyczne jest to, że poza karczmami, wszystkie dymy Suwałk uznano za wiejskie²⁷. W roku 1799–1800 Suwałki liczyły 1184 mieszkańców²⁸.

Administracja klasztorna

Najważniejsi pośród mnichów byli przeorzy. Na Wigrach sprawami gospodarczymi zajmowali się rzadcy bądź prokuratorzy²⁹.

Przeorem klasztoru wigierskiego w połowie XVIII w. był Jan Gwalbert. Pod rokiem 1754 wspomniano go już jako rządcę. Dwa lata później funkcję przeora sprawował Ildefons³⁰. W 1758 r. klasztorem kierował Klemens. Przełożonym miejscowego seminarium był ojciec Waclaw. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVIII w. (1768, 1771) przeorstwo znajdowało się w rękach Serafina. W 1771 r. rządca był Bonawentura. Pod rokiem 1779 wspomniano przeora – ks. Pawła. 12 października 1789 r. funkcję przeora sprawował Stanisław, a rządcy – Waclaw³¹.

²² W. Kłapkowski, *Duszpasterstwo i oświata w dobrach klasztoru kamedulów wigierskich. Karta z historii ziemi suwalskiej*, Sejny 1933, s. 8.

²³ L. Kosiński błędnie przyjął, że wtedy powstało miasto Suwałki. Por. L. Kosiński, *Miasta województwa białostockiego*, Warszawa 1962, tabela miast.

²⁴ AP Suwałki, Akta miasta Suwałk, sygn. 850, k. 16, 23v; S. Filipowicz, *Przywileje dla miasta Suwałk*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 6(2006), s. 176; S.A. Nowalski, *Monografia miasta Suwałk*, Kraków 1880, s. 7–20.

²⁵ CAH Sankt Petersburg, f. 950, op. 1, nr 387, k. 5v; W. Jemielity, *Parafie Suwałk i okolicy*, Łomża 1990, s. 4; J. Drungilas, A. Katilius, G. Milerytė-Japertienė, *Seinų ir Suwałkų kraštas. Kielionių vadovas*, Wilno 2015, s. 80; A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie...*, s. 95; T. Naruszewicz, *Prawa i obowiązki mieszczan...*, s. 98; J. Szlaszyński, *Ostatni kameduli wigierscy*, „Jaćwież” 23(2003), s. 39.

²⁶ AGAD Warszawa, MK, sygn. 410, k. 11, 1443–1445; AP Suwałki, zesp. 680/14, k. 54; *Metryki suwalskie 1715–1765*, opr. S. Cieślukowski, kopie – L. Sobolewski, t. 1, Białystok 2016, s. 376; A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie...*, s. 103.

²⁷ CAH Wilno, SA 4056, k. 110.

²⁸ J. Waśicki, *Pruskie opisy miast polskich...*, s. 137.

²⁹ S. Filipowicz, *Miedzy sacrum a profanum, czyli blaski i cienie funkcjonowania Eremu Wyspy Wigierskiej*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 19(2019), s. 11.

³⁰ AD Łomża, zesp. I, sygn. 518, k. 173–174; CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 37, k. 428; tamże, nr 39, k. 61v; *Pisowaja kniga Grodnenskoj Ekonomii*, t. 2, Wilno 1882, s. 244; T. Naruszewicz, *Wsie gminy Suwałki*, Suwałki 2019², s. 18–19.

³¹ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 546–546v; CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3310, k. 70–74; MzO Suwałki, AF, F 047; S. Filipowicz, *Miedzy sacrum...*, s. 11; S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, Londyn 1970, s. 583.

Sejneńskimi przeorami dominikańskimi byli w tym czasie: Celestyn Krupczyński (1750–1754), Franciszek Pacewicz (1755–1756), Felicjan (Florian?) Ludwik Mąstowicz (1759–1760), Władysław Wróblewski (1764), Franciszek Czerniakowski (1765–1766), Wojciech Szołocha (1767), Jacek Kozakowski (1770–1772), Kazimierz Staniewicz (1774–1778), Brzostowski (1780), Rafał Januszkiewicz (1784–1785). Ten ostatni angażował się w życie miasteczka także w 1788 r., gdy przełożonym konwentu był dr Wincenty Korsak. Funkcję przeora sprawował on przynajmniej między rokiem 1788 a 1794³². Zainicjował sporządzenie 40-paragrafowego przywileju dominikańskiego, określającego funkcjonowanie Sejn. 17 września 1789 r. ów dokument został wpisany do grodzieńskich ksiąg sądowych. Wyznaczenie zasad administracyjnych sprawiło, że miasteczko rozwijało się prężnie i zwiększało swą populację. Wincenty Korsak przyczynił się zapewne do wyznaczenia Sejn na jeden z ośrodków Akt Uniwersału Rzeczypospolitej w Wielkim Księstwie Litewskim (1789). W tym czasie Sejny otrzymały od biskupa wileńskiego zezwolenie na organizację tu uroczystej procesji z obrazem św. Agaty³³. Między rokiem 1794 a 1795 funkcję przeora pełnił Markolin Krupowicz, a po nim Tomasz Piłsudski (1795–1797), Prot Markowski (1797–1799) i Wawrzyniec Leyss (1800–1803)³⁴.

Oprócz przeora Korsaka sygnatariuszami dokumentu z 16 kwietnia 1788 r. byli m.in.: ks. dr Jerzy Hański, ks. Dionizy Gościmirski vel Górcimiński?, ks. Protuz [Prot] Markowski („pierwszej teologii mgr”), ks. prof. Tomasz Jaworowski, ks. Wawrzyniec Bortkiewicz, „lektor filozofii” i ks. Pius Saplica³⁵. Odgrywali oni ważne role w funkcjonowaniu konwentu sejneńskiego oraz miasteczka.

Wydaje się, że na wzmożone zaangażowanie dominikanów w rozwój Sejn wpłynęło założenie przez Antoniego Tyzenhauza królewskiego miasteczka Krasnopol (1770)³⁶. Stanowiło ono konkurencję zarówno dla Sejn, jak i Suwałk³⁷. Duże znacznie miały z pewnością reformatorskie prądy płynące z obrad Sejmu Wielkiego w Warszawie.

³² CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 497v; CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3994, k. 216v; W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach...*, s. 41, 91 (109, 159).

³³ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 88, 486–497v, 599–600v, 748; CAH Wilno, SA 3939, k. 738v, 745, 1068–1070v, 1073v; M.D. Ambrosiewicz, *Założenie poddominikańskie w Sejnach...* [b.n.s.]; A.Cz. Dobroński, *Miasta województwa podlaskiego...*, s. 251; W. Guzewicz, *Sejneński ośrodek kościelny...*, s. 93; S. Herbst, *Analiza układu przestrzennego...*, s. 226; W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach...*, s. 24 (92)–25 (93), 46 (114), 60 (128), 91 (159); J. Maroszek, *Przewodnik historyczno-turystyczny...*, s. 204; T. Naruszewicz, *Łamanie praw mieszkańców...*, s. 82; tenże, *Nieznane dominikańskie pieczęcie...*, s. 87; tenże, *Od Janówki, przez Suwałki, Kalwarię, Wilkowyszek, do Pilwiszek. Obszar dekanatu Olwita do końca XVIII wieku*, Suwałki 2020, s. 423; A. Połujański, *Wędrowki po gubernji...*, s. 276; *Tajemnicza kaplica w Sejnach*, <<https://sejny.net/artykul/tajemnicza-kaplica-w/1089098>>, dostęp: 03.01.2025; L. de Verdmon-Jacques, *Krótką monografią wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskim*, Warszawa 1902, s. 234; A. Wędzki, *Miasteczka Pojezierza Sejneńskiego...*, s. 31; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim...*, s. 168.

³⁴ W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach...*, s. 48, 91 (116, 159).

³⁵ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 497–497v; W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach...*, s. 91 (159)–92 (160).

³⁶ J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, t. 1, Kowno 1938, s. 522.

³⁷ W. Guzewicz, *Kościoty i parafie diecezji elckiej (cz. 13)*, „Studia Elckie” 3(2023), nr 25, s. 383.

Podstawy prawne funkcjonowania administracji miejskiej

Nowożytnie Suwałki otrzymały dwa przywileje miejskie. Pierwszym był rewersał kamedulski z 1715 r. Mnisi określili w nim sposoby zarządzania miasteczkiem i przez pięć kolejnych lat stanowił on podstawę prawną dla funkcjonowania Suwałk³⁸.

Magistrat Suwałk z końca XVIII w. działał jednak w oparciu o przywilej magdeburski z 2 marca 1720 r. Zezwolono w nim na funkcjonowanie tu wójtów i burmistrzów, którzy musieli uzyskać akceptację klasztoru wigierskiego. Wójt bezpośrednio odpowiadał przed przeorem lub wyznaczonymi przezeń zakonnikami („z jurysdykcją wójtowską, burmistrzowską, ławniczą nadajemy, żeby się przed swym wójtem, który od klasztoru będzie podany”)³⁹.

Ława miejska otrzymała pełne prawo sądownicze w sprawach cywilnych oraz kryminalnych. Mieszczanie uzyskali możliwość składania apelacji do klasztoru wigierskiego. Jedynie od wyroków śmierci, „gdzie o głowę człeka idzie”, należało odwoływać się bezpośrednio do Sądu Grodzkiego w Grodnie⁴⁰.

Z kolei nowożytnie Sejny funkcjonowały zgodnie z zasadami określonymi przez dominikanów. Kluczowy był tu ich przywilej z ok. 1788 r. Z pomocą czterdziestu paragrafów precyzyjnie określono prawa i obowiązki mieszczan, zarówno chrześcijan, jak i żydów.

W drugim paragrafie zezwolono sejnianom na wyłonienie spośród siebie czterech oficjantów, którzy mieli wysłuchiwać raportów wójta i podskarbieh miejskich. Mieszczanie mieli prawo do określania wysokości podatków, które przeznaczano m.in. na opłacenie administracji.

Punkt 9 przywileju przywracał funkcjonowanie urzędu miejskiego w Sejnach. Dominikanie zastrzegli jednak, aby sędziami miejskimi były tylko osoby wierzące i zaangażowane religijnie. Dużą władzę w miasteczku otrzymał landwójt, zwany też prezydentem. Znacznie niższą rolę pełnił tu burmistrz. Obydwu corocznie wybierali mieszczanie, „na trzeci dzień jarmarku ś[w.] Jerzego, to jest na święty Marek po procesji w Ratuszu”. Jeśli ktoś powołałby landwójta lub burmistrza w innym miejscu lub czasie, musiałby zapłacić karę na rzecz miasta w wysokości 100 talarów.

W myśl kolejnego paragrafu wyboru landwójta i burmistrza mogli dokonywać wszyscy obywatele posiadający własny dom przez okres swobody („czyli wolność wysiedzieć lat 4, lub mniej według kontraktu”). Wybierano większością głosów. Procedować nie mógł burmistrz, a tylko landwójt. Wybrane osoby musiały jednak uzyskać akceptację dominikanów, którzy mogli zablokować nieakceptowalną kandydaturę. W punkcie 11 stwierdzono, że w dniu elekcji landwójt z radnymi mieli

³⁸ S. Filipowicz, *Przywileje dla miasta Suwałk...*, s. 171.

³⁹ AGAD Warszawa, MK, sygn. 410, k. 1439; S. Filipowicz, *Przywileje dla miasta Suwałk...*, s. 182.

⁴⁰ AGAD Warszawa, MK, sygn. 410, k. 1439; S. Filipowicz, *Przywileje dla miasta Suwałk...*, s. 181–183; tenże, *Samorząd miejski w Suwałkach w XIX wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 3(2003), s. 5–6.

obowiązek pisemnie zgłosić klasztorowi kandydatów na landwójta i burmistrza. W razie oporu dominikanie mieli prawo nałożenia grzywny, a niepokorni mieli „od urzędów odpadać”. Wybierano także: instygatora, podskarbich, ławników, pisarzy, kasjerów, strażników, patronów, woźnych, sługi miejskie „i dalszych oficjalistów”.

Wybrany i zatwierdzony prezydent (landwójt) miał zostać rządcą i gospodarzem całego miasta, co gwarantował mu klasztor. Musiał jednak przestrzegać praw, „które klasztor i rada nań włoży” (12). Przynajmniej sześciu radnych musiało wziąć udział w obradach. W przeciwnym razie obciążano ich pięcioma talarami opłaty.

W punkcie 13 wyraźnie określono dominację landwójta nad burmistrzem. Rola tego ostatniego ograniczała się do rozstrzygania sporów zgodnie z prawem Rzeczypospolitej i dyspozycji klasztoru lub miasta. Ponadto od decyzji burmistrza można było się odwołać do sądu landwójtowskiego (siedmioosobowego) bądź bezpośrednio do klasztoru. W uzasadnionych przypadkach mieszczanie apelowali od razu do wyższej instancji. W sądach landwójtowskich uczestniczył również burmistrz, który zajmował miejsce przy landwójcie. Tenże zwoływał i prowadził obrady (14). Sejnianie musieli słuchać swego prezydenta.

Działalność radnych omówiono w następnych trzech paragrafach. Miało ich być od sześciu do dwunastu. Werdykt stawał się wiążący tylko wtedy, gdy obecny był landwójt i gdy złożył podpis oraz odcisk swej pieczęci. Ponownie podkreślono, że burmistrz nie mógł zastępować landwójta, co najwyżej miał prawo to uczynić wiceprezydent bądź starszy radny, wybrany przez rajców. Poza sądami burmistrz miał jednak wyższą pozycję aniżeli radni i wiceprezydent. Włodarze mogli być wybrani ponownie. Po skończonym urzędowaniu uzyskiwali głos doradczy (15).

W przypadku, gdy radny obraził podczas rozprawy swego kolegę lub landwójta bądź „nietrzeźwym się okazał znacznie”, prezydent miał prawo polecić mu „ustąpić z koła”. Dysponowanym nie mógł jednak zabraniać swobodnej wypowiedzi. Musiał szanować zdanie większości (16). Radni powinni zamieszkiwać w Sejnach i mieli prawo sprawować swe funkcje dożywotnio. Zakazano im wyznaczania następców.

Instygatora, podskarbich, ławników itd. powoływał prezydent wraz z radnymi. Jednak jeśli zakonnicy stwierdzili, że nieodpowiednio sprawowali swe mandaty, mogli zostać odwołani. Landwójt wraz z czterema asesorami mieli zdolność zwołać pilny sąd, np. podczas jarmarku. Nie mógł on jednak ustanawiać nowych przepisów (18–19).

Dekrety landwójtowskie i burmistrzowskie miały moc prawną tylko wtedy, gdy były zgodne z przepisami i odpowiednią procedurą. Musiały zostać zapisane i sygnowane przez pisarza sądowego oraz landwójta (20).

Zabraniano orzekania wyroków zasądających wypłatę świadczeń „na własną osobę”. W tego typu sytuacjach rozstrzygali zakonnicy. Włodarze dysponowali prawem określenia rodzaju kar za popełnione przestępstwo. Obie strony miały zagwarantowaną możliwość wypowiedzenia się. Apelowano o roztropność sędziego (21–23).

Oskarżycielem publicznym w Sejnach był instygator. Podczas obrad miał tylko głos doradczy. Egzekwował pisemne polecenia prezydenta bądź burmistrza. Rada większością głosów mogła go odwołać. Na rzecz bezpieczeństwa oraz poprawy infrastruktury miejskiej mieli działać również ławnicy (24–25).

Dominikanie ofiarowali na potrzeby miasta „dom ratuszny”. Polecili, aby w jednej sali odbywały się zebrania i sądy burmistrzowskie, a w drugiej landwójtowskie. Władze miejskie zobowiązano do dbania o należyty stan mostów, grobli, rowów i kanałów. Kosztami utrzymania Sejn obciążono także starozaconnych, którzy również podlegali magistratowi. Zwierzchnią władzę ciągle miał klasztor (26–29).

Członkom władz miejskich nakazano uczestniczenie w mszach świętych do Boskiej Opatrzności, które odprawiano w czwartą niedzielę. Urzędnicy musieli być trzeźwi. Niedociągnięcia w tym względzie mogły skończyć się karami finansowymi (35).

Klasztor przywiązywał dużą wagę do rozwoju handlu w Sejnach i zagroził włodarzom miasteczka, że jeśli upadną tutejsze targi i jarmarki, będą zobowiązani zapłacić aż 1000 talarów kary. Sejny utraciłyby też swoje przywileje (36–37).

Żydzi otrzymali uposażenie na utrzymanie rabina i budynków kahalnych. Rabin miał pojawić się w miasteczku w ciągu półroczu. Na apelacje wyroków sądu kahalnego do innych gmin żydowskich powinien wyrazić zgodę klasztor (38–40)⁴¹.

Porównując ówczesną sytuację prawną miasteczek regionu, można stwierdzić, że Suwałki, posiadając prawo magdeburskie z 1720 r., znajdowały się w elitarnej grupie miasteczek, obok: Berznik (1679), Filipowa (1570), Przerośli (1576) i Wiżajn (1693). Tego typu przywilejami miejskimi nie dysponowały: Bakalarzewo, Jeleniewo, Krasnopol, Raczek, Sejny oraz Szczebra⁴².

Zajęcie tych terenów przez Prusy sprawiło, że po 1795 r. zorganizowano tu nowy aparat administracyjny. Teren wcielono do Prus Nowowschodnich, które tworzyły dwa departamenty: płocki i białostocki. Dla interesującego nas

⁴¹ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 486–497v; T. Naruszewicz, *Łamanie praw mieszkańców...*, s. 82–83.

⁴² AGAD Warszawa, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW), sygn. 4761, k. 146; tamże, sygn. 4762a, k. 20–22; tamże, sygn. 4835, k. 185–194; tamże, MK 410, k. 2v, 458–459, 619–625; tamże, Zbiór Dokumentów Pergaminowych (dalej: ZDP), sygn. 4336; AP Suwałki, Zarząd Powiatowy Ziemiński, sygn. 29, k. 48; CAH Wilno, f. 1073, op. 1, nr 617, k. 46; *Akty wydawajemyje Wilenskoju Archeograficzieskoju Komisieju*, t. 7, Wilno 1874, s. 574–576; *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 9: *Berznykas, Liudvinavas, Pilypavas*, opr. J. Drungilas, Wilno 2021, s. 10, 27–31, 222; *Lietuvos Metrika (1791–1792)*, ks. 556, Wilno 2005, s. 63; J. Drungilas, A. Katilius, G. Milerytė-Japertienė, *Seinų ir Suvalkų kraštas...*, s. 39; W. Guzewicz, *Kościół i parafia diecezji etckiej (część 7)*, „Civitas et Lex” 2023, nr 1, s. 9; B. Kahan, *100 years of the Suwalk Jewish Community*, w: *Jewish Community Book Suwalk and Vicinity: Baklerove, Filipove, Krasnopol, Psheroshle, Puns, Ratzk, Vizhan, Yelineve*, Tel Aviv 1989, s. 10–20; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva...*, t. 3, s. 615; T. Naruszewicz, *Od Janówki, przez Suwałki...*, s. 359–367; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta i gminy*, Przerośl 2009, s. 18; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim...*, s. 144–146 i in.; tenże, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do końca XVIII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1965, s. 103 i in.

departamentu białostockiego utworzono urząd Kamery Wojny i Domen w Białymstoku. Na czele kreisów (powiatów) ustanowiono organ wykonawczy zwany Landratliche Officium. Podlegały mu władze miejskie z burmistrzem na czele⁴³.

Władze miejskie

Początki samorządu miejskiego w Suwałkach sięgają 3 grudnia 1715 r., gdy kameduli nadali im prawa miejskie⁴⁴. Późniejsze funkcjonowanie tutejszej administracji określiło jednak prawo magdeburskie z 2 marca 1720 r. Najważniejszą rolę w miasteczku pełnił wójt, który jednak „[...] będzie odpowiadać przed pobożnym przeorem”. Odąd władze miejskie tworzyli: wójt, burmistrz oraz ławnicy. Zwierzchnią rolę zachował klasztor wigierski⁴⁵.

Wcześniejszy burmistrz Suwałk – Wojciech Skrodzki (Skrocki) – funkcję wójta sprawował tu m.in. w 1763, 1765, 1771 i 1772 r. Co ciekawe, 9 lutego 1765 r. został wymieniony jako „Wojciech Skrocki, wójt miasta Suwałek”. Musiał być zamożnym człowiekiem, skoro 6 lutego 1763 r. w Metelach pożyczył Janowi Todwenowi, cześnikowi ziemi bielskiej, aż 1520 tynfów⁴⁶. Podróżował także do stolicy powiatu. 6 lipca 1771 r. wójt Wojciech Skrocki przebywał w Grodnie, gdzie zgłosił „zapis assekuracyjny” do wpisu w księgach grodzkich grodzieńskich. Ponownie w urzędzie miasta powiatowego stawiał się 20 stycznia oraz 22 sierpnia 1772 r. Ta ostatnia wizyta wiązała się z prowadzoną sprawą o zabójstwo. Skrockiego, „wójta maydeburji suwalskiej”, określano wówczas jako „JM Pana”, co wskazuje na jego szlacheckie pochodzenie. Chyba miał żonę Mariannę Skrocką (Skroską)⁴⁷.

Z początku drugiej połowy XVIII w. znamy dwóch przedstawicieli magistratu suwalskiego. Burmistrzem Suwałk (ewentualnie ważnym rajcą) w 1751 r. był szlachcic Jan Podbielski. Z kolei pisarstwo miejskie znajdowało się w rękach szlachcica Jana Lenkiewicza. Kilukrotnie wzmiankowano go na tej profesji w 1752 i 1754 r. Miał on żonę Annę i syna Jana⁴⁸.

Z 1797 r. znamy jeszcze jednego polskiego burmistrza Suwałk – Jana Budkiewicza. Następnie funkcję tę trzymał niejaki Sacherdoff. Grono radnych w 1797 r. tworzyli: Jakub Barszczewski, Maciej Budkiewicz, Paweł Cimochoński, Stefan

⁴³ A. Małek, *Suchowola pod zaborem pruskim*, „Białostoczczyzna” 1(1995), nr 37, s. 37.

⁴⁴ AP Suwałki, Akta miasta Suwałk, sygn. 850, k. 16, 23v; A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie...*, s. 95; W. Trzebiński, *Rozwój przestrzenny Suwałk od narodzin osady po okres awansu na miasto wojewódzkie*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1965, s. 181.

⁴⁵ AGAD Warszawa, MK, sygn. 410, k. 1439; S. Filipowicz, *Samorząd miejski w Suwałkach...*, s. 5–6.

⁴⁶ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 52, k. 224–224v; tamże, nr 57, k. 112, 1160, 1425; MzO Suwałki, AF, F 047; A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie...*, s. 104.

⁴⁷ AP Suwałki, zesp. 680/14; CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 57, k. 112, 1160, 1425; *Metryki suwalskie 1715–1765*, opr. S. Cieślukowski, kopie – Lucjan Sobolewski, t. 2, Białystok 2016, s. 129.

⁴⁸ AP Suwałki, zesp. 680/14, k. 6, 32–40; *Metryki suwalskie 1715–1765...*, t. 1, s. 320–324, 338–342, 364, 366.

Łapiński, Adam Słuchocki i Jakub Snarski⁴⁹. Tylko jeden urzędnik pracował w Suwałkach w roku 1799–1800. Spisano też trzech policjantów⁵⁰.

Według Leonarda de Verdmont-Jacques'a w czasach dominikańskich miasteczkiem Sejny bezpośrednio zarządzali tylko zakonnicy i nie funkcjonowali w nim burmistrzowie. Nie była to prawda. Andrzej Wędzki podał niezgodnie z rzeczywistością, że burmistrzowie w Sejnach piastowali swe funkcje dopiero w latach dziewięćdziesiątych XVIII stulecia (byli to Adam Borowicz i Jakub Szadałowicz), a samorząd pojawił się w miasteczku dopiero w 1791 r.⁵¹

Dzięki dokumentowi podpisanemu 16 kwietnia 1788 r. wiemy, że funkcję landwójta vel prezydenta Sejn pełnił szlachcic Ignacy Laudański. Był to najważniejszy urzędnik miejski. Burmistrzostwo spoczywało w rękach Tadeusza Wolskiego, a pieczętarstwo – Ignacego Czarkowskiego. Ignacego Laudańskiego landwójtem sejneńskim określono także 5 listopada 1789 r., gdy w urzędzie grodzkim grodzieńskim złożył prośbę o wpisanie do akt przywileju dominikańskiego. Pozostałymi członkami władz Sejn byli: burmistrz Tadeusz Wolski, wiceprezydent Kazimierz Zajęczkowski oraz rajcowie Ignacy Kisłowski, Bartłomiej Latoszyński, Jerzy Rąkiewicz, Michał Ruszicki i Jakub Szatostowicz. Wymieniono też innych mieszczan, może pełniących jakieś nieokreślone funkcje w Sejnach: Szymona Dynkiewicza, Piotra Łabanowskiego, Szymona Paskiewicza, Franciszka Sintowskiego. Grono przedstawicieli miejscowej wspólnoty żydowskiej tworzyli: Lejba Aszerowicz, Irszo Jekowicz, Lejba Josielowicz, Szmojło Leyzerowicz, Mowsza Leyzerowicz, Jeko Leyzerowicz, Chaim Meierowicz, Izrael Morduchowicz, Achir? Szlomowicz oraz Irszo Szymelowicz⁵².

Burmistrz Jakub Szadałowicz kierował Sejnami w 1796 r.⁵³ Pruskie dane z lat 1799–1800 informują o dwóch urzędnikach miejskich i trzech policjantach w Sejnach⁵⁴.

Ratusze

Nowożytna miasteczka dysponowały przede wszystkim ratuszami drewnianymi. Miały one podobny wygląd do pozostałych domów. Wyróżniały się rozmiarami i niekiedy wieżą. Wewnątrz były sale obrad rady i sądownicze. Mogły tam też funkcjonować niewielkie areszty⁵⁵. Siedziby władz miejskich powstające

⁴⁹ A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie...*, s. 104.

⁵⁰ J. Wąsicki, *Pruskie opisy miast polskich...*, s. 137.

⁵¹ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 486–497v, 599–600v; L. de Verdmont-Jacques, *Krótką monografią...*, s. 234; A. Wędzki, *Miasteczka Pojezierza Sejneńskiego...*, s. 30.

⁵² CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 486–497v, 599–600v; T. Naruszewicz, *Łamanie praw mieszkańców...*, s. 82–83; tenże, *Prawa i obowiązki mieszczan...*, s. 106–107.

⁵³ W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach...*, s. 47 (115).

⁵⁴ J. Wąsicki, *Pruskie opisy miast polskich...*, s. 136.

⁵⁵ J.S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI–XVIII*, t. 1, Warszawa 1976, s. 205–207.

w końcu XVIII stulecia pozytywniej wyróżniały się wyglądem. Często miały dwie kondygnacje oraz okazałą wieżę⁵⁶.

W Suwałkach drewniany ratusz był usytuowany pośrodku Rynku. Jego dach pokryto gontami. Oprócz pomieszczeń wykorzystywanych do obrad władz umieszczono tam także karczmę klasztorną. Obok funkcjonowały zaś jatki i kramy. Ratusz miał lokalizację podobną jak w okolicznych starszych miasteczkach (np. Bakalarzewo, Przerośl). O istnieniu tutejszego ratusza wiemy m.in. z 1771 r., gdy stwierdzono, że informację podano „urzędowi magdeburii JKM Miasta Suwalskiego”⁵⁷.

Murowany ratusz w Sejnach wystawili dominikanie w drugiej połowie XVIII w. (istnieją przypuszczenia, że już ok. 1770 r.⁵⁸). Miał on dwie kondygnacje. Na parterze funkcjonowały kramy i zajazd, natomiast magistratowi obradowali na pierwszym piętrze⁵⁹. Formalnie jego działalność przywrócono ok. 1788 r., gdy w dziewiątym paragrafie dominikańskiego przywileju stwierdzono: „Przywracamy więc i stanowimy Urząd miejski wedle nadania naszych z takowym warunkiem, iż by obierani byli na sędziów miejskich pobożni i Bogobojni”. W dalszej części dokumentu podnoszono potrzebę obradowania tylko w ratuszu. Spotkania w domach prywatnych nie miały mocy prawnej. Dominikanie, przekazując na rzecz miasta ów „dom ratuszny”, nakazali, aby jedna sala służyła do spotkań sądu burmistrzowskiego, a druga – landwójtowskiego. Budynek znajdował się na placu końskim lub w jego pobliżu. Obradowanie w innych miejscach miało skutkować zwróceniem ratusza klasztorowi. Zakonnicy uposażyli władze miejskie dwiema dużymi włókami ziemi⁶⁰. Izba szynkowa w ratuszu sejneńskim funkcjonowała także 30 października 1796 r. Samuel Zacharewicz zobowiązał się wówczas płacić za nią 220 zł⁶¹.

Herby i pieczęcie miast

Dysponowanie własną pieczęcią i herbem miejskim odgrywało ważną rolę w poprawnym funkcjonowaniu lokalnej administracji. Herb stanowił rozpoznawalny symbol danego ośrodka, który rozróżniali także liczni niepiśmienni. Posiadanie pieczęci dodawało prestiżu i wspierało gospodarkę (oznakowywanie towarów). Wcześniej pieczęć funkcjonowała w dominikańskich Sejnach (1639). Według białoruskiego badacza Anatola Citou’a XVII-wieczny herb Sejn

⁵⁶ *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, t. 2, pod red. K. Čerbulėnasa, A. Jankevičienė, V. Levandauskasa, A. Miškinisa, V. Zubovasa, A. Lagunavičiūsa, Wilno 1994, s. 545.

⁵⁷ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 57, k. 112; S. Filipowicz, *Samorząd miejski w Suwałkach...*, s. 5; A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie...*, s. 104; T. Naruszewicz, *Od Janówki, przez Suwałki...*, s. 391.

⁵⁸ A. Wędzki, *Miasteczka Pojezierza Sejneńskiego...*, s. 31.

⁵⁹ W. Guzewicz, *Sejneński ośrodek kościelny...*, s. 88.

⁶⁰ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 488v–493; T. Naruszewicz, *Prawa i obowiązki mieszczan...*, s. 101–107.

⁶¹ W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach...*, s. 46 (114).

przedstawiał postać św. Jerzego na koniu, zabijającego leżącego smoka. Kwerendy archiwalne nie potwierdzają jednak tych domysłów. Nie była to pieczęć rajców sejneńskich, ale klasztoru dominikańskiego w Sejnach⁶².

Herbem Sejn nie była także, użytkowana obecnie, głowa byka (wołu). Wizerunek ten został ustanowiony w drugiej połowie XIX w. przez władze carskie i potwierdzony przez urzędników w PRL⁶³.

Najnowsze badania wskazują, że nowożytny Sejn posługiwał się pieczęcią miejską z 1639 r., którą nadali miejscowi dominikanie. Znajdował się na niej „herb Pieska z pochodnią, z trzema nad głową gwiazdami”. Została ona przywrócona przez klasztor w 1788 r. Potwierdził to przeor sejneński – dr Wincenty Korsak. Odpowiedni przywilej dominikański wpisano też do ksiąg grodzkich grodzieńskich 17 września 1789 r. Przyjęły go władze miejskie Sejn. Wizerunek umieszczony na pieczęci wynikał z doktryny dominikanów, którym polecono wierne strzeżenie katolicyzmu, a zakonników tej kongregacji określano „Domini canes” (Psami Pana). Atrybutem św. Dominika jest czarno-biały pies, czasami z pochodnią wiary. Pieczęć tę odcisnęto na dokumencie z 16 kwietnia 1788 r.⁶⁴ Używania oryginalnej pieczęci miejskiej zaprzestano w okresie zaborów. Tłok i opieczetowane nim dokumenty uległy prawdopodobnie zniszczeniu w czasie pożaru domu burmistrza w nocy z 2 na 3 marca 1814 r.⁶⁵

Suwałki pieczęć miejską otrzymały wraz z magdeburgią (2 marca 1720 r.). Król August II Mocny w swym przywileju stwierdził: „A że to miasteczko jest założone pod tytułem Świętego Romualda i Świętego Rocha, tedy mają na znak protekcji używać na pieczęci miejskiej tych świętych przy trzech górach z krzyżem i z koroną”⁶⁶. Pieczęć Suwałk z XVIII w. składa się z aż sześciu różnych figur⁶⁷. Owe atrybuty zaczerpnięto z symboliki kamedulskiej i mają wyraźne powiązanie z klasztorem na Wigrach. Autorami herbu suwalskiego byli z pewnością kameduli wigierscy⁶⁸. Prawo magdeburskie i funkcjonowanie pieczęci miejskiej Suwałk w 1738 r. potwierdził kolejny władca z dynastii Wettinów – August III. Używano jej do końca istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁶⁹.

⁶² CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 486–493v; A. Citou, *Heraldyka białoruskich miestau...*, s. 50, 232; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva...*, s. 449–450; J. Maroszek, *Przewodnik historyczno-turystyczny...*, s. 204; T. Naruszewicz, *Nieznane dominikańskie pieczęcie...*, s. 86; E. Rimša, *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, tłum. J. Sienkiewicz, Warszawa 2007, s. 263.

⁶³ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 293; W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach...*, s. 46 (114); T. Naruszewicz, *Nieznane dominikańskie pieczęcie...*, s. 85–91.

⁶⁴ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 486–486v, 488v, 493v, 490, 497–497v, 599–600v, 748; J. Boczkowska, *Pies w heraldyce*, <<http://www.theogonia.pl/WN-heraldyka.html>>, dostęp: 01.01.2025; <<https://sejny.net/arttykul/herb-sejn-wygladal/1420629>>, dostęp: 05.01.2025; T. Naruszewicz, *Nieznane dominikańskie pieczęcie...*, s. 87–89.

⁶⁵ AGAD Warszawa, KRSW, sygn. 5116, k. 49.

⁶⁶ AGAD Warszawa, MK, sygn. 410, k. 1442; M. Gumowski, *Herby miast polskich...*, s. 312; A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie...*, s. 100; J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija...*, s. 585.

⁶⁷ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 128.

⁶⁸ P. Goldyn, *Symbolika religijna i kościelna w herbach miast polskich do końca XX wieku*, Warszawa 2008, s. 139.

⁶⁹ AGAD Warszawa, ZDP, nr 4243, k. 8–9; P. Goldyn, *Symbolika religijna i kościelna...*, s. 139; M. Gumowski, *Herby miast polskich...*, s. 24, 312; M. Orłowicz, *Przewodnik ilustrowany po województwie białostockim*, Białystok 1937, s. 332; E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 891–892.

Wybitny litewski sfragistyk prof. Edmundas Rimša przyjął, że pierwszy tłok pieczęci miasta Suwałki wykonano już w 1720 r. W Centralnym Archiwum Historycznym w Wilnie znajduje się najstarszy odcisk pieczęci Suwałk z 11 grudnia 1761 r. Ma on średnicę 48 mm. Umieszczono go w czerwonym woszczku przez okrągłą papierową kustodię, której brzegi powycinano. Następny odcisk jest z 1895 r. Wokół wspomnianych wcześniej atrybutów znajduje się łaciński napis: „HOC SIGILLUM DATUM EST CIVITATI SUWALKIA TRIBUS MON\TIBUS WIGRB[E]NSIBUS”. Podkreślono tu zwierzchność klasztoru wigierskiego⁷⁰. Co ciekawe, także w herbie Suwałk umieszczono wizerunek pieska⁷¹. Pieczęć jeszcze u schyłku XIX w. znajdowała się w Urzędzie Miejskim w Suwałkach⁷². Obecnie stosowany przez Suwałki herb ma wygląd zbliżony do pierwotnego⁷³.

Posiadanie przez nowożytnie Sejny i Suwałki własnych pieczęci i herbów plasuje te miasteczka w gronie ośrodków uprzywilejowanych. Symbolami miejskimi szczyliły się także: Berżniki (jeleń), Filipów (rak), Przerośl (lew), Wiżajny (biały orzeł). Herbów miejskich nie posiadały natomiast: Bakalarzewo, Jeleniewo, Krasnopol, Raczki oraz Szczebra⁷⁴.

Administracja parafialna

Poza administracją wójtowsko-burmistrzowską duże znaczenie dla funkcjonowania Sejn i Suwałk miała działalność miejscowych kościołów. Pełniły one także istotne funkcje społeczne. Już wspólny udział w mszach powodował poczucie przynależności do wspólnoty. Wykształcenie i estyma proboszcza wzbudzały pośród mieszczan duże poważanie względem jego osoby. W związku z tym zgłaszano się do niego o rozsądzanie przeróżnych sporów. Pleban pełnił również funkcje urzędnicze. Prowadził księgi metrykalne, z ambony obwieszczał najważniejsze postanowienia władz powiatowych i królewskich. Informował o wybuchu wojny. Ostrzegał przed epidemiami bądź innymi klęskami żywiołowymi. Poruszał kwestie lokalne, jak chociażby problem złodziejstwa czy bijatyk. Udzielał świętych sakramentów, prowadził pogrzeby. Przestrzegał przez łamaniem zasad

⁷⁰ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 892–893.

⁷¹ Nawiązano tym do niedawnej epidemii dżumy (z ok. 1710 r.). W myśl podań w XIV w. piesek przynosił pożywienie choremu św. Rochowi, który aby nie zarażać innych osób, ukrył się w lesie. Doszło do cudownego ozdrowienia.

⁷² E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 892–893.

⁷³ P. Gołdyn, *Symbolika religijna i kościelna...*, s. 140; J. Mikołajczuk, *Suwałki mają nowy herb*, <<https://www.radio.bialystok.pl/wiadomosci/index/id/218634>>, dostęp: 17.12.2024.

⁷⁴ AGAD Warszawa, MK, sygn. 410, k. 1442; CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 486–497v; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 39; A. Citou, *Heraldyka białoruskich miestau...*, s. 131; J. Drungilas, A. Katilius, G. Milerytė-Japertienė, *Seinų ir Suvalkų kraštas...*, s. 96; M. Gumowski, *Herby miast polskich...*, s. 43–44, 312; W. Guzewicz, *Kościół i parafia diecezji elckiej (cz. 13)...*, s. 383; tenże, *Kościół i parafia diecezji elckiej (cz. 19)*, „Studia Elckie” 1(2024), nr 26, s. 109; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva...*, t. 3, s. 525; T. Naruszewicz, *Nieznane dominikańskie pieczęcie...*, s. 85–91; tenże, *Od Janówki, przez Suwałki...*, s. 357–367; E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 892–893, 1140–1141; J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija...*, s. 585; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim...*, s. 254–255.

moralno-społecznych. Miało to istotne znaczenie prewencyjne. Kościelne dzwony alarmowały w wypadku pożaru bądź innego zagrożenia⁷⁵.

Parafie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów stanowiły swoisty odpowiednik gmin, które wówczas nie funkcjonowały. W skład administracji państwowej wchodziły województwa i powiaty, dzielące się właśnie na parafie. Plebani nadzorowali działalność miejscowych szkółek przykościelnych. Prowadzili również jedyne ówczesne ośrodki pomocy społecznej – szpitaliki. W parafiach pobierano podatki państwowe oraz przeprowadzano lustracje dóbr. Parafie wspierały państwo w organizacji poboru do wojska: „Kiedy król miał zgromadzić pospolite ruszenie, rozkazywał zatykać w każdej parafii drąg wysoki, z uwiązaną na wierzchu miotłą czyli wicią, i to się nazywało: rozdać wici. Każdy człowiek dorosły, stanu rycerskiego, obowiązany był, pod utratą szlachectwa, stawić się natychmiast pod chorągiew wojewódzką”⁷⁶.

Do XVIII-wiecznej plebanii suwalskiej wchodziło od strony Rynku. Od 1763 r. świątynią nad Czarną Hańczą zajmowali się bernardyni z Tykocina. Pod rokiem 1784 został wzmiankowany ks. Cyprian Sierdziński „definito ZOSJ de observe prezych suwalski”⁷⁷. Z lat 1795–1802 znamy ostatniego bernardyna tykocińskiego, który tu posługiwał – komendarza ks. Benedykta Chodackiego. Rozchorował się, więc „dla słabości zdrowia dłużej nie może zostać w Suwałkach i dopraszał się za tym, iż by mu dozwolić, ażeby nazad do klasztoru do Tykocina mógł powrócić”⁷⁸.

W Sejnach zarząd parafią w dużej mierze spoczywał w rękach dominikanów. Opis parafii Sejny z 1784 r. wykonał ks. Rafał Januskiewicz, przeor sejneński⁷⁹.

Szpitala

Najniższą grupę społeczną miasteczek stanowili mieszkańcy szpitalików⁸⁰. Były to raczej przytułki dla najuboższych i chorych. Dzięki miejscowym parafiom również takie osoby miały zapewnioną opiekę w ostatnich latach swego życia.

⁷⁵ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 362–363v; M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1986, s. 566.

⁷⁶ AD Łomża, zesp. II, sygn. 49, k. 110; CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 363v; W. Jemielity, *Utworzenie parafii Rutka-Tartak*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 7(2007), s. 80; T. Naruszewicz, *Powstanie i rozwój parafii Wiżajny na przełomie XVI i XVII wieku*, w: *Dzieło wiary. Studia i materiały do dziejów parafii Wiżajny*, pod red. W. Guzewicza i G. Zwierzyńskiego, Elk 2024, s. 51; *Poezye Adama Mickiewicza*, t. 3, Warszawa 1897, s. 282; H. Samsonowicz, *Historia Polski do roku 1795*, Warszawa 1990, s. 146.

⁷⁷ AD Łomża, zesp. I, sygn. 518, k. 31–32, 264; CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3994, k. 40v; A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie...*, s. 103; T. Naruszewicz, *Kilka uwag do początków...*, s. 11.

⁷⁸ AD Łomża, zesp. I, sygn. 518, k. 7; A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie...*, s. 103.

⁷⁹ CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3994, k. 216v.

⁸⁰ T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne” 5–6(1987–1988), s. 28.

Przyjmuje się, że u schyłku funkcjonowania Rzeczypospolitej Obojga Narodów szpitale prowadzono w ok. 70% parafii diecezji wileńskiej⁸¹.

Działalność szpitala suwalskiego była możliwa dzięki datkom parafian i wsparciu kamedułów. Według ks. dr. Władysława Kłapkowskiego ofiarowywali oni dwa szefle⁸² żyta na poszczególnego szpitalnika, opał, a na święto owce, kilka szefli kartofli, marchwi i trochę serów oraz kilkanaście talarów z przeznaczeniem na naczynia kuchenne i reperację budynku. Duchowni nie pobierali opłat za pogrzeby tychże osób⁸³.

Osiemnastowieczny szpital w Suwałkach był drewniany i pokryty słomą. Później otrzymał dach gontowy. Przebywało w nim ośmioro pensjonariuszy. Wiadomo, że funkcjonował w latach: 1753, 1754, 1755, 1757, 1758, 1763, 1765, 1786, 1791, 1797 i 1802⁸⁴. Wiemy nawet, że w 1775 r. istniała w Suwałkach ul. Szpitalna⁸⁵. Tutejszy szpital określany był także jako „xenodochio” lub „hospitalitte suvalscensi”⁸⁶.

Osiem osób przebywało tu w 1786 r.⁸⁷ Nieco mniej, bo trzech „dziadów” i trzy „baby”, spisano stąd pięć lat później. Wspierali oni wspólnotę suwalską codziennym śpiewaniem koronek w tutejszym kościele. Dane z 1797 r. wskazują, że placówka miała kompletną obsadę⁸⁸.

W Sejnach duży szpital funkcjonował w 1789 r. Mieszkało w nim ponad trzykrotnie więcej osób aniżeli w Suwałkach (26). 18 września 1794 r. przebywał w Sejnach szlachcic Jan Nepomucen Baranek, „Doctore Medico”. Mógł on także pomagać w leczeniu osób ubogich. Jednak już w grudniu 1794 r. w Sejnach ochrzczono dziecko szlachetnie urodzonego Jana Binkaima, „doctore medici”, i Teresy z Sejn⁸⁹. Również w roku następnym wspomniano tu tegoż lekarza. 18 października 1795 r. chrzestnym dziecka z Sejn był w miejscowym kościele Jan Beranek, „Doctore Medico”⁹⁰. U schyłku Rzeczypospolitej Obojga Narodów funkcjonowało więc w Sejnach co najmniej dwóch lekarzy. Obaj mieli szlacheckie pochodzenie.

⁸¹ C. Kukło, *Xenodochia parochialia dekanatu kowieńskiego w świetle wizytacji z 1782 roku*, w: *Mój kościół w historię wpisany*, pod red. T. Kasabuly i A. Szota, Białystok 2007, s. 207–213.

⁸² Jeden szefel to 9 garnców.

⁸³ W. Kłapkowski, *Duszpasterstwo i oświata...*, s. 20.

⁸⁴ AD Łomża, zesp. I, sygn. 518, k. 264; AP Suwałki, zesp. 680/14, k. 4–16, 34; tamże, mikrofilmy, nr 958, 2308, 2814; *Metryki suwalskie 1715–1765...*, t. 1, s. 349–356, 365, 383, 389; *Metryki suwalskie 1715–1765...*, t. 2, s. 38; W. Kłapkowski, *Duszpasterstwo i oświata...*, s. 20.

⁸⁵ CAH Mińsk, f. 1882, op. 1, nr 4, k. 58v; CAH Wilno, SA 3938, k. 814.

⁸⁶ AP Suwałki, zesp. 680/14, k. 47, nr 958, 1021 (rok 1757), 2308 (1763) i 1814 (1765).

⁸⁷ A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie...*, s. 104.

⁸⁸ AD Łomża, zesp. I, sygn. 518, k. 267; W. Kłapkowski, *Duszpasterstwo i oświata...*, s. 20.

⁸⁹ AP Sejny, *Metryki Urodzonych Parafii Seyneńskiej od roku 1790 do 1797*, k. 73, 77; CAH Wilno, SA 4056, k. 106v.

⁹⁰ AP Sejny, *Metryki Urodzonych Parafii Seyneńskiej od roku 1790 do 1797*, akt nr 89, k. 88; tamże, *Księga Zaślubionych Parafii Seyneńskiej od roku 1790 do 1825*, k. 22.

Warto w tym miejscu dodać, że mocą przywileju dominikańskiego z 1788–1789 r. także społeczności żydowskiej w Sejnach umożliwiono utrzymywanie własnego szpitala⁹¹.

Szkoły

Ówczesne szkółki parafialne w tej części Rzeczypospolitej Obojga Narodów liczyły przeważnie od kilkunastu do kilkudziesięciu uczniów. Pochodzili oni z trzech stanów: szlacheckiego, mieszczańskiego i chłopskiego⁹². Katastrofalny stan szkółek przykościelnych na przełomie XVII i XVIII stulecia zaczął się poprawiać po zakończeniu wielkiej wojny północnej⁹³.

Własnym budynkiem dysponowała dominikańska szkoła parafialna w Sejnach, wzmiankowana w 1777 r. Najprawdopodobniej istniała ona już wcześniej⁹⁴. Uczyło się w niej wówczas 11 dzieci (3 szlacheckich i 8 włościańskich)⁹⁵. Szkoła parafialna nie działała tu jednak w 1781 i 1782 r.⁹⁶ W 1790 r. pojawiła się idea, aby w Sejnach otworzyć kolegium. Dwa lata później powołano w tym celu specjalną komisję. Jej pracę przerwała jednak insurekcja kościuszkowska⁹⁷. Szkołę średnią w Sejnach otwarto w latach 1796–1797. Wyróżniała się bogatą biblioteką⁹⁸. Oprócz Sejn szkoły powiatowe (gimnazja) dominikanie litewscy otwierali też przy swoich klasztorach w Mereczu, Wierzbolowie i Kalwarii Żmudzkiej⁹⁹.

Przykościelna szkoła w Suwałkach należała do grona najliczniejszych w regionie. Jej istnienie potwierdzają źródła z lat: 1777, 1781, 1784 i 1786¹⁰⁰.

⁹¹ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 486–497v; T. Naruszewicz, *Prawa i obowiązki mieszczan Sejn...*, s. 106.

⁹² T. Krahel, *Szkolnictwo kościelne w diecezji wileńskiej do 1795 roku*, „Gryfita” 9(1995), s. 12.

⁹³ S. Litak, *Szkoły parafialne w Polsce w XVIII w. przed powstaniem Komisji Edukacji Narodowej*, „Roczniki Humanistyczne” 25(1977), z. 2, s. 138.

⁹⁴ M.D. Ambrosiewicz, *Założenie poddominikańskie w Sejnach...*, [b.n.s.]; W. Kłapkowski, *Kolegium księży dominikanów w Sejnach: przyczynek do rządów pruskich na ziemiach polskich*, „Collectanea Theologica” 4(1936), nr 14, s. 505; tenże, *Konwent dominikanów w Sejnach...*, s. 46 (114), 79 (147); J. Maroszek, *Infrastruktura społeczna*, w: *Historia województwa podlaskiego*, pod red. A. Dobrońskiego, Białystok 2012, s. 94; tenże, *Przewodnik historyczno-turystyczny...*, s. 208.

⁹⁵ A. Wędzki, *Miasteczka Pojezierza Sejneńskiego...*, s. 32; T. Wierzbowski, *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773–1794*, Kraków–Warszawa 1921, s. 222.

⁹⁶ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912, s. 310.

⁹⁷ W. Kłapkowski, *Kolegium księży dominikanów...*, s. 505.

⁹⁸ W. Guzewicz, *Sejneński ośrodek kościelny...*, s. 88; W. Kłapkowski, *Kolegium księży dominikanów w Sejnach...*, s. 505; tenże, *Konwent dominikanów w Sejnach...*, s. 79 (147).

⁹⁹ S. Brzozowski, *Klasztor dominikanów w Choroszczy, 1654–1832*, w: *Parafia rzymskokatolicka w Choroszczy. 550 lat. Księga Jubileuszowa*, pod red. T. Kasabury i A. Szota, Białystok 2009, s. 91.

¹⁰⁰ CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 59, k. 11–11v; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie...*, s. 310–312; tenże, *Wiadomość o szkołach parafialnych w diecezji wileńskiej. Założenie i rozwój szkół parafialnych w diecezji wileńskiej*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 2(1908), s. 58–60; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva...*, t. 3, s. 185, 204, 367, 376, 404 i in.; T. Wierzbowski, *Szkoły parafialne...*, s. 198, 206, 209–210, 213–214, 218, 220–221, 224, 227.

Informacje prawdopodobnie z 1791 r. wskazują, że mieściła się w niewielkim, drewnianym, ale otynkowanym budynku. Dach pokryto gontami. Składała się z pomieszczenia wykładowego, mieszkania nauczycielskiego i dwóch sionek. Uczniowie mieli do dyspozycji sześć ławek. Szkołę suwalską zamknięto podczas insurekcji kościuszkowskiej z 1794 r. Potem zamieszkał w niej urzędnik pruski¹⁰¹. Dziś w miejscu owej placówki stoi murowany kościół pw. św. Aleksandra.

Utrzymanie nauczycieli w ówczesnych Suwałkach spoczywało na klasztorze wigierskim, który przekazywał w naturze ok. 260 zł rocznie, oraz na rodzicach uczniów, uiszczających po 2, 3 lub 4 zł. W 1791 r. dobrze oceniano tu pracę dydaktyczną niejakiego Górskiego. Między rokiem 1791 a 1794 podstaw pisania, czytania, arytmetyki oraz łaciny nauczał w Suwałkach Antoni Sokołowski z Podlasia. Sam wiedzę zdobywał w szkołach szczuczyńskich¹⁰².

Podsumowanie

Olbrzymi wpływ na funkcjonowanie XVIII-wiecznych Sejn i Suwałk wywierali właściciele miasteczek – dominikanie sejneńscy i kameduli wigierscy. To oni wyznaczyli kierunki rozwoju tych osiedli. Odgrywali także kluczową rolę w wyznaczaniu władarzy miejskich.

Zarówno Suwałki, jak i Sejny największy rozwój administracyjny w czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów osiągnęły w XVIII w. Miasteczko nad Czarną Hańczą otrzymało wówczas od władcy prawo magdeburskie, dwa organy władzy samorządowej (wójta z ławą i burmistrza z radą) oraz pieczęć herbową (1720). Sejny, mimo że metryka miasteczka sięgała XVI stulecia, przywilej samorządowy otrzymały od dominikanów dopiero w latach 1788–1789, na co z pewnością wpłynęły prądy reformatorskie docierające tu z obrad Sejmu Wielkiego. Miasteczko to nigdy nie otrzymało jednak prawa magdeburskiego, jak chociażby pobliskie maleńkie Berżniki.

Ciekawym ustaleniem badawczym jest fakt, że oba te zakonne miasteczka, mimo że podlegały różnym zakonom (dominikańskiemu i kamedulskiemu), w otrzymywanych pieczęciach miały wizerunki piesków.

Diametralnie różnie potoczyły się natomiast losy herbów obydwu omawianych ośrodków. Suwałki do czasów obecnych używają symbolu miasta z 1720 r. z postaciami św. Romualda i św. Rocha, wzgórzem, złotym krzyżem łacińskim, koroną oraz pieskiem. Sejny pierwotną pieczęć z herbem otrzymały w 1639 r. Została ona przywrócona w roku 1788–1789 i oficjalnie stosowana była przynajmniej do końca istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Nie są nam znane jej odciski, ale w Centralnym Archiwum Historycznym w Mińsku zachował się opis (piesek z pochodnią i trzy gwiazdki). Pierwotnego symbolu Sejn zaprzestano użytkować w okresie zaborów. Sama pieczęć i sygnowane nią dokumenty

¹⁰¹ W. Kłapkowski, *Duszpasterstwo i oświata...*, s. 19, 21; A. Matusiewicz, *Pierwsze stulecie...*, s. 103.

¹⁰² W. Kłapkowski, *Duszpasterstwo i oświata...*, s. 19.

prawdopodobnie spłonęły w czasie pożaru domu burmistrza na początku XIX w. Niewykluczone jednak, że jakieś odciski zostaną jeszcze odnalezione. Szczególnie wiele nowych ustaleń w tym zakresie mogą przynieść kwerendy np. w archiwach Mińska, Moskwy, Sankt Petersburga czy Watykanu. Sama pieczęć może leżeć gdzieś pod ulicami czy chodnikami Sejn. Od drugiej połowy XIX w. w administracji miasta coraz częściej używano niewłaściwego historycznie herbu z głową byka (lub wołu).

Pod względem liczby ludności dominowały Suwałki, które u schyłku XVIII w. liczyły 1184 mieszczan. W analogicznym okresie spisano tylko 516 sejnian. Jednak znacznie mniej okazałe aniżeli Sejn prezentowała się XVIII-wieczna zabudowa Suwałk. Nad tym pierwszym miasteczkiem dominował nie tylko monumentalny kompleks klasztorno-kościelny dominikanów, ale także murowany, dwukondygnacyjny ratusz oraz ceglana kaplica św. Agaty. Całe natomiast ówczesne Suwałki były drewniane (w tym kościół i ratusz). W obydwu miasteczkach budynki ratuszowe pełniły dwojakie funkcje: administracyjne oraz handlowe.

W Suwałkach władza miejska skupiała się wokół wójta i burmistrza, gdy w dominikańskich Sejnach najważniejszą osobą w miasteczku (poza dominikanami) był landwójt, zwany też prezydentem. Funkcjonował również burmistrz, ale miał znacznie niższą pozycję od landwójta vel prezydenta. Nieprawdziwe więc są dotychczas spotykane w literaturze tezy o braku włodarzy w XVIII-wiecznych Sejnach bądź pojawieniu się ich dopiero w latach dziewięćdziesiątych tegoż stulecia.

Podobnie wyglądało w obu ośrodkach zarządzanie miejscowymi parafiami. Zajmowali się tym zakonnicy. W dominikańskich Sejnach byli to dominikanie, ale już w kamedulskich Suwałkach – bernardyni z Tykocina.

Analiza stanu osobowego szpitalików w obydwu badanych miasteczkach wskazuje, że nawet ponad trzykrotnie więcej osób egzystowało w przytułku sejneńskim. Korzystniej za to wyglądała szkoła parafialna w Suwałkach. W latach 1796–1797 w Sejnach otworzono jednak kolegium, co było czymś wyjątkowym w regionie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Diecezjalne w Łomży (AD Łomża):

zespół I, sygn. 470, 518.

zespół II, sygn. 49.

zespół IV, sygn. 1104.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD Warszawa):

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 4761, 4762a, 4835, 5116.

Metryka Koronna, sygn. 410.

Zbiór Dokumentów Pergaminowych, sygn. 4243, 4336.

Archiwum Państwowe w Białymstoku (AP Białystok):

zespół 47, sygn. 144.

Archiwum Parafialne w Sejnach (AP Sejny):

Księga Zaślubionych Parafii Seyneńskiej od roku 1790 do 1825.

Metryki Urodzonych Parafii Seyneńskiej od roku 1790 do 1797.

Archiwum Państwowe w Suwałkach (AP Suwałki):

Akta Metrykalne: nr 14.

Akta miasta Suwałk: nr 850.

Zarząd Powiatowy Ziemski: nr 29.

Centralne Archiwum Historyczne w Mińsku (CAH Mińsk):

f. 1711, op. 1: nr 37, 39, 52, 57, 71.

f. 1882, op. 1: nr 4.

Centralne Archiwum Historyczne w Wilnie (CAH Wilno):

f. 694, op. 1: nr 59, 3310, 3994.

f. 1073, op. 1: nr 617.

SA 3938, 3939, 4056.

Centralne Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu (CAH Sankt Petersburg):

f. 950, op. 1: nr 387.

Muzeum Okręgowe w Suwałkach (MzO Suwałki):

Archiwum Falka (AF): F 024, F 047.

Źródła drukowane:

Akty izdawajemyje Wilenskoju Archeograficeskoju Komisieju, t. 7, Wilno 1874.

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai, t. 9: *Berznykas, Liudvinavas, Pilypavas*, opr. J. Drungilas, Wilno 2021.

Lietuvos Metrika (1791–1792), ks. 556, Wilno 2005.

Metryki suwalskie 1715–1765, opr. S. Cieślukowski, kopie – L. Sobolewski, t. 1, Białystok 2016.

Metryki suwalskie 1715–1765, opr. S. Cieślukowski, kopie – L. Sobolewski, t. 2, Białystok 2016.

Opisy parafii dekanatu Olwita z 1784 roku, opr. T. Naruszewicz, Suwałki 2013.

Piscowaja kniga Grodnenskoj Ekonomii, t. 2, Wilno 1882.

Wąsicki J., *Pruskie opisy miast polskich z końca XVIII wieku. Departament białostocki*, Poznań 1964.

Volumina legum, t. 10: *Konstytucje Sejmu Grodzieńskiego z 1793 roku*, Poznań 1952.

Literatura:

Ambrosiewicz M., *Klasztor w Sejnach – forteca broniąca wiary?*, w: *Architektura kultur lokalnych pogranicza – Architektura miejsc kultu i pamięci w dialogu narodów i religii*, t. 3, pod red. J. Uścińowicza, Białystok 2018, s. 11–17.

Ambrosiewicz M., *Zespół poddominikański w Sejnach*, Suwałki 1997.

Boczkowska J., *Pies w heraldyce*, <http://www.theogonia.pl/WN-heraldyka.html>

Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1986.

Brzozewski S., *Klasztor dominikanów w Choroszczy, 1654–1832*, w: *Parafia rzymskokatolicka w Choroszczy. 550 lat. Księga Jubileuszowa*, pod red. T. Kasabuły, A. Szota, Białystok 2009, s. 63–100.

Bumblauskas A., *Wielkie Księstwo Litewskie. Wspólna historia, podzielona pamięć*, tłum. A. Malewska, Warszawa 2013.

Bystroń J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI–XVIII*, t. 1, Warszawa 1976.

Citou A., *Heraldyka białoruskich miestau (XVI – paczatak XX st.)*, Mińsk 1998.

Dobroński A.C., *Miasta województwa podlaskiego*, Białystok 2014.

Drungilas J., Katilius A., Milerytė-Japertienė G., *Seinų ir Suvalkų kraštas. Kielionių vadovas*, Wilno 2015.

Ejdulis A., *Osadnictwo w dorzeczu Marychy [od pradziejów po czasy nowożytne]*, „Almanach Sejneński” 4(2008), s. 65–73.

Filipowicz S., *Miedzy sacrum a profanum, czyli blaski i cienie funkcjonowania Eremu Wyspy Wigierskiej*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 19(2019), s. 5–13.

Filipowicz S., *Przywileje dla miasta Suwałk*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 6(2006), s. 171–183.

Filipowicz S., *Samorząd miejski w Suwałkach w XIX wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 3(2003), s. 5–14.

Gołdyn P., *Symbolika religijna i kościelna w herbach miast polskich do końca XX wieku*, Warszawa 2008.

Gumowski M., *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.

- Guzewicz W., *Administracyjne, prawne oraz historyczne uwarunkowania powstania i funkcjonowania nazwy diecezji w Sejnach*, w: *Diecezja sejneńska (1818–1925). Studia i szkice z okazji 200-lecia erygowania*, pod. red. T. Kowalewskiego, J. Łupińskiego, M. Niewiadomskiej, Łomża 2018, s. 15–25.
- Guzewicz W., *Encyklopedia parafii i kościołów diecezji elckiej*. T. I: *Augustów – Janówka*, Elk 2024.
- Guzewicz W., *Encyklopedia parafii i kościołów diecezji elckiej*. T. II: *Jeleniewo – Ruciane Nida*, Elk 2025.
- Guzewicz W., *Encyklopedia parafii i kościołów diecezji elckiej*. T. III: *Rutka Tartak – Żytkiejmy*, Elk 2025.
- Guzewicz W., *Kościół i parafia diecezji elckiej (część 7)*, „Civitas et Lex” 2023, nr 1, s. 7–16.
- Guzewicz W., *Kościół i parafia diecezji elckiej (cz. 13)*, „Studia Elckie” 2023, nr 3, s. 383–397.
- Guzewicz W., *Kościół i parafia diecezji elckiej (cz. 19)*, „Studia Elckie” 2024, nr 1, s. 107–122.
- Guzewicz W., *Sejneński ośrodek kościelny (wybrane zagadnienia)*, „Civitas ex Lex” 2016, nr 2, s. 87–97.
- Herbst S., *Analiza układu przestrzennego miasta Sejny*, w: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1963, s. 223–230.
- Jemielity W., *Parafie Suwałk i okolicy*, Łomża 1990.
- Jemielity W., *Utworzenie parafii Rutka-Tartak*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 7(2007), s. 79–87.
- Kahan B., *100 years of the Suwalk Jewish Community*, w: *Jewish Community Book Suwalk and Vicinity: Baklerove, Filipove, Krasnopol, Psheroshle, Puns, Ratzk, Vizhan, Yelineve*, Tel Aviv 1989.
- Kłapkowski W., *Duszpasterstwo i oświata w dobrach klasztoru kamedułów wigierskich. Karta z historii ziemi suwalskiej*, Sejny 1933.
- Kłapkowski W., *Kolegium księży dominikanów w Sejnach: przyczynek do rządów pruskich na ziemiach polskich*, „Collectanea Theologica” 4(1936), nr 14, s. 504–519.
- Kłapkowski W., *Konwent dominikanów w Sejnach*, Wilno 1939 [reprint Sejny 2006].
- Kosiński L., *Miasta województwa białostockiego*, Warszawa 1962.
- Kościalkowski S., *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, Londyn 1970.
- Kraheil T., *Szkolnictwo kościelne w diecezji wileńskiej do 1795 roku*, „Gryfita” 9(1995), s. 11–13.
- Kraheil T., *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne” 5–6(1987–1988), s. 7–72.
- Krzywicz K. i T., *Suwalszczyzna, Zaniemenie, przewodnik*, Białystok 1999.
- Krzywicki T., *Litwa, przewodnik*, Pruszków 2005.
- Kuklo C., *Xenodochia parochialia dekanatu kowieńskiego w świetle wizytacji z 1782 roku*, w: *Mój kościół w historii wpisany*, pod red. T. Kasabuły i A. Szota, Białystok 2007, s. 207–220.
- Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912.
- Kurczewski J., *Wiadomość o szkołach parafialnych w diecezji wileńskiej. Założenie i rozwój szkół parafialnych w diecezji wileńskiej*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 2(1908), s. 17–64.
- Kviklys B., *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, t. 3, Wilno 1991.
- Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, t. 2, pod red. K. Čerbulėnasa, A. Jankevičienė, V. Levandauskasa, A. Miškinisa, V. Zubovasa, A. Lagunavičiaus, Wilno 1994.
- Litak S., *Szkoły parafialne w Polsce w XVIII w. przed powstaniem Komisji Edukacji Narodowej*, „Roczniki Humanistyczne” 25(1977), z. 2, s. 137–162.
- Małek A., *Suchowola pod zaborem pruskim*, „Białostoczczyzna” 1(1995), nr 37, s. 37–42.
- Maroszek J., *Infrastruktura społeczna*, w: *Historia województwa podlaskiego*, pod red. A. Dobrońskiego, Białystok 2012, s. 91–97.
- Maroszek J., *Miasta – rzemiosło i handel*, w: *Historia województwa podlaskiego*, pod red. A. Dobrońskiego, Białystok 2012, s. 48–60.
- Maroszek J., *Przewodnik historyczno-turystyczny po dziedzictwie kulturowym pogranicza Polska – Litwa – Kaliningrad*, Białystok 2007.

- Matusiewicz A., *Pierwsze stulecie. Historia Suwałk do 1945 roku*, w: *Suwałki miasto nad Czarną Hańczą*, pod red. J. Kopciała, Suwałki 2005, s. 91–108.
- Mikołajczuk J., *Suwałki mają nowy herb*, <https://www.radio.bialystok.pl/wiadomosci/index/id/218634>
- Naruszewicz T., *Kilka uwag do początków parafii suwalskiej*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 12(2012), s. 7–22.
- Naruszewicz T., *Łamanie praw mieszkańców na przykładzie miast południowej części województwa trockiego w XVII–XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 17(2017), s. 71–91.
- Naruszewicz T., *Nieznane dominikańskie pieczęcie z herbami miasteczka Sejny i konwentu*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 23(2023), s. 85–91.
- Naruszewicz T., *Od Janówki, przez Suwałki, Kalwarię, Witkowyski, do Pilwiszek. Obszar dekanatu Olwita do końca XVIII wieku*, Suwałki 2020.
- Naruszewicz T., *Powstanie i rozwój parafii Wiżajny na przełomie XVI i XVII wieku*, w: *Dzieło wiary. Studia i materiały do dziejów parafii Wiżajny*, pod red. W. Guzewicza i G. Zwierzyńskiego, Elk 2024, s. 51–60.
- Naruszewicz T., *Prawa i obowiązki mieszczan Sejn u schyłku XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 23(2023), s. 93–110.
- Naruszewicz T., *Wsie gminy Suwałki*, Suwałki 2019².
- Nowalski S.A., *Monografia miasta Suwałk*, Kraków 1880.
- Orłowicz M., *Przewodnik ilustrowany po województwie białostockim*, Białystok 1937.
- Poezye Adama Mickiewicza, t. 3, Warszawa 1897.
- Połujański A., *Wędrowki po gubernji augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Warszawa 1859.
- Rimša E., *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, tłum. J. Sienkiewicz, Warszawa 2007.
- Samsonowicz H., *Historia Polski do roku 1795*, Warszawa 1990.
- Szlaszyński J., *Ostatni kameduli wigierscy*, „Jaćwież” 23(2003), s. 39–40.
- Szlaszyński J., *Przerośl. Dzieje miasta i gminy*, Przerośl 2009.
- Tajemnicza kaplica w Sejnach*, <https://sejny.net/arttykul/tajemnicza-kaplica-w/1089098>
- Totoraitis J., *Sūduvos Suvalkijos istorija*, t. 1, Kowno 1938.
- Trzebiński W., *Rozwój przestrzenny Suwałk od narodzin osady po okres awansu na miasto wojewódzkie*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1965, s. 175–212.
- Verdmon-Jacques L. de, *Krótką monografia wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskim*, Warszawa 1902.
- Wędzki A., *Miasteczka Pojezierza Sejneńskiego, ich historia, rozwój i założenia przestrzenne*, w: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, t. 2, pod red. J. Jaskanisa, Warszawa 1975, s. 9–71.
- Wiadomości o dominikanach prowincji litewskiej*, cz. 1, Kraków 1917.
- Wierzbowski T., *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773–1794*, Kraków–Warszawa 1921.
- Wiśniewski J., *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1967, s. 13–294.
- Wiśniewski J., *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku*, w: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1963, s. 9–222.
- Wiśniewski J., *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1965, s. 51–132.

ADMINISTRATION AND FUNCTIONING OF THE MONASTIC TOWNS OF SEJNY AND SUWAŁKI IN THE SECOND HALF OF THE 18th CENTURY

SUMMARY

This article presents the administration and functioning of two small, 18th-century monastery towns: Sejny of the Dominicans and Suwałki of the Camaldolese order. The town of Sejny was founded between 1593 and 1602. Suwałki was granted city rights in the years 1715–1720. The priors

played the most important role here. They had a great influence on the appointment of city authorities. Suwałki operated on the basis of the Magdeburg law of 1720, and Sejny on the basis of the Dominican document from 1788. Both towns had municipal authorities that met in town halls. The city seal of Sejny came from 1639, while Suwałki from 1720. Both coats of arms also featured a dog. Currently, only Suwałki uses the original coat of arms. Local parishes also played an important administrative role, for example running schools and hospitals. Parish priests also kept records of baptisms, marriages and deaths. Suwałki had more inhabitants, but Sejny had several brick buildings, including the town hall.

KEYWORDS: Sejny, Suwałki, administration, towns, parishes

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES**MARCIN KAZIMIERCZUK****OGRANICZENIE WOLNOŚCI PORUSZANIA SIĘ
ORAZ NIETYKALNOŚCI OSOBISTEJ
PODCZAS STANU WYJĄTKOWEGO****Wprowadzenie**

Z prawnego punktu widzenia istota każdego stanu nadzwyczajnego, w tym również stanu wyjątkowego, polega na tym, że wprowadza się go w sytuacji szczególnego zagrożenia, kiedy normalne, zwykłe środki prawne i instytucje ustrojowe okazały się niewystarczające i trzeba zawiesić lub ograniczyć na pewien czas prawa człowieka, w tym wolności i prawa osobiste, oraz zmienić kompetencje konstytucyjnych organów władzy przez istotne i nadzwyczajne zwiększenie uprawnień władzy wykonawczej (głowy państwa i rządu)¹. Przykładem praw człowieka podlegających limitacji podczas stanu wyjątkowego jest wolność poruszania się oraz nietykalność osobista. Ustawodawca dokonuje w tym względzie ważenia wartości interesu indywidualnego i interesu publicznego, który w tym przypadku utożsamiany jest z koniecznością przetrwania struktur państwowych.

Celem artykułu jest analiza ograniczeń wolności poruszania się oraz nietykalności osobistej jednostki, które ustawodawca przewiduje w reżimie stanu wyjątkowego, wartościując tym samym dobro ogółu i dobro jednostki. Regulacje konstytucyjne w sprawie stanów nadzwyczajnych mają za cel zapewnienie skutecznego funkcjonowania państwa w warunkach kryzysowych w sferze

MARCIN KAZIMIERCZUK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0295-5113>, e-mail: marcin.kazimierczuk@uwm.edu.pl

¹ Por. Z. Witkowski, A. Cieszyński, *Instytucje stanów nadzwyczajnych w porządku prawnym Federacji Rosyjskiej (na tle genezy konstytucji z 1993 r. i w świetle ustawodawstwa okresu 2001–2002)*, w: *Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Doświadczenia i inspiracje*, pod red. L. Garlickiego, A. Szmyta, Warszawa 2003, s. 324. Zob. J. Filaber, *Zarządzanie kryzysowe a prawa i wolności człowieka – wybrane uwagi*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Prawa człowieka – idea, instytucje, krytyka” 4(2010), s. 249; K. Prokop, *Stan wojny a stan wojenny w Konstytucji RP*, „Państwo i Prawo” 2002, nr 3, s. 24; W.J. Wołpiuk, *Państwo wobec szczególnych zagrożeń*, Warszawa 2002, s. 74; J. Stembrowicz, *Z problematyki stanu nadzwyczajnego w prawie konstytucyjnym*, „Więź” 1998, nr 11–12.

wewnętrznej i doprowadzenie do jak najszybszej restytucji stanu normalnego² często kosztem limitacji wolności i praw człowieka³.

Konstytucja RP oraz inne akty prawne regulują zasady stanu wyjątkowego, w tym również ograniczenia wolności i praw osobistych, do katalogu których należy wolność poruszania się oraz nietykalność osobista. Zagadnienia te stały się trwałym elementem ustroju państwa, tworząc atrakcyjny obszar badawczy. Autor koncentruje się na analizie rozwiązań normatywnych zawartych zarówno w ustawie zasadniczej, jak i w innych aktach prawa. W pracy zastosowano dogmatyczną metodę analizy aktów prawnych. Ponadto wykorzystano literaturę przedmiotu oraz orzecznictwo. Na podstawie wskazanego materiału badawczego przedstawione zostaną wnioski końcowe.

Przesłanki oraz tryb wprowadzenia stanu wyjątkowego

Jedną z postaci stanów nadzwyczajnych, jaką przewidział ustrojodawca w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.⁴, jest stan wyjątkowy (art. 230). Związany jest on z zagrożeniami:

- konstytucyjnego ustroju państwa⁵,
- bezpieczeństwa obywateli⁶,
- porządku publicznego⁷.

Do przesłanek stanu wyjątkowego należy z reguły fakt zbiorowego zakłócenia porządku publicznego zagrażającego zdrowiu i życiu obywateli oraz porządkowi

² Zob. S. Gebethner, *Stany szczególnego zagrożenia jako instytucja prawa konstytucyjnego*, „Państwo i Prawo” 1982, nr 8.

³ Zob. L. Mażewski, *Bezpieczeństwo publiczne. Stany nadzwyczajne w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1918–2009*, Toruń 2010, s. 28; S. Steinborn, A. Sakowicz, *Stany nadzwyczajne, w: Konstytucja RP. Komentarz Art. 87–243*, t. 2, pod red. M. Safjana, L. Boska, Warszawa 2016, s. 1040.

⁴ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. nr 78, poz. 483. Zob. K. Prokop, *Stany nadzwyczajne w Polsce w latach 1918–1989. Szkic ustrojowopolityczny*, Toruń 2006, s. 17–18; M. Kazimierczuk, *Ograniczenie prawa własności podczas stanu klęski żywiołowej*, „Civitas et Lex” 2022, nr 2, s. 49; E. Kurzępa, *Stany nadzwyczajne w polskim porządku prawnym*, Warszawa 2017, s. 58; K. Prokop, *Modele stanu nadzwyczajnego*, Białystok 2012.

⁵ Stan zagrożenia powinien być wymierzony w podstawowe instytucje i zasady ustroju państwa oraz podstawowe wartości konstytucyjne. Sytuacja taka może mieć miejsce w razie zbrojnego zamachu stanu lub próby naruszenia integralności terytorialnej państwa przez wewnętrzne ruchy separatystyczne. Zob. M. Brzeziński, *Stany nadzwyczajne w polskich konstytucjach*, Warszawa 2007, s. 205–206.

⁶ Źródłem takiego zagrożenia mogą być przede wszystkim zbiorowe akty przemocy wymierzone w życie, zdrowie oraz mienie obywateli, takie jak choćby masowe rozruchy uliczne lub działania o charakterze terrorystycznym. Por. S. Gebethner, *Stany szczególnego zagrożenia...*, s. 14.

⁷ Jako przykłady takiego zagrożenia wskazuje się zjawiska cechujące się szczególnym nasileniem, które uniemożliwiają funkcjonowanie instytucji publicznych, takie jak: blokady linii kolejowych, dróg, pracy urzędów komunalnych i naczelnych organów administracji rządowej, jeżeli ich likwidacja nie jest możliwa za pomocą zwykłych środków prawnych. Zob. K. Wojtyczek, *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kraków 1999, s. 189.

konstytucyjnemu państwa⁸. Wprowadzenie stanu wyjątkowego może wystąpić jedynie w przypadku rzeczywistego zaistnienia, a nie spodziewanego wystąpienia wymienionych wyżej zagrożeń⁹. Konstytucja nie uznaje konieczności jednoczesnego wystąpienia tych zagrożeń jako warunku uzasadniającego wprowadzenie stanu wyjątkowego. Wymienienie w sposób fakultatywny trzech rodzajów zagrożeń na początku ust. 1 art. 230 Konstytucji RP wskazuje, że wprowadzenie stanu wyjątkowego może wystąpić zarówno w przypadku zbiegu trzech wymienionych zagrożeń, jak również wystąpienia dwóch albo jednego z nich¹⁰.

Stan wyjątkowy uprzednio łączono ze stanem klęski żywiołowej, ze względu na charakter zagrożonych dóbr. Różni je jednak przyczyna powstałego zagrożenia. W pierwszym wypadku zagrożenie pochodzi ze strony określonych grup obywateli, w drugim zaś przyczyna tkwi poza człowiekiem i związana jest najczęściej z siłami przyrody, kataklizmami bądź katastrofami, przy braku jakiegokolwiek wroga zewnętrznego lub wewnętrznego. Przesłankę stanu klęski żywiołowej stanowi:

- zapobieganie skutkom katastrof naturalnych i likwidacji ich następstw,
- zapobieganie skutkom awarii technicznych, noszących znamiona klęsk żywiołowych¹¹.

Do wprowadzenia stanu wyjątkowego uprawniony jest Prezydent RP, działający na wniosek Rady Ministrów¹². Podstawą decyzji o wprowadzeniu stanu wyjątkowego jest zatem zgodne stwierdzenie, powzięte przez Prezydenta RP i Radę Ministrów, istnienia zagrożenia wewnętrznego państwa. Może być on wprowadzony na terytorium całego państwa lub na jego części i na czas oznaczony, nie dłuższy niż 90 dni (art. 230 ust. 1). Przedłużenie stanu wyjątkowego może nastąpić tylko raz, za zgodą Sejmu i na czas nie dłuższy niż 60 dni (art. 230 ust. 2 Konstytucji RP). Działania organów upoważnionych do wprowadzenia stanu wyjątkowego (Rada Ministrów, która występuje z wnioskiem, Prezydent, który zarządza, wydając rozporządzenie) znajdują się pod kontrolą Sejmu i to od początku jego obowiązywania. Konstytucja RP zobowiązuje Prezydenta do przedłożenia Sejmowi w ciągu 48 godz. od podpisania aktu prawnego, rozporządzenia o wprowadzeniu stanu wyjątkowego¹³. Rozporządzenie to Sejm jest zobowiązany rozpatrzyć niezwłocznie. Izba niższa parlamentu może tylko zaakceptować

⁸ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 1098–1099.

⁹ K. Wojtyczek, *Granice ingerencji ustawodawczej...*, s. 250. Zob. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 21 kwietnia 2009 r., K 50/07, OTK-A nr 4, poz. 51.

¹⁰ Zob. L. Garlicki, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1997. Por. postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z 6 marca 2001 r., S1/01, OTK 2001, nr 2, poz. 35.

¹¹ P. Winczorek, *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2003, s. 348; L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2003, s. 435. Por. Wyrok WSA w Warszawie z 29 czerwca 2010, V SA/Wa 245/10, LEX nr 675616 oraz Wyrok WSA w Poznaniu z 21 stycznia 2010 III SA/Po 691/09, LEX nr 600256.

¹² Przyznanie tej kompetencji Prezydentowi RP jest niekiedy przedmiotem krytyki w piśmiennictwie, ponieważ na gruncie Konstytucji RP nie jest on organem sprawującym ogólne kierownictwo w dziedzinie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Jedynie przesłanka zagrożenia konstytucyjnego ustroju państwa powoduje istnienie ścisłego związku między kompetencją Prezydenta RP do wprowadzenia stanu wyjątkowego a jego funkcją czuwania nad przestrzeganiem Konstytucji RP. Zob. M. Brzeziński, *Stany nadzwyczajne...*, s. 212.

¹³ Tamże, s. 187.

rozporządzenie albo je uchylić. Konstytucja RP nie przewiduje innego trybu kończącego rozpatrywanie rozporządzenia. Akceptacja wiąże się z przyjęciem treści aktu wykonawczego do wiadomości i nie wymaga podjęcia w tej sprawie decyzji wyrażonej w skonkretyzowanej formie¹⁴. Sejm może również uchylić rozporządzenie, do czego potrzebne jest uzyskanie bezwzględnej większości głosów podczas obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów. W art. 231 nie została przewidziana konkretna forma decyzji, właściwa w sprawie uchylenia rozporządzenia Prezydenta RP. Również Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (Uchwała Sejmu RP z dnia 30 lipca 1992 r. z późn. zm.) nie określa rodzaju aktu Sejmu służącego do uchylenia wymienionego rozporządzenia. Skutkiem uchylenia takiego aktu jest zniesienie ograniczeń w zakresie wolności i praw człowieka i obywatela oraz powrót do normalnych zasad funkcjonowania władz publicznych (art. 231)¹⁵.

Uściślenie przepisów konstytucyjnych w zakresie funkcjonowania aparatu państwowego i sytuacji prawnej obywatela nastąpiło w ustawie z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym¹⁶. W razie zagrożenia konstytucyjnego ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli lub porządku publicznego, spowodowanego np. działaniami terrorystycznymi, Rada Ministrów może podjąć uchwałę o skierowaniu do Prezydenta RP wniosku o wprowadzenie stanu wyjątkowego – stanowi ustawa z 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym. Wymaga przy tym, by zagrożenie było „szczególne”, a usunięcie go było niemożliwe przy użyciu zwykłych środków.

Prezydent RP niezwłocznie rozpatruje wniosek, a następnie wydaje rozporządzenie o wprowadzeniu stanu wyjątkowego na czas oznaczony lub odmawia jego wydania¹⁷. Jeśli wyrazi zgodę, rozporządzenie przedstawia Sejmowi w ciągu 48 godz. od jego podpisania. Ustawa nakazuje, by w rozporządzeniu Prezydent RP określił przyczyny wprowadzenia stanu wyjątkowego, czas trwania i obszar, jakiego dotyczy, oraz wymienił przewidywane ograniczenia wolności i praw człowieka i obywatela¹⁸.

Przywrócenie konstytucyjnego ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli i porządku publicznego należy do kompetencji Prezesa Rady Ministrów wtedy, gdy stan wyjątkowy wprowadzony został na obszarze większym niż jedno województwo. Natomiast wtedy, gdy objął on województwo lub jego część, właściwym w tym względzie organem administracji publicznej jest wojewoda. Ich rola polega

¹⁴ M. Jabłoński, *Ograniczenie konstytucyjnych wolności i praw osobistych w czasie trwania stanów nadzwyczajnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 106(2016), s. 185.

¹⁵ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 305–306.

¹⁶ Dz.U. z 2002 r. nr 113, poz. 985.

¹⁷ W przypadku gdy Rada Ministrów nie może się zebrać na posiedzeniu, aby wystąpić z wnioskiem do Prezydenta RP, wskazuje się w piśmiennictwie, że wówczas wniosek taki powinien Prezydentowi przedstawić Prezes Rady Ministrów, a jeżeli nie byłoby to możliwe, Prezydent RP powinien wprowadzić stan wyjątkowy z własnej inicjatywy, powołując się na stan wyższej konieczności. Zob. K. Prokop, *Stany nadzwyczajne w Polsce...*, s. 92.

¹⁸ Zob. postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z 6 marca 2001 r., S1/01, OTK 2001, nr 2, poz. 35; zob. też wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 26 maja 1998 r., K 17/98, OTK 1998, nr 4, poz. 48.

też na koordynacji i kontroli funkcjonowania administracji rządowej i samorządowej. Prezes Rady Ministrów, na wniosek właściwego wojewody, może zawiesić działalność organów samorządu terytorialnego „niewykazujących dostatecznej skuteczności w wykonywaniu zadań publicznych lub w realizacji działań wynikających z przepisów o wprowadzeniu stanu wyjątkowego”. Ich obowiązki przejmuje wówczas komisarz rządowy, powoływany i odwoływany na wniosek wojewody przez Prezesa Rady Ministrów¹⁹.

Ogólne zasady ograniczenia wolności i praw

Z konstytucyjnej zasady legalizmu wynika, że organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa. Oznacza to, że aktywność organów państwowych i innych związków publicznoprawnych, którym państwo przekazało część swojej władzy, jest zdeterminowana prawnie. Inaczej mówiąc, podejmują one tylko takie działania, do których dyspozycja normy prawnej je upoważnia; *a contrario* obywatelom i innym podmiotom prawa wolno czynić wszystko, czego prawo nie zakazuje. Sfera wolnych zachowań ludzi nie ma jednak charakteru bezwarunkowego. Nierzadko ustrojodawca musi rozstrzygać o sprzecznościach interesów jednostek, ich praw oraz o konfliktach różnych wartości. Tym samym wyznaczyć musi granice korzystania z prawnie uznanych przez siebie wolności²⁰. Granice korzystania z praw i wolności, niemających charakteru absolutnego, wyznaczone zostały w Konstytucji RP. Mają one postać klauzul limitacyjnych oraz klauzuli derogacyjnej²¹.

W kwestii ograniczeń w korzystaniu z konstytucyjnych wolności i praw człowieka można wyróżnić dwa rodzaje rozwiązań o różnym stopniu intensywności. Po pierwsze, rozwiązania z art. 31 ust. 3 Konstytucji właściwe dla sytuacji, w której dla bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego oraz ochrony środowiska, zdrowia, moralności publicznej albo wolności i praw innych osób konieczne jest wprowadzenie ograniczeń w korzystaniu z konstytucyjnych

¹⁹ W celu przywrócenia normalnego funkcjonowania państwa mogą być użyte oddziały i pododdziały Sił Zbrojnych. Ustawa stawia tu jednak warunek: najpierw trzeba wyczerpać wszystkie inne siły i środki. Decyzję o użyciu Sił Zbrojnych wydaje Prezydent RP na wniosek Prezesa Rady Ministrów wtedy tylko, gdy nie koliduje to z wypełnieniem konstytucyjnych zadań Sił Zbrojnych. Żołnierzom wyznaczonym do tych oddziałów i pododdziałów przysługują wówczas, w zakresie niezbędnym do wykonywania ich zadań, uprawnienia policjantów określone w art. 15–17 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji.

²⁰ Istnieją jednak prawa i wolności, które nie mogą być w żaden sposób ograniczone, tj. wolności i prawa absolutne, np. prawo do życia, wolność od tortur, wolność od niehumanitarnego traktowania lub karania. Zob. art. 38–40 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

²¹ Zob. T. Jasudowicz, *Administracja wobec praw człowieka*, Toruń 1996, s. 31–33; tenże, *Studium substancjalnych przesłanek dopuszczalności środków derogacyjnych*, w: *Prawa człowieka w sytuacjach nadzwyczajnych*, pod red. T. Jasudowicza, Toruń 1997, s. 45 i n.

wolności i praw²²; po drugie, stany nadzwyczajne²³. W pierwszym przypadku przyjęte rozwiązanie wydaje się zaadresowane do zwykłych instytucji-regulacji ustawowych ograniczających konstytucyjne wolności i prawa, np. instytucje reagowania kryzysowego²⁴. W drugim przypadku, zgodnie z treścią art. 228 ust. 1 Konstytucji, stany nadzwyczajne, w tym stan wyjątkowy, zostały przewidziane na wypadek szczególnych zagrożeń, w których zwykle środki konstytucyjne są niewystarczające. Właśnie ograniczeniom praw człowieka podczas stanu wyjątkowego poświęcone będą dalsze rozważania.

Jednym z zasadniczych skutków wprowadzenia stanu nadzwyczajnego jest zawsze ograniczenie sfery wolności i praw jednostki. Z uwagi na jej znaczenie dla każdego człowieka i obywatela, Konstytucja RP w art. 233 nie pozostawia organom władz publicznych swobody w określaniu, jakie prawa i wolności mogą podlegać ograniczeniom²⁵. Odsyłając do szczegółowych określeń w ustawach dotyczących poszczególnych stanów nadzwyczajnych, ustrojodawca enumeratywnie wyliczył te z nich, które nie mogą być derogowane przez ustawę o stanie wyjątkowym. Należą do nich: godność człowieka (art. 30), ochrona życia (art. 38), humanitarne traktowanie (art. 39, 40 i 41 ust. 4), ponoszenie odpowiedzialności karnej (art. 42), dostęp do sądu (art. 45), dobra osobiste (art. 47), sumienie i religia (art. 53), petycje (art. 63), oraz rodzina i dziecko (art. 48 i 72). Zakaz ustanawiania ograniczeń obejmuje katalog czternastu artykułów Konstytucji dotyczących podstawowych wolności i praw z ochroną życia na czele²⁶. Konsekwencją uznania tych wolności i praw za niepodlegające ograniczeniom z uwagi na stan wyjątkowy nie jest jednak zakaz jakiegokolwiek ich ograniczenia. Zastosowanie mają bowiem zwykle zasady ograniczania tych wolności i praw, przewidziane w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP oraz ewentualnie zasady przewidziane w przepisach szczególnych dotyczących poszczególnych wolności i praw, jednakże niedopuszczalne jest wówczas naruszanie ich istoty.

Ponadto istnieje dodatkowy zakaz dyskryminacji jednostki z powodu rasy, płci, języka, wyznania, pochodzenia społecznego, urodzenia i majątku (art. 233 ust. 2 Konstytucji RP). Przepis ten ma charakter regulacji szczególnej względem art. 32 ust. 2, który również przewiduje zakaz dyskryminacji. Różnica między nimi polega przede wszystkim na tym, że ten drugi zakazuje dyskryminacji

²² Zob. L. Garlicki, *Przesłanki ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności (na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego)*, „Państwo i Prawo” 2001, nr 10; B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2004, s. 468.

²³ M. Brzeziński, *Stany nadzwyczajne...*, s. 166. Zob. R. Socha, T. Sokólska, *Prawne uwarunkowania stanów nadzwyczajnych*, Bielsko-Biała 2010, s. 70.

²⁴ Tamże, s. 167.

²⁵ Art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. stanowi: „ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw”. Zob. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 434; L. Wiśniewski, *Stany nadzwyczajne w projekcie nowej Konstytucji RP*, w: *Prawa człowieka w sytuacjach nadzwyczajnych*, pod red. T. Jasudowicza, Toruń 1997, s. 156–157.

²⁶ Zob. W.J. Wołpiuk, *Państwo wobec szczególnych zagrożeń*, s. 102–105.

z jakiegokolwiek przyczyny, podczas gdy pierwszy zawiera wyliczenie niedozwolonych przyczyn różnicowania sytuacji jednostek. Przewidziana została także zasada wyrównywania strat majątkowych wynikających z ograniczenia wolności i praw jednostki w czasie obowiązywania stanu nadzwyczajnego (art. 228 ust. 4)²⁷.

Podczas obrad Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego nad treścią rozdziału XI najwięcej sprzecznych poglądów wywołał problem: w jakim zakresie i w jakiej formie ustawa może ograniczyć katalog wolności i praw jednostki. Ostatecznie przyjęto, że stan wojenny i stan wyjątkowy stwarzają podobne zagrożenia, którym państwo obowiązane jest się przeciwstawić, nawet gdy wymaga to znacznego ograniczenia praw człowieka dla ratowania dobra wspólnego. Jednym z zasadniczych skutków wprowadzenia stanu nadzwyczajnego jest zawsze ograniczenie sfery wolności i praw jednostki²⁸. Zgodnie z art. 228 ust. 3 Konstytucji RP zakres, w jakim mogą zostać ograniczone wolności i prawa człowieka i obywatela w czasie poszczególnych stanów nadzwyczajnych, winna określać ustawa. Z konstrukcji tego przepisu wynika zasada wyłączności ustawy jako aktu właściwego i jedynego w przedmiocie regulacji kwestii ograniczenia praw i wolności w sytuacjach nadzwyczajnych państwa. Za uzasadnione można uznać domniemanie, że właściwe dla uregulowania statusu jednostki w czasie poszczególnych stanów nadzwyczajnych są ustawy o stanach nadzwyczajnych, uchwalone w warunkach zapewniających im demokratyczną legitymację uzyskaną przed ich wprowadzeniem.

Ograniczenie wolności poruszania się oraz nietykalności osobistej

Istota wszystkich stanów nadzwyczajnych, w tym także i stanu wyjątkowego, polega nie tylko na odmiennym funkcjonowaniu państwa, lecz także na ograniczeniu wolności i praw osobistych, do których należy wolność poruszania się oraz nietykalność osobista²⁹. Ustala to rozporządzenie wprowadzające stan wyjątkowy. Ustawa o stanie wyjątkowym precyzuje natomiast, jakie ograniczenia są dopuszczalne. Zgodnie z art. 15 ustawy o stanie wyjątkowym na obszarze, na którym został wprowadzony stan wyjątkowy, ograniczeniom wolności i praw człowieka podlegają wszystkie osoby fizyczne zamieszkałe lub przebywające tam chociażby czasowo. Ograniczenia te stosuje się odpowiednio wobec osób prawnych i jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości

²⁷ Zob. Ustawa z dnia 22 listopada 2002 r. o wyrównywaniu strat majątkowych wynikających z ograniczenia w czasie stanu nadzwyczajnego wolności i praw człowieka i obywatela, Dz.U. 2002 nr 233, poz. 1955.

²⁸ M. Zdyb, *Ochrona podstawowych praw i wolności jako podmiotowy element bezpieczeństwa wewnętrznego*, w: *Podstawowe płaszczyzny zagrożeń bezpieczeństwa wewnętrznego. Aspekty materialnoprawne*, pod red. M. Zdyba, J. Stelmasiaka, K. Sikory, Warszawa 2014, s. 17.

²⁹ K. Prokop, *Stany nadzwyczajne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Białystok 2005, s. 123. Por. Orzeczenie TK z 20 kwietnia 1993 r., sygn. akt OTK 1993, nr 1, poz. 8.

prawnej, mających siedzibę lub prowadzących działalność na obszarze objętym stanem wyjątkowym. Rodzaje ograniczeń wolności i praw człowieka powinny odpowiadać charakterowi oraz intensywności zagrożeń stanowiących przyczyny wprowadzenia stanu wyjątkowego, a także zapewniać skuteczne przywrócenie normalnego funkcjonowania państwa.

Ustawodawca przewiduje podczas obowiązywania stanu wyjątkowego możliwość ograniczenia wolności poruszania się po terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przez ustanowienie nakazu lub zakazu przebywania lub opuszczania w ustalonym czasie oznaczonych miejsc, obiektów i obszarów, konieczność uzyskania zezwolenia organów administracji publicznej na zmianę miejsca pobytu stałego i czasowego oraz zgłoszenia w ustalonym terminie organom ewidencji ludności lub Policji przybycia do określonej miejscowości. Można wprowadzić ograniczenia w organizowaniu transportu drogowego, kolejowego i lotniczego oraz w ruchu jednostek pływających na morskich wodach wewnętrznych i na morzu terytorialnym, a także na śródlądowych drogach wodnych. Ponadto na obszarze obowiązywania stanu wyjątkowego na osobę, która ukończyła 18 lat, przebywającą w miejscu publicznym może być nałożony obowiązek posiadania przy sobie dowodu osobistego lub innego dokumentu stwierdzającego tożsamość, a na osobę uczącą się, która nie ukończyła 18 lat – legitymacji szkolnej³⁰.

Duże znaczenie w czasie trwania stanu wyjątkowego ma ograniczenie nietykalności (wolności) osobistej. Polega ono przede wszystkim na ustanowieniu w art. 17 ustawy o stanie wyjątkowym instytucji odosobnienia³¹. Jej istota sprowadza się do czasowego pozbawienia wolności nie na mocy prawomocnego orzeczenia sądowego, lecz decyzji organu administracji publicznej. Odosobnieniu podlega osoba mająca ukończone 18 lat, w stosunku do której zachodzi uzasadnione podejrzenie, że pozostając na wolności, będzie prowadziła działalność zagrażającą konstytucyjnemu ustrojowi państwa, bezpieczeństwu obywateli lub porządkowi publicznemu albo gdy odosobnienie jest niezbędne dla zapobieżenia popełnienia czynu karalnego lub uniemożliwienia ucieczki po jego popełnieniu³². Odosobniona może być również osoba, która ukończyła 17 lat, jeżeli przeprowadzona z nią uprzednio rozmowa ostrzegawcza okazała się nieskuteczna. Odosobnienie następuje na podstawie decyzji wojewody właściwego ze względu na miejsce pobytu stałego lub czasowego osoby odosobnionej i jest wykonywane przez właściwego komendanta wojewódzkiego Policji w drodze zatrzymania tej osoby i przymusowego doprowadzenia do ośrodka odosobnienia podległego Ministrowi Sprawiedliwości. Wojewoda wszczyna postępowanie w sprawach odosobnienia na wniosek właściwych organów prokuratury, Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Straży Granicznej, Żandarmerii Wojskowej lub

³⁰ Zob. K. Prokop, *Stan wyjątkowy*, w: *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, pod red. M. Czuryk, K. Dunaj, M. Karpiuka, K. Prokopa, Olsztyn 2016, s. 209.

³¹ T. Bryk, *Przegląd regulacji stanów nadzwyczajnych w przepisach Konstytucji RP*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 1, s. 230. Zob. M. Kazimierzczuk, *Ograniczenie wolności i praw człowieka podczas stanu wyjątkowego w polskim prawodawstwie*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne” 2018, nr 9, s. 120.

³² R. Giętkowski, *Odosobnienie w czasie stanu wyjątkowego*, „Państwo i Prawo” 2007, nr 12, s. 39.

Służby Kontrwywiadu Wojskowego. Decyzję w sprawie odosobnienia doręcza się osobie odosobnionej niezwłocznie, nie później niż w ciągu 48 godz. od chwili jej wydania. Decyzję tę uchyla się niezwłocznie, jeżeli ustaną przyczyny uzasadniające odosobnienie³³.

W czasie odosobnienia nie może być rozwiązany stosunek pracy, chyba że przed odosobnieniem zaistniały, z winy osoby poddanej tej instytucji, okoliczności uzasadniające rozwiązanie stosunku pracy bez wypowiedzenia. Termin do wniesienia środków prawnych przeciwko rozwiązaniu stosunku pracy liczy się w tych przypadkach od dnia zakończenia odosobnienia. Do pobytu osób w ośrodkach odosobnienia stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu karnego wykonawczego dotyczące praw i obowiązków tymczasowo aresztowanych, wykonywania tymczasowego aresztowania oraz nadzoru penitencjarnego.

W czasie stanu wyjątkowego na wezwanie organów prokuratury, Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Straży Granicznej, Żandarmerii Wojskowej lub Służby Kontrwywiadu Wojskowego osoba mająca ukończone 17 lat jest obowiązana do udziału, we wskazanym miejscu, w rozmowie ostrzegawczej. Rozmowa ta polega na udzieleniu pouczenia o prawnych i osobistych skutkach nieprzestrzegania porządku prawnego oraz niestosowania się do ustalonych na czas stanu wyjątkowego ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela. Osoby obecne przy rozmowie potwierdzają przebieg rozmowy podpisami na protokole. Do udziału w rozmowie ostrzegawczej można wezwać tylko taką osobę, co do której zachodzi uzasadnione podejrzenie, że nie będzie przestrzegać porządku prawnego. Jeżeli osoba wezwana na rozmowę ostrzegawczą nie zgłosi się dobrowolnie na wskazane miejsce, a fakt otrzymania wezwania nie budzi wątpliwości, może być przymusowo doprowadzona przez organ wzywający. W przypadku osoby niemającej ukończonych 17 lat, wezwanie przekazuje się i przeprowadza rozmowę ostrzegawczą z rodzicami lub rodzicem albo opiekunem prawnym tej osoby. Rozmowa ostrzegawcza, w tym przypadku, odbywa się w obecności osoby, której podejrzenie dotyczy, jeżeli takie jest życzenie rodzica lub opiekuna prawnego tej osoby.

Zakończenie

Regulacje rangi konstytucyjnej i ustawowej w sprawie stanu wyjątkowego mają za cel zapewnienie skutecznego funkcjonowania państwa w warunkach kryzysowych w sferze wewnętrznej i doprowadzenie do jak najszybszej restytucji stanu normalnego. Wolności i prawa osobiste, w tym także wolność poruszania się oraz nietykalność osobista, mogą pozostawać w kolizji z innymi szczególnie istotnymi wartościami, którym niekiedy należy przyznać pierwszeństwo. W takich okolicznościach zasadne wydaje się dokładne unormowanie problematyki rozwiązywania tego typu konfliktów. Precyzyjne uregulowanie, na jakich

³³ K. Complak, *Stany nadzwyczajne w amerykańskiej i polskiej konstytucji*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 31(2014), s. 229.

zasadach dopuszczalne jest zawieszanie przedmiotowych wolności i praw osobistych w sytuacji nadzwyczajnej, sprzyja ich ochronie.

Jak wynika z przedstawionej analizy ograniczeń tych wolności osobistych, ustawodawca przewiduje niezwykle restrykcyjny model reżimu stanu wyjątkowego w zakresie korzystania z konstytucyjnie zagwarantowanych wolności i praw człowieka. Zwłaszcza w sferze wolności osobistej jednostki obostrzenia są jeszcze większe niż w wypadku wprowadzenia stanu wojennego. Należy zwrócić jednak uwagę, że konstytucyjne i ustawowe unormowanie stanu wyjątkowego nie jest zbyt jednolite, w szczególności w odniesieniu do restryktywności stanu wojennego. Z Konstytucji RP wynika, że gdyby nie prezydenckie rozporządzenie z mocą ustawy, pod względem potencjału surowości stosowanych środków nadzwyczajnych stan wyjątkowy byłby niemal tożsamy ze stanem wojennym. W tym stanie nadzwyczajnym dochodzi w istocie do przewartościowania istniejącej hierarchii konstytucyjnego zdefiniowania relacji państwo–jednostka. W czasie trwania stanu wyjątkowego potrzeby państwa mogą wiązać się z intensyfikacją zakresu obowiązków, które z istoty swej ograniczać lub wyłączać będą możliwość realizacji konkretnych uprawnień osobistych przez jednostki³⁴.

BIBLIOGRAFIA

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012.
Banaszak B., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2004.
Bryk T., *Przegląd regulacji stanów nadzwyczajnych w przepisach Konstytucji RP*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 1.
Brzeziński M., *Stany nadzwyczajne w polskich konstytucjach*, Warszawa 2007.
Brzozowski W., Krzywoń A., Wiącek M., *Prawa człowieka*, Warszawa 2021.
Complak K., *Stany nadzwyczajne w amerykańskiej i polskiej konstytucji*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 31(2014).
Eckhardt K., *Stan nadzwyczajny jako instytucja polskiego prawa konstytucyjnego*, Przemysł–Rzeszów 2012.
Filaber J., *Zarządzanie kryzysowe a prawa i wolności człowieka – wybrane uwagi*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Prawa człowieka – idea, instytucje, krytyka” 4(2010).
Garlicki L., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1997.
Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2003.
Garlicki L., *Przesłanki ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności (na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego)*, „Państwo i Prawo” 2001, nr 10.
Gebethner S., *Stany szczególnego zagrożenia jako instytucja prawa konstytucyjnego*, „Państwo i Prawo” 1982, nr 8.
Giętkowski R., *Odosobnienie w czasie stanu wyjątkowego*, „Państwo i Prawo” 2007, nr 12.
Jabłoński M., *Ograniczenie konstytucyjnych wolności i praw osobistych w czasie trwania stanów nadzwyczajnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 106(2016).
Jasudowicz T., *Administracja wobec praw człowieka*, Toruń 1996.
Jasudowicz T., *Studium substancjalnych przesłanek dopuszczalności środków derogacyjnych*, w: *Prawa człowieka w sytuacjach nadzwyczajnych*, pod red. T. Jasudowicza, Toruń 1997.
Kazimierzczuk M., *Ograniczenie prawa własności podczas stanu klęski żywiołowej*, „Civitas et Lex” 2022, nr 2.

³⁴ K. Eckhardt, *Stan nadzwyczajny jako instytucja polskiego prawa konstytucyjnego*, Przemysł–Rzeszów 2012, s. 13. Zob. wyrok TK z dnia 28 czerwca 2000 r., K. 34/99; z 13 marca 2007 r., K 8/07.

- Kazimierczuk M., *Ograniczenie wolności i praw człowieka podczas stanu wyjątkowego w polskim prawodawstwie*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2018, nr 9.
- Kurzępa E., *Stany nadzwyczajne w polskim porządku prawnym*, Warszawa 2017.
- Machowicz K., *Stany nadzwyczajne jako przesłanka legalnej ingerencji w prawa człowieka w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Straży Pożarnej” 2009, nr 38.
- Mażewski L., *Bezpieczeństwo publiczne. Stany nadzwyczajne w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1918–2009*, Toruń 2010.
- Orzeszyna K., Skwarzyński M., Tabaszewski R., *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, Warszawa 2023.
- Prokop K., *Modele stanu nadzwyczajnego*, Białystok 2012.
- Prokop K., *Stan wojny a stan wojenny w Konstytucji RP*, „Państwo i Prawo” 2002, nr 3.
- Prokop K., *Stan wyjątkowy*, w: *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, pod red. M. Czuryk, K. Dunaj, M. Karpiuka, K. Prokopa, Olsztyn 2016.
- Prokop K., *Stany nadzwyczajne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Białystok 2005.
- Prokop K., *Stany nadzwyczajne w Polsce w latach 1918–1989. Szkic ustrojowopolityczny*, Toruń 2006.
- Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Kraków 2002.
- Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013.
- Socha R., Sokólska T., *Prawne uwarunkowania stanów nadzwyczajnych*, Bielsko-Biała 2010.
- Steinborn S., Sakowicz A., *Stany nadzwyczajne*, w: *Konstytucja RP. Komentarz Art. 87–243*, t. 2, pod red. M. Safjana, L. Boska, Warszawa 2016.
- Stembrowicz J., *Z problematyki stanu nadzwyczajnego w prawie konstytucyjnym*, „Więź” 1998, nr 11–12.
- Szydło M., *Art. 31*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, pod red. P. Tulei, Warszawa 2019.
- Tabaszewski R., *The Permissibility of Limiting Rights and Freedoms in the European and National Legal System due to Health Protection*, „Review of European and Comparative Law” 2020, no. 3, s. 76–78.
- Winczorek P., *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2003.
- Wiśniewski L., *Stany nadzwyczajne w projekcie nowej Konstytucji RP*, w: *Prawa człowieka w sytuacjach nadzwyczajnych*, pod red. T. Jasudowicza, Toruń 1997.
- Witkowski Z., Cieszyński A., *Instytucje stanów nadzwyczajnych w porządku prawnym Federacji Rosyjskiej (na tle genezy konstytucji z 1993 r. i w świetle ustawodawstwa okresu 2001–2002)*, w: *Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Doświadczenia i inspiracje*, pod red. L. Garlickiego, A. Szmyta, Warszawa 2003.
- Wojtyczek K., *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kraków 1999.
- Wołpiuk W.J., *Państwo wobec szczególnych zagrożeń*, Warszawa 2002.
- Zdyb M., *Ochrona podstawowych praw i wolności jako podmiotowy element bezpieczeństwa wewnętrznego*, w: *Podstawowe płaszczyzny zagrożeń bezpieczeństwa wewnętrznego. Aspekty materialnoprawne*, pod red. M. Zdyba, J. Stelmasiaka, K. Sikory, Warszawa 2014.

RESTRICTION ON FREEDOM OF MOVEMENT AND PERSONAL INTEGRITY DURING A STATE OF EMERGENCY

SUMMARY

The purpose of this article is to analyze the restrictions on personal freedoms and rights, which include freedom of movement and personal inviolability, which the legislator provides for in the state of emergency regime. From a legal point of view, the essence of each state of emergency, including the state of emergency, is that it is introduced in a situation of particular threat and it is necessary to suspend or limit for a certain period of time, among others, personal freedoms and rights and to change the competences of the constitutional organs of power by significantly

and exceptionally increasing the powers of the executive power. As it results from the analysis of restrictions on the subject freedoms and personal rights presented in the article, the legislator provides for an extremely restrictive model of the state of emergency regime in terms of the use of constitutionally guaranteed freedoms and rights.

KEYWORDS: state of emergency, state, freedom of movement, personal inviolability, limitations

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

KRZYSZTOF LIPKA

PROBLEMATYKA SPRAWIEDLIWOŚCI W PODATKACH GLOBALNYCH

1. Wstęp

Wśród idei stanowiących przedmiot odwiecznych kontrowersji sprawiedliwość zajmuje jedno z najważniejszych miejsc¹. I choć trudno o jednoznaczne zdefiniowanie, czym jest, jak do niej dążyć i jak tworzyć prawo, które uznane zostanie za sprawiedliwe, to jednak należy zgodzić się z A. Kokoszkiewiczem, że „sprawiedliwość jako taka ma w sobie pewne uniwersalne cechy i możemy ją powszechnie, przynajmniej w określonym zakresie, obiektywnie zrozumieć i poznać”².

W nauce prawa podatkowego nie było i nie ma zgodności odnośnie do pojęcia sprawiedliwości podatkowej i sposobu jej najpełniejszej realizacji³. W doktrynie podatkowej istnieje zgoda co do tego, że rozłożenie obciążeń podatkowych powinno być „sprawiedliwe”, a w konsekwencji prawo podatkowe należy kształtować tak, jak „nakazuje sprawiedliwość”⁴. W zakresie krajowych systemów podatkowych wypracowano szereg ogólnych zasad fiskalnych służących realizacji postulatów sprawiedliwości. Różnią się one w poszczególnych systemach prawnych, choć są podejmowane także próby wypracowania uniwersalnych norm. Ma to miejsce zarówno w ramach organizacji międzynarodowych (np. UE, OECD), jak i poprzez realizację bilateralnej współpracy między państwami (umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania).

W sferze międzynarodowej coraz bardziej prawdopodobne jest powstanie zupełnie nowego zjawiska podatkowego o charakterze jednoznacznie odmiennym od tych dotychczas nam znanych. Mowa o inkorporacji danin globalnych.

KRZYSZTOF LIPKA – Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1680-9635>, e-mail: lipkak@kozminski.edu.pl

¹ M. Smółka, *Leon Petrażycki o sprawiedliwym prawie*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1981, nr 4, s. 81.

² A. Kokoszkiewicz, *Sprawiedliwość jako wartość we współczesnym państwie i prawie*, „Prawo i Polityka” 2019, nr 9, s. 18.

³ B. Kucia, *Zasada sprawiedliwości podatkowej w ujęciu historycznym*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1998, s. 305.

⁴ A. Gomulowicz, *Postulat sprawiedliwości podatkowej i jego implikacje*, „Studia Prawnicze” 1997, nr 2, s. 5–14.

Zagadnienie staje się istotne ze względu na regularnie pojawiające się postulaty wprowadzenia tego rodzaju podatków. Przykładowo wiosną 2024 r. na spotkaniu grupy G20 przedstawiono propozycję opodatkowania na szczeblu ponadnarodowym grupy najbogatszych osób (ang. *superrich*)⁵. Pomysł spotkał się z zainteresowaniem, a w rezultacie zlecono opracowanie modelu funkcjonowania takiego podatku⁶. Zaznaczyć przy tym należy, że również wiele osób zaliczanych do kategorii najbogatszych artykułuje konieczność dodatkowego opodatkowania, choć bez wskazania, czy ma być to w formie obciążeń krajowych, czy globalnych⁷.

Tezą artykułu jest stwierdzenie celowości poprzedzenia międzynarodowej zgody na tego rodzaju daniny dyskusją dotyczącą ich podstawowych zasad, w tym kwestii sprawiedliwości. Obecnie obowiązujące rozwiązania światowego ładu podatkowego krytykowane są jako dalekie od realizacji postulatów sprawiedliwości. Nie byłoby właściwe, gdyby zostały one automatycznie przejęte przy wdrażaniu podatków globalnych. Jest jeszcze czas na spokojną refleksję i wypracowanie założeń mogących stanowić punkt wyjścia dla tworzenia w przyszłości całościowych uniwersalnych i sprawiedliwych rozwiązań. Należy przy tym zgodzić się z tezą, że kwestię sprawiedliwości podatkowej trzeba badać raczej z perspektywy poszczególnych danin, niż próbować tworzyć ogólne abstrakcyjne teorie⁸.

2. Ewolucja pojęcia sprawiedliwości podatkowej

Sprawiedliwość to jedno z podstawowych pojęć filozofii i prawa. I choć swoje korzenie ma w etyce, to nauka eksponuje także czynniki religijne, moralne, ekonomiczne i społeczne⁹. Jego podatkowe rozumienie ukształtowało się pod wpływem tradycji prawniczej (kładącej nacisk na równe traktowanie w jednakowych sytuacjach) oraz ekonomicznej (definiującej dostępne narzędzia jego realizacji)¹⁰.

W starożytności sprawiedliwość postrzegano w dwojaki sposób. *Iustitia* była definiowana jako opis konkretnych zachowań, które można poddać ocenie. Z kolei *aequitas* odnosiła się do równości, słuszności oraz prawości¹¹. Arystoteles

⁵ <www.theguardian.com/news/2024/feb/29/taxation-worlds-billionaires-super-rich-g20-brazil>, dostęp: 30.11.2024.

⁶ Jednak zaprezentowane rozwiązania nie polegają na wprowadzeniu daniny pobieranej globalnej, a jedynie stworzenie uniwersalnego standardu dla państw. Raport G. Zuckmana na zlecenie G20 (EU Tax Observatory Newsletter 2024, nr 2).

⁷ Por. Przesłanie z Davos „Proud to pay more”, <<https://proudtopaymore.org/>>, dostęp: 30.11.2024.

⁸ D. Halliday, *Justice and Taxation*, „Philosophy Compass” 2013, nr 1, s. 1.

⁹ J. Szolno-Koguc, *Dylematy sprawiedliwości podatkowej – równość i powszechność opodatkowania a przywileje podatkowe*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 294, s. 195.

¹⁰ Szerzej w: R. Szumlakowski, *Zasada sprawiedliwości podatkowej*. Seria: „Acta Erasmiana”, t. V, pod red. M. Sadowskiego, Wrocław 2013; J. Głuchowski, *Sprawiedliwość podatkowa: założenia teoretyczne i możliwości aplikacyjne*, w: *System podatkowy. Stan, kierunki reformy, wpływ na wzrost gospodarczy, stanowisko Rady Społeczno-Gospodarczej, raport nr 36*, Warszawa 1999; F.Y. Ye1, *An Economic Philosophy towards the Axiological Good via Taxation*, „Journal of Economics, Trade and Marketing Management” 2019, nr 2, s. 60–69.

¹¹ A. Nowak-Far, *Finanse publiczne i prawo finansowe*, Warszawa 2011, s. 26.

rozdzielił pojęcia sprawiedliwości rozdzielczej i wyrównawczej. Ta pierwsza oznacza równe traktowanie wszystkich podmiotów mieszczących się w tej samej kategorii, natomiast druga wymaga takiej samej odpłaty (dobrem za dobro, złem za zło). Rzymianie uzależniali zajmowanie się prawem od znajomości pojęcia sprawiedliwości, a Cyncero nazywał ją najwspanialszą cnotą (łac. *excellentissima virtus*)¹². Etyka chrześcijańska wprowadziła rozumienie sprawiedliwości jako elementu naturalnego porządku realizowanego przez możliwość korzystania przez każdego człowieka z należnych mu uprawnień¹³.

Dość wcześnie zdano sobie sprawę, że realizacja postulatów sprawiedliwości w prawie jest trudna. Monteskiusz uważał, że „nie wszystko, co jest prawem, jest z tej racji sprawiedliwe”, jednak dodawał, że „to, co sprawiedliwe, powinno stać się prawem”¹⁴. Jeszcze dalej posuwał się G. Radbruch idealistycznie nalegając, że „idea prawa nie może być nic innego niż sprawiedliwość”¹⁵.

K. Kurosz dostrzega, że „z uwagi na ogólnikowość pojęcia sprawiedliwości, poszczególne gałęzie prawa próbują na własny użytek definiować je i analizować”¹⁶. Obserwacja ta odnosi się także do prawa podatkowego. W tym przypadku mamy do czynienia z „przeniesieniem etycznej i prawnej idei w sferę stosunków społeczno-gospodarczych”¹⁷. Mimo trudności z jej definicją „w doktrynie prawa podatkowego sprawiedliwość podatkową określa się jako superzasadę i fundament budowy racjonalnego systemu podatkowego”¹⁸.

Na przestrzeni wieków problem sprawiedliwego, a jednocześnie efektywnego rozłożenia ciężaru podatkowego zajmował wielu badaczy. Do najważniejszych zalicza się m.in. A. Smitha, D. Ricardo, J.B. Saya, J.S. Milla, K. Marksa, A. Wagnera, F. Neumarka, J. Keynesa i R. Nozicka¹⁹.

A. Smith domagał się, by dla realizacji zasady sprawiedliwości podatkowej system podatkowy posiadał cztery cechy:

- obciążenia podatkowe powinny być adekwatne do dochodów podatników,
- konieczność opłaty danin powinna być nieuchronna i znana z wyprzedzeniem,
- sposób opłaty powinien być możliwie wygodny dla podatnika,
- dla państwa koszty funkcjonowania systemu poboru danin powinny być jak najniższe²⁰.

¹² R.A. Tokarczyk, *Sprawiedliwość jako naczelna wartość prawa*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 44(1997), s. 139.

¹³ S.T. Pinckaers, *Źródła moralności chrześcijańskiej*, przekład A. Kuryś, Poznań 1994, s. 57–60.

¹⁴ Monteskiusz, *Mysli*, przekład L. Gluck, Warszawa 1985, s. 56.

¹⁵ G. Radbruch, *Zarys filozofii prawa*, Warszawa 1938, s. 31.

¹⁶ K. Kurosz, *Sprawiedliwość prawnomaterialna a proceduralna. Kilka uwag na temat napięć między różnymi postaciami sprawiedliwości w prawie cywilnym*, „Studia Iuridica” 2017, nr 1, s. 112.

¹⁷ K.A. Lewkowicz, *System podatkowy a sprawiedliwość społeczna*, w: *Polityka podatkowa po wejściu Polski do Unii Europejskiej*, pod red. J. Sikorskiego, Białystok 2024, s. 218.

¹⁸ M. Tchórzewski, *Sprawiedliwość podatkowa w toku stosowania prawa podatkowego z punktu widzenia mikroprzedsiębiorcy*, „Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych” 2024, nr 9, s. 17.

¹⁹ Szerzej: A. Gomułowicz, *Zasada sprawiedliwości podatkowej*, Warszawa 2001; K. Radzikowski, *Współczesne dylematy równości i sprawiedliwości opodatkowania* (cz. 1), „Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych” 2020, nr 12, s. 20–24.

²⁰ K. Radzikowski, *Współczesne dylematy równości i sprawiedliwości...*, s. 122.

A. Wagner głosił, że postulat sprawiedliwości podatkowej powinien zapewnić powszechność i równość opodatkowania wszystkich obywateli w taki sposób, aby opodatkowanie było proporcjonalne do osiągniętych dochodów²¹. Z kolei J. Rawls postulował, aby wszelkie dobra publiczne były rozdzielane równo, jednak tak, by prowadziło to do polepszenia się sytuacji osób znajdujących się w biedzie²². Zwolennicy teorii egalitarnej postrzegali sprawiedliwość podatkową jako możliwość zapewnienia dostępu do dóbr i usług publicznych dostarczanych przez państwo osobom, które nie mogą ich samodzielnie opłacić²³.

Uważano przy tym, że przy tworzeniu prawa podatkowego (i to nie tylko poszczególnych rozwiązań, ale i całego systemu) należy kierować się zasadą sprawiedliwości prawnej, z której wynika zasada sprawiedliwości podatkowej²⁴.

Dlatego Ch. Perelman uznał sprawiedliwość za zasadę postępowania nakazującą w jednakowy sposób traktować jednostki należące do tej samej kategorii działowej²⁵. A. Gomulowicz wskazuje jednak, że jest to tylko formalne ujęcie sprawiedliwości, gdyż „nie przesądza a) co to znaczy jednakowo traktować, b) jak tworzyć kategorie działowe”²⁶.

Współcześnie uznaje się, że sprawiedliwość podatkowa „powinna być postrzegana przez pryzmat wysokości podatków oraz pojawiających się problemów prawnych przy równomiernym obciążeniu społeczeństwa podatkami”²⁷. Zasada sprawiedliwości musi być realizowana poprzez „wybór sprawiedliwej formuły”, koniecznej, by „stworzyć warunki, które zahamowałyby zawiść ze strony innych jednostek, co ma wpływ na funkcjonowanie społecznego dobrobytu”²⁸.

Rozważania dotyczące sprawiedliwości w podatkach można podzielić na dwa podstawowe zagadnienia: kwestię prawa do nakładania podatków i problematykę sprawiedliwych zasad obciążeń fiskalnych²⁹. To pierwsze (które w przeszłości wcale nie było oczywiste, o czym pisał m.in. T. Jefferson, uznając każde nowe pokolenie za uprawnione do odmowy zgody na płacenie podatków nałożonych na ich rodziców) uznawane jest obecnie za atrybut suwerenności fiskalnej każdego państwa³⁰. Tematyka ta, choć bardzo ważna dla podatków globalnych, nie jest przedmiotem niniejszego artykułu, koncentrującego się wyłącznie na drugim

²¹ A. Majchrzycka-Guzowska, *Finanse i prawo finansowe*, Warszawa 2011, s. 123.

²² J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, przekład M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, Warszawa 1994.

²³ A. Nowak-Far, *Finanse publiczne...*, s. 31.

²⁴ N. Gajl, *Teorie podatkowe w świecie*, Warszawa 1992, s. 140.

²⁵ Ch. Perelman, *O sprawiedliwości*, przekład W. Bieńkowska, Warszawa 1959, s. 30.

²⁶ A. Gomulowicz, *Zasada sprawiedliwości w polskim systemie podatkowym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, nr 3, s. 53.

²⁷ A. Nowak-Far, *Finanse publiczne...*, s. 27.

²⁸ Tamże.

²⁹ R. Shao sugeruje konieczność poszukiwania odpowiedzi na sześć pytań: kto powinien płacić podatki, w jakiej wysokości, na jakie cele, co należy zwolnić z opodatkowania, jakie nierówności można dopuścić oraz czy podatki powinny być progresywne. Zob. R. Shao, *A Natural Case for Taxation*, „Princeton Undergraduate Research Journal” 2017, nr 1, s. 25.

³⁰ R. McGee, *Taxation and Public Finance: A Philosophical and Ethical Approach*, „Commentaries on the Law of Accounting & Finance” 1997, nr 1, s. 161.

zagadnieniu, czyli próbie zdefiniowania sprawiedliwych zasad poboru podatków. W tym zakresie możliwych jest kilka ujęć badanego zagadnienia:

1. Obiektywność i subiektywność sprawiedliwości. Sprawiedliwość obiektywna (rzeczywista) wyraża się w jakości konkretnych rozwiązań systemu podatkowego (np. stosowanych stawek) i bada się ją poprzez porównanie analizowanych rozwiązań z hipotetycznym ideałem. Sprawiedliwość subiektywna (postrzegana, percepcyjna) dotyczy stosunku samych podatników do nakładanych na nich danin (stopnia uznania ich za sprawiedliwe lub nie)³¹.
2. Sprawiedliwość podatkowa (opodatkowania) w ujęciu psychologicznym i w ujęciu ekonomicznym³². Ta pierwsza dotyczy czynników wpływających na decyzje podatników, a ta druga stopnia efektywności podatków i ich wpływu na sytuację podatników i państwa (np. redukcji nierówności społecznych)³³.
3. Sprawiedliwość horyzontalna i wertykalna. Horyzontalna zasada sprawiedliwości (zasada równości lub równomierności) zakłada identyczne traktowanie podatników znajdujących się w identycznych warunkach³⁴. Charakteryzuje ją powszechność i równość opodatkowania³⁵. Sprawiedliwość wertykalna (pionowa, redystrybucyjna, wyrównawcza) wymaga nakładania danin w powiązaniu z możliwościami płatcy (większe lub mniejsze obciążenie w zależności od sytuacji podatnika)³⁶. Zakłada się, że „między opodatkowaniem sprawiedliwym a optymalnym nie będzie sprzeczności, jeśli ciężar opodatkowania będzie nawiązywał do pewnych zobiektywizowanych kryteriów zdolności płatniczej podatników”³⁷. Obrazowo można to podsumować stwierdzeniem „równi powinni być traktowani równo, a nierówni nierówno”³⁸.

3. Sprawiedliwość we współczesnym globalnym ładzie podatkowym

Współczesny międzynarodowy ład podatkowy zaczął kształtować się w początku XX w. w odpowiedzi na ekspansję międzynarodową firm i rozpoczynające się procesy globalizacyjne, które powodowały powstawanie międzynarodowych

³¹ T. Famulska, *O sprawiedliwości podatkowej*, w: *Szkice o finansach. Księga jubileuszowa prof. zw. dr hab. Krystyny Znanieckiej*, Katowice 2012.

³² E. Sanecka, *Sprawiedliwość czy równość opodatkowania – czy możliwe jest sprawiedliwe opodatkowanie? Perspektywa psychologiczna i ekonomiczna*, „Rynek – Społeczeństwo – Kultura” 2013, nr 1, s. 5–11.

³³ S. Kołodziej, M. Niesiobędzka, *Sprawiedliwe czy korzystne? Wpływ subiektywnej sprawiedliwości proceduralnej i korzyści własnych na poziom akceptacji decyzji administracji podatkowej*, „Psychologia Ekonomiczna” 2016, nr 10, s. 25–38.

³⁴ R.T. Oktaba, *Prawo podatkowe*, Warszawa 2012, s. 3.

³⁵ A. Werner, *Sprawiedliwość w ujęciu prawnym na przykładzie sprawiedliwości podatkowej*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2018, nr 3, s. 32.

³⁶ P. Król, *Obowiązek podatkowy jako powinność moralna*, Kraków 2018, s. 105.

³⁷ A. Werner, *Sprawiedliwość w ujęciu prawnym...*, s. 33.

³⁸ M. Gorazda, *Sprawiedliwość podatkowa*, w: *Metaekonomia II: zagadnienia z filozofii makroekonomii*, pod red. T. Kwarcińskiego, A. Wincewicz-Price, Kraków 2019, s. 316–348.

problemów podatkowych takich jak podwójne opodatkowanie. Jego ewolucja przebiegała etapowo. Etap pierwszy charakteryzował się współpracą dwustronną zainteresowanych państw prowadzącą do zawierania bilateralnych umów dotyczących podatków. Obecnie obowiązuje ok. 3 tys. tego rodzaju traktatów. Drugi, ciągle trwający etap, ma charakter multilateralny, a jego podstawową cechą jest tworzenie instrumentów wielostronnych (ang. *multilateral instruments*), które mogą być następnie akceptowane przez poszczególne państwa i inkorporowane do ich prawodawstwa. Wiele wskazuje na to, że kolejnym etapem ewolucji światowego ładu podatkowego będzie tworzenie rozwiązań globalnych. Rozwiązania takie mogą powstawać centralnie (postuluje się założenie specjalnej organizacji podatkowej *International Tax Organization* – ITO lub wykorzystanie już istniejącej, przykładowo OECD lub ONZ) i stawałyby się standardami lub nawet prawem międzynarodowym. Jako jedna z inicjatyw etapu globalnego proponowane jest wprowadzenie podatków globalnych.

Analizując rozwój światowego ładu podatkowego z perspektywy źródeł norm, wyróżnić należy działania inicjowane przez organizacje reprezentujące państwa (takie jak G20) i realizowane jako projekty światowe przy wsparciu organizacji międzynarodowych i państw oraz tworzenie standardów przez podmioty prywatne lub organizacje międzynarodowe oderwane od państw. Przykładem działań należących do pierwszej grupy jest projekt BEPS (ang. *Base Erosion Profit Shifting*) oraz projekty określone jako Filary (I i II)³⁹. Przykładem norm odnoszących się do podatków, a tworzonych przez podmioty prywatne, są międzynarodowe standardy rachunkowości (opracowywane przez IASB z Londynu).

Na etapie bilateralnym nie uznawano zagadnień sprawiedliwości podatkowej za ważne, wychodząc z założenia, że umowy międzypaństwowe zawierane przez dwa podmioty o (teoretycznie) równej sile negocjacyjnej prowadzą do rozwiązań akceptowanych przez obydwie strony jako sprawiedliwe. Przekonanie takie umacniało się wraz ze wzrostem znaczenia modelowych wzorców umów podatkowych. W zakresie podziału praw do opodatkowania modele (najpopularniejsze to opracowania OECD i ONZ) przyjęły rozwiązanie oparte na mechanizmie przyznającym każdemu państwu prawo do tej części podatku, która wynika ze związku prowadzonej działalności z tym państwem (tzw. *nexus*)⁴⁰. Uznano, że zasada ta zapewnia „symetrię”, a więc i sprawiedliwość, a ewentualne odstępstwa od niej muszą być zgodne z wolą negocjującego kraju. Jednak w latach siedemdziesiątych XX w., kiedy to nowe państwa postkolonialne zaczęły zawierać traktaty podatkowe na szerszą skalę, zwrócono uwagę, że niektóre rozwiązania *de facto* faworyzują kraje bogatsze (inwestorów) kosztem państw rozwijających się⁴¹.

Słabości etapu bilateralnego w zakresie aksjologicznych założeń „sprawiedliwości” dostrzega się także w etapie multilateralnym. I tu pojawiają się zarzuty, że „formalna” uniwersalność rozwiązań prowadzi do „faktycznej” niesprawie-

³⁹ <<https://oecdpillars.com/>>, dostęp: 30.11.2024.

⁴⁰ R. Lipniewicz, *Podatkowy zakład zagraniczny: Koncepcja i funkcjonowanie*, Warszawa 2017, s. 13.

⁴¹ M. Hearson, *Developing influence: the power of 'the rest' in global tax governance*, „Review of International Political Economy” 2023, nr 3, s. 841–864.

dliwości norm. Co więcej, rozwiązania tego etapu często powstają „poza” inkorporującymi je państwami, co rodzi wątpliwości odnośnie do intencji twórców w zakresie sprawiedliwości.

Choć normy prezentowane są jako uniwersalne, obiektywne i stworzone dla państw na różnym poziomie rozwoju, to w praktyce część badaczy dowodzi, że służą one przeważnie krajom rozwiniętym, jednocześnie ograniczając możliwości podejmowania własnych działań przez państwa rozwijające się⁴². Podnosi się też, że wiele standardów wymaga rozwiniętego aparatu skarbowego, a państwa biedne nie są w stanie sprostać ich kosztom i wymogom administracyjnym. W konsekwencji wiele obowiązujących rozwiązań światowego ładu podatkowego jest odrzucanych jako niesprawiedliwe zarówno przez organizacje NGO, jak i część badaczy⁴³.

Regularnie pojawia się zarzut, że standardy tworzą podmioty nieposiadające do tego właściwego umocowania. W przypadku projektu BEPS już na wczesnym etapie podnoszono, że normy opracowuje OECD, organizacja elitarna, zrzeszająca grupę tylko najbogatszych gospodarek świata, a w konsekwencji rozwiązania BEPS służą w pierwszej kolejności takim państwom⁴⁴.

Krytykuje się także sposób wprowadzania norm przy użyciu narzędzi *soft law* (prawa miękkiego), a w szczególności wywieranie nacisków na państwa niechętne przyjmowaniu rozwiązań dla nich niekorzystnych.

Sprawiedliwość globalnych rozwiązań podatkowych poddawana jest także krytyce z perspektywy tzw. krytycznych teorii prawa (ang. *critical legal theories*), w których zwraca się uwagę na nierówności wynikające z rasy, płci i przynależności do grup społecznych⁴⁵. Krytyka ta, choć często silnie przesiąknięta ideologią, uświadamia wyzwania związane z ustalaniem uniwersalnych norm dotyczących podatków globalnych.

4. Podatki globalne – uwagi ogólne

Brak jest jednolitej i całościowej definicji podatku globalnego. Większość badaczy posługuje się definicjami ogólnymi i mało precyzyjnymi. R. Bird uznaje za globalne „podatki nakładane nie przez jedno państwo, ale grupę państw”⁴⁶. Ta definicja sprawia wrażenie niekompletnej. Z kolei R.P. Mendez jako globalne traktuje podatki pobierane przez organizację międzynarodową o zasięgu światowym, nałożone na podatników bez względu na miejsce ich siedziby, a przychody

⁴² R.O. Badru, *Global Poverty and Global Tax Fairness as Economic Justice: A Southern Take on Transnational Institutionalism*, „Africanus: Journal of Development Studies” 2018, nr 2, s. 1–18.

⁴³ Przykładowo: Tax Justice Network, <https://taxjustice.net/>.

⁴⁴ W odpowiedzi stworzono tzw. *Inclusive Framework* – inicjatywę mającą na celu włączenie do prac nad przygotowaniem rozwiązań BEPS szerszej grupy państw.

⁴⁵ Y. Lind, *Introduction: A Contemporary Guide to Tax Justice and Tax Fairness*, „Nordic Tax Journal” 2021, nr 1, s. 3.

⁴⁶ R.M. Bird, *Global Taxes and International Taxation: Mirage and Reality*, „ICTD Working Paper” 2015, s. 2–55.

z jego tytułu kumulowane są w celu dalszej alokacji”⁴⁷. W tym przypadku wątpliwość budzi wymóg nakładania podatków przez organizację międzynarodową. Możliwe jest wszak wprowadzenie podatku globalnego w wyniku porozumienia państw. Wydaje się, że definicja powinna uwzględniać możliwość nakładania omawianych podatków przez grupę państw (jednak musi być ona na tyle znacząca, by uznać, że oddziałuje globalnie) lub odpowiednio umocowaną międzynarodową organizację, pobór może być prowadzony przez nakładającego daninę (przez organizację lub przez poszczególne państwa), a wpływy przeznaczone są na wspólne cele o charakterze globalnym (co nie wyklucza ich wykorzystania regionalnie lub nawet wyłącznie w kraju dokonującym poboru, jeżeli byłoby to zgodne z wcześniej ustalonymi celami globalnymi).

Propozycje wprowadzenia danin światowych pojawiały się już w początkach XX w.⁴⁸ Za przełomowy uznaje się jednak postulat opodatkowania niektórych transakcji finansowych przedstawiony w latach siedemdziesiątych XX w. przez J. Tobina (np. *Currency Transactions Tax* – CTT) określany często jako *Tobin Tax*⁴⁹. W XXI w. wzrosło poparcie dla idei danin globalnych, a kolejne propozycje wysuwają nie tylko indywidualni badacze i politycy, ale także NGO, a nawet międzynarodowe organizacje takie jak ONZ. W projektach rzadko jednak omawia się szczegóły rozwiązań i mechanizmy inkorporacji podatków, koncentrując się raczej na korzyściach z ich wprowadzenia⁵⁰.

Istnieją różnorakie uzasadnienia konieczności wprowadzenia podatków globalnych. Daniny światowe mają służyć finansowaniu potrzeb światowych (takich jak zmiany klimatyczne) lub wpływać na zmianę niepożądanych globalnych zachowań (np. rezygnację z wydobywania paliw kopalnych). Podkreśla się, że z globalnymi zagrożeniami można mierzyć się tylko przy użyciu globalnych narzędzi. Nałożenie takich podatków bywa też prezentowane jako sposób na wprowadzenie i zagwarantowanie sprawiedliwości podatkowej na szczeblu globalnym⁵¹. Ten cel może być osiągnięty zarówno poprzez tworzenie i wdrażanie wzorców dobrych praktyk (postulat redukcji zasobów majątkowych osób określanych jako „superbogacze”), jak i fizyczny transfer środków z opodatkowanych podmiotów do krajów „w potrzebie”.

⁴⁷ R.P. Mendez, *The Case for Global Taxes: An Overview*, „Paper presented to the United Nations ad hoc Expert Group Meeting on Innovations in Mobilizing Global Resources for Development United Nations Headquarters”, New York 25–26 June 2001, s. 7.

⁴⁸ R. Woodward, *The evolution of the international corporate tax regime, 1920–2008*, w: *Business, civil society and the ‘new’ politics of corporate tax justice: Paying Their Fair Share?*, pod red. R. Ecclestone, A. Elbry, Cheltenham 2018, s. 22–39.

⁴⁹ J. Tobin, *The new economics one decade older*, Nowy Jork 1974, s. 87–92.

⁵⁰ Por. <<https://taxjustice.net/2024/08/19/wiki-how-to-tax-the-superrich-with-pictures/>>, dostęp: 30.11.2024.

⁵¹ J.S. Henry, *Let’s Tax Anonymous Wealth! A Modest Proposal to Reduce Inequality, Attack Organized Crime, Aid Developing Countries, and Raise Badly Needed Revenue from the World’s Wealthiest Tax Dodgers, Kleptocrats, and Felons*, w: *Global Tax Fairness*, pod red. T. Pogge’a, K. Mehty, Oxford 2016, s. 31–95.

Unikanie konkretyzacji rozwiązań skutkuje wielością propozycji omawianych danin. Najczęściej prezentowane postulaty można zebrać w następujące grupy:

- podatki pobierane od wydobycia, sprzedaży lub zużycia kopalin,
- podatki od transportu,
- podatki od bogactwa (opodatkowanie osób bogatych), określane jako *wealth tax*,
- podatki od transakcji finansowych,
- podatki od handlu (np. bronią).

Choć idea podatków globalnych prezentowana jest już od prawie stu lat, to jednak podatki takie nie zostały nigdy wprowadzone. Czy zatem ich inkorporacja jest w ogóle realna? Należy zwrócić uwagę na kilka czynników potwierdzających taką możliwość.

Po pierwsze, rośnie przekonanie, że tego rodzaju daniny będą właściwym źródłem finansowania kosztów dóbr i potrzeb globalnych⁵². Wraz z postępującą globalizacją wzrasta ilość zagadnień, których finansowanie wymaga źródeł ponadpaństwowych. Wiele organizacji międzynarodowych jest zainteresowanych pozyskiwaniem wpływów z podatków globalnych i wykorzystywaniem ich na cele statutowe, o globalnym charakterze, a szacunki potwierdzają, że wpływy takie mogą być znaczące⁵³.

Po drugie, globalizacja i nowe technologie stworzyły możliwości łatwiejszej ucieczki od opodatkowania, które są dostępne szczególnie dla najbogatszych. Jednocześnie wzrosła świadomość istnienia takich procederów, i choć nie jest to jeszcze powszechne, to coraz częściej zwraca się uwagę na konieczność opodatkowania osób uchylających się od danin. To mogą zagwarantować daniny globalne.

Po trzecie, dostrzegalny jest wzrost roli niepaństwowych systemów normatywnych tworzących uniwersalne wzorce pożądanych zachowań i wymuszających ich stosowanie. Procesy takie, które doprowadziły do powstania i utrwalenia globalnych norm w innych dziedzinach (np. prawach człowieka), dostrzec można obecnie także w podatkach, gdzie torują drogę do tworzenia się norm globalnych o charakterze ponadpaństwowym. Należy zaznaczyć, że dostępne są już narzędzia technologiczne umożliwiające wymianę i przetwarzanie znacznych ilości danych, przy pomocy których sprawne zarządzanie tego rodzaju daninami na skalę światową staje się możliwe. Wprowadzenie danin globalnych uzależnione jest zatem w głównej mierze od decyzji politycznych.

⁵² J. Tomkiewicz, R. Malinowski, *Koncepcja globalnego podatku majątkowego*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2015, nr 43, s. 93.

⁵³ *Global Taxes in the Post Covid 19 Era Report by Polski Instytut Ekonomiczny* 2011, <<https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2021/06/PIE-Raport-Global-taxes.pdf>>, s. 4, dostęp: 30.11.2024.

5. Racjonalizacja problemu sprawiedliwości w podatkach globalnych

Choć nie jest jeszcze przesądzone, w jakiej formie zostaną wprowadzone podatki globalne, to można założyć, że będą się one znacząco różniły od dotychczas znanych nam danin. Nie tylko ze względu na konieczność wypracowania uniwersalnych norm, ale też z powodu lokalizacji procesu tworzenia (i wprowadzania) norm na szczeblu ponadpaństwowym. Należy zatem uświadomić sobie różnice między kwestią sprawiedliwości podatkowej z perspektywy poszczególnych krajów, sprawiedliwości podatkowej w ujęciu podatków międzynarodowych (np. zwalczanie zjawisk podatkowych uznawanych za niepożądane) i sprawiedliwości zupełnie nowego zjawiska – danin globalnych.

R. McGee zauważył, że „niektóre metody opodatkowania są skuteczniejsze, a niektóre sprawiedliwsze”⁵⁴. Trzy kwestie determinować będą zagadnienie sprawiedliwości podatków globalnych. Po pierwsze, jakie daniny są sprawiedliwe. Dotyczy to poszukiwania odpowiedzi na pytania o przedmiot opodatkowania, podmioty podatku (kto powinien płacić podatki, a kto pozostanie zwolniony, wysokości danin itd.). Należy przy tym mieć na względzie, że niektóre propozycje (np. podatek od paliw kopalnych) wpływać będą na prawie wszystkich mieszkańców planety (pośrednio lub bezpośrednio cena paliwa zwiększa obciążenia każdego człowieka), wybraną grupę (np. podatek od sprzedaży biletów lotniczych) lub pojedyncze jednostki (np. tzw. *wealth tax*). Po drugie, sposób wprowadzania podatków globalnych musi być uznany za sprawiedliwy. Postulat ten wiąże się z konsensusem w zakresie właściwego procesu opracowania rozwiązań, jego inkluzywnością i demokratycznością. Dotyczy to także autorytetu oraz umocowania podmiotu (lub podmiotów) wprowadzających daniny i odpowiedzialnych za ich pobór. Po trzecie, w odróżnieniu od rozumienia kwestii sprawiedliwości podatkowej, tak jak pojmowana jest w debacie na szczeblu krajowym, elementem sprawiedliwości globalnej musi być także kwestia podziału wpływów podatkowych.

Inkorporacja podatków globalnych wiązać się musi ze zmianą istotnego paradygmatu podatkowego uznawanego za bardzo istotny aspekt suwerenności państwa – suwerenności podatkowej. Już obecnie jej część jest bardziej lub mniej świadomie przekazywana organizacjom międzynarodowym (tak jak w przypadku standardów cen transferowych tworzonych przez OECD). Wprowadzenie podatków globalnych będzie oznaczało konieczność stosowania norm opracowywanych centralnie w oderwaniu od poszczególnych państw (choć z możliwością ich udziału). To oznacza, że przyjmowane zasady będą wypadkową oddziaływania konkurujących ze sobą sił o charakterze politycznym. Jedną z najważniejszych będzie rywalizacja gospodarcza między zainteresowanymi państwami. Można przy tym spodziewać się zdecydowanej postawy tzw. podatkowych państw-hegemonów (obecnie USA, ale w przyszłości być może też Chiny). Oczekiwać można aktywnych działań lobbystycznych zainteresowanych kształtem ostatecznych rozwiązań interesariuszy, obok państw także podatników oraz NGO.

⁵⁴ R. McGee, *Taxation and public finance...*, s. 158.

Pojawiają się także odmienne niż w przypadku danin krajowych wyzwania, związane z pytaniami o prawo do nakładania danin, kwestią sankcji, a także szeroką paletą wyzwań dotyczących podziału uzyskanych dochodów.

6. Refleksja na temat postulatów sprawiedliwości w podatkach globalnych

W przypadku danin globalnych klasyczne postulaty dotyczące sprawiedliwości podatkowej muszą być odczytane na nowo. Pozwoli to na wypracowanie nowego, bardziej uniwersalnego podejścia.

- Postulat sprawiedliwości horyzontalnej

Ujęcie horyzontalne sprawiedliwości w podatkach globalnych wymaga uwzględnienia ich ponadpaństwowego charakteru i poszukiwania odpowiedzi na pytania o rozłożenie ciężarów podatkowych między grupami podatników, a pośrednio między krajami. Konkretnie decyzje mogą jednak naruszać interesy poszczególnych państw⁵⁵. Postulat ten wiąże się z koniecznością podejmowaniem rozstrzygnięć już na etapie wyboru przedmiotu i podmiotu opodatkowania. Ponieważ tylko część podmiotów i tylko wybrane rodzaje działalności zostaną opodatkowane, brak zastosowania na tym etapie kryteriów wyboru uznanych za sprawiedliwe może doprowadzić do kwestionowania przyjętych rozwiązań i odrzucenia całej koncepcji podatku.

- Postulat sprawiedliwości wertykalnej

Skuteczność realizacji postulatu głoszącego, że daniny powinny obciążać w wyższym stopniu tych, którzy mają większe możliwości ich opłacenia, zależeć będzie od wyboru przedmiotu opodatkowania. W przypadku często sugerowanego podatku od najbogatszych danina obciąża tylko wybrane osoby. Istotne zatem będzie zdefiniowanie kryteriów zaliczenia do grupy podatników, przedmiotu opodatkowania (majątek lub dochód) i sposobu poboru. Jeszcze trudniejsze będzie osiągnięcie kompromisui w tym zakresie dla innych rodzajów podatków globalnych. W praktyce sprowadzać się to może do zgody na stosowanie zasady, że ten, kto jest beneficjentem dóbr stanowiących przedmiot opodatkowania, ponosi wyższy koszt podatkowy. Przykładowo, w przypadku globalnego podatku od sprzedaży biletów lotniczych osoby korzystające z przelotów częściej zapłacą (wliczone w cenę biletów) wyższe podatki.

- Postulat sprawiedliwości alokacyjnej

Podatki globalne mają służyć realizacji celów o charakterze ponadnarodowym, w tym (choćby pośrednio) niwelowaniu różnic w poziomie rozwoju między

⁵⁵ M.C. Durst, *Improving Natural Resource Taxation in Developing Countries*, „Tax Notes International” 2017, nr 1, s. 1167–1180.

państwami. Może się to dokonywać poprzez alokację uzyskanych środków do krajów wymagających wsparcia (tak przez skierowanie wpływów do konkretnych państw, jak i poprzez centralne finansowanie programów, odciażając lokalne budżety). Wiąże się z tym konieczność podejmowania decyzji, które działania podejmować, komu przekazywać środki i w jakiej wysokości.

Wymusza to poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o sprawiedliwe kryteria podziału wpływów podatkowych, co może wiązać się z koniecznością zmiany podstaw wypracowanej w XX w. aksjologii międzynarodowej sprawiedliwości podatkowej, a w szczególności zasady tzw. *nexus* wiążącej prawo do podatku z miejscem, w którym generowany jest dochód⁵⁶.

Obecne zasady światowego ładu podatkowego coraz powszechniej uznawane są (co najmniej w pewnym stopniu) za niespełniające postulatów dotyczących sprawiedliwości⁵⁷. Przyjęcie ich przy wprowadzaniu podatków globalnych może prowadzić do uznania również takich danin za niesprawiedliwe.

Sugestie alternatywnych rozwiązań pojawiają się w opracowaniach organizacji NGO, a także części badaczy⁵⁸. Niestety autorzy tych propozycji rzadko podejmują próby zaprezentowania szczegółowych rozwiązań, ograniczając się do prezentacji ogólnych dezyderatów. Przykładowo R.O. Badru postuluje, by światowa sprawiedliwość podatkowa oparta była na dwóch wzajemnie powiązanych zasadach. Po pierwsze, na odpowiednim wyborze „przedmiotu lub stylu życia, który będzie podlegał opodatkowaniu na całym świecie, a dochody z jego opodatkowania powinny zostać przeznaczone na polepszenie sytuacji biednych na całym świecie”. Po drugie, zasada ma zapewnić, że wybrana formuła opodatkowania dopuści nierówność ciężaru podatkowego, prowadząc do nałożenia wyższych danin na podmioty mogące ponosić większe ciężary fiskalne, co ma prowadzić do sytuacji, w której bogaci (osoby fizyczne lub korporacje) będą płacić wyższe podatki niż biedni⁵⁹.

- Postulat sprawiedliwości proceduralnej

Badania wykazują, że uznanie rozwiązań podatkowych za sprawiedliwe w dużym stopniu zależy od sposobu ich wprowadzania (sprawiedliwość proceduralna)⁶⁰. W podatkach globalnych ważny będzie sposób dochodzenia do kompromisu. Osiągnięcie konsensusu dotyczącego zrozumienia sprawiedliwości w omawianym zakresie powinno nastąpić przed wprowadzeniem konkretnych rozwiązań fiskalnych. Porozumienie w tej kwestii będzie warunkiem powodzenia inkorporacji danin globalnych jako światowego projektu. Ważne, by konsens był osiągany z udziałem przedstawicieli wszystkich państw zainteresowanych nowymi podatkami (czyli godzącymi się na udział w programie). Proces tworzenia konkretnych norm podatków globalnych musi nosić cechy demokratyczne,

⁵⁶ I. Ozai, *Inter-nation Equity Revisited*, „Columbia Journal of Tax Law” 2020, nr 1, s. 58–88.

⁵⁷ T. Magalhães, I. Ozai, *A Different Unified Approach to Global Tax Policy: Addressing the Challenges of Underdevelopment*, „Nordic Journal on Law and Society” 2021, nr 1, s. 1–31.

⁵⁸ Tamże, s. 18–19.

⁵⁹ R. Badru, *Global Poverty...*, s. 5.

⁶⁰ S. Kołodziej, M. Niesiobędzka, *Sprawiedliwe czy korzystne?...*, s. 25–38.

charakteryzować się transparentnością, przebiegać z zachowaniem zasady równości głosu i poszanowania suwerenności fiskalnej państw⁶¹. Negocjacje dotyczące tzw. Filarów pokazały, że jest to trudne, ale możliwe. Wypracowane normy powinny następnie uzyskać akceptację innych interesariuszy (podatników, organizacji NGO, środowiska naukowego) zgodnie z zasadą, że „aprobata dla obciążeń podatkowych uznawanych za sprawiedliwe sprzyja należytej realizacji obowiązku podatkowego”⁶².

Procesami tymi powinna zarządzać organizacja zrzeszająca zainteresowane strony, ciesząca się autorytetem i mająca doświadczenie w wypracowywaniu kompromisów łączących odmienne oczekiwania. Obecnie trudno wskazać organizację inną niż ONZ jako potencjalnego kandydata⁶³.

7. Konkluzje

Z wysokim stopniem prawdopodobieństwa można założyć, że podatki globalne zostaną wprowadzone. Potwierdza to dotychczasowy przebieg zmian światowego ładu podatkowego, a także ewolucja globalnych systemów normatywnych w innych dziedzinach. Obecnie dyskurs dotyczący tego rodzaju danin koncentruje się na uzasadnianiu potrzeby ich wprowadzenia oraz potencjalnym przedmiocie opodatkowania. Tymczasem słuszny wydaje się postulat Y. Lind, by „zamiast dyskutować o specyficznych regulacjach i o tym, czy są sprawiedliwe, powinniśmy skoncentrować się na sprawiedliwości całościowych rozwiązań”⁶⁴.

Oznacza to konieczność rozszerzenia debaty o podatkach globalnych na kwestie podstawowych zasad ich funkcjonowania. Dotyczyć to powinno w szczególności poszukiwania odpowiedzi na pytania o to, jak realizować postulat sprawiedliwości fiskalnej w sferze tak istotnie odmiennej od podatków krajowych. Podstawowe wątpliwości dotyczą kwestii przedmiotu opodatkowania oraz tego, jakie kryteria wykorzystać do zdefiniowania podlegających opodatkowaniu podmiotów, wysokości obciążeń i sposobu ich poboru. Równie istotnym, choć odrębnym zagadnieniem jest kwestia podziału wpływów. Należy przy tym pamiętać, że samo „nawiązanie do idei sprawiedliwości” nie gwarantuje sprawiedliwego opodatkowania⁶⁵. Należy wypracować zespół uniwersalnych, akceptowanych przez wszystkich

⁶¹ D. Bamford, *Democratic legitimacy, sovereignty, and international taxation*, w: *Taxation, Citizenship and Democracy in the 21st Century*, pod red. Y. Lind, R. Avi-Yonah, Northampton 2024, s. 7–33.

⁶² P. Król, *Obowiązek podatkowy...*, s. 106.

⁶³ Znaczące osiągnięcia ma na tym polu także OECD, ciesząca się szacunkiem środowiska jako twórcza wysokiej jakości rozwiązań merytorycznych. Jednak jest to organizacja kilkudziesięciu wysoko rozwiniętych państw, a jej reputację wielokrotnie nadszarpnęły działania oceniane jako „nieinkluzywne”. Można jednak wyobrazić sobie współpracę kilku organizacji w opracowywaniu odpowiednich regulacji lub powołanie zupełnie nowej organizacji. Por. T. Rixen, *Institutional reform of global tax governance: a tax proposal*, w: *Global tax governance – what is wrong with it and how to fix it*, pod red. P. Dietscha, T. Rixena, Colchester 2016, s. 342.

⁶⁴ Y. Lind, *Introduction...*, s. 5.

⁶⁵ A. Gomułowicz, *Postulat sprawiedliwości podatkowej...*, s. 5–14.

interesariuszy zasad, które będą mogły stanowić fundament nowego porządku w światowych podatkach. Brak refleksji w tym zakresie skutkować będzie wykorzystaniem rozwiązań wygodnych dla najsilniejszych interesariuszy, a nie rozwiązań sprawiedliwych.

BIBLIOGRAFIA

- Badru R.O., *Global Poverty and Global Tax Fairness as Economic Justice: A Southern Take on Transnational Institutionalism*, „Africanus: Journal of Development Studies” 2018, nr 2.
- Bamford D., *Democratic legitimacy, sovereignty, and international taxation*, w: *Taxation, Citizenship and Democracy in the 21st Century*, pod red. Y. Lind, R. Avi-Yonah, Northampton 2024.
- Bird R.M., *Global Taxes and International Taxation: Mirage and Reality*, „ICTD Working Paper” 2015.
- Durst M.C., *Improving Natural Resource Taxation in Developing Countries*, „Tax Notes International” 2017, nr 1.
- Famulska T., *O sprawiedliwości podatkowej*, w: *Szkice o finansach. Księga jubileuszowa prof. zw. dr hab. Krystyny Znanieckiej*, Katowice 2012.
- Gajl N., *Teorie podatkowe w świecie*, Warszawa 1992.
- Gomułowicz A., *Postulat sprawiedliwości podatkowej i jego implikacje*, „Studia Prawnicze” 1997, nr 2.
- Gomułowicz A., *Zasada sprawiedliwości podatkowej*, Warszawa 2001.
- Gomułowicz A., *Zasada sprawiedliwości w polskim systemie podatkowym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, nr 3.
- Gorazda M., *Sprawiedliwość podatkowa*, w: *Metaekonomia II: zagadnienia z filozofii makroekonomii*, pod red. T. Kwarcieńskiego, A. Wincewicz-Price, Kraków 2019.
- Halliday D., *Justice and Taxation*, „Philosophy Compass” 2013, nr 1.
- Hearson M., *Developing influence: the power of 'the rest' in global tax governance*, „Review of International Political Economy” 2023, nr 3.
- Henry J.S., *Let's Tax Anonymous Wealth! A Modest Proposal to Reduce Inequality, Attack Organized Crime, Aid Developing Countries, and Raise Badly Needed Revenue from the World's Wealthiest Tax Dodgers, Kleptocrats, and Felons*, w: T. Pogge, K. Mehta, *Global Tax Fairness*, Oxford 2016.
- Kokoszkie wicz A., *Sprawiedliwość jako wartość we współczesnym państwie i prawie*, „Prawo i Polityka” 2019, nr 9.
- Kołodziej S., Niesiołowska M., *Sprawiedliwe czy korzystne? Wpływ subiektywnej sprawiedliwości proceduralnej i korzyści własnych na poziom akceptacji decyzji administracji podatkowej*, „Psychologia Ekonomiczna” 2016, nr 10.
- Król P., *Obowiązek podatkowy jako powinność moralna*, Kraków 2018.
- Kucia B., *Zasada sprawiedliwości podatkowej w ujęciu historycznym*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1998.
- Kurosz K., *Sprawiedliwość prawnomaterialna a proceduralna. Kilka uwag na temat napięć między różnymi postaciami sprawiedliwości w prawie cywilnym*, „Studia Iuridica” 2017, nr 1.
- Lewkowicz K.A., *System podatkowy a sprawiedliwość społeczna*, w: *Polityka podatkowa po wejściu Polski do Unii Europejskiej*, pod red. J. Sikorskiego, Białystok 2024.
- Lind Y., *Introduction: A Contemporary Guide to Tax Justice and Tax Fairness*, „Nordic Tax Journal” 2021, nr 1.
- Lipniewicz R., *Podatkowy zakład zagraniczny: Koncepcja i funkcjonowanie*, Warszawa 2017.
- Magalhães T., Ozai I., *A Different Unified Approach to Global Tax Policy: Addressing the Challenges of Underdevelopment*, „Nordic Journal on Law and Society” 2021, nr 1.
- Majchrzycka-Guzowska A., *Finanse i prawo finansowe*, Warszawa 2011.
- McGee R., *Taxation and public finance: a philosophical and ethical approach*, „Commentaries on the Law of Accounting & Finance” 1997, nr 1.

- Mendez R.P., *The Case for Global Taxes: An Overview*, „Paper presented to the United Nations ad hoc Expert Group Meeting on Innovations in Mobilizing Global Resources for Development United Nations Headquarters”, New York 2001.
- Monteskiusz, *Myśli*, przekład L. Gluck, Warszawa 1985.
- Nowak-Far A., *Finanse publiczne i prawo finansowe*, Warszawa 2011.
- Oktaba R.T., *Prawo podatkowe*, Warszawa 2012.
- Ozai I., *Inter-nation Equity Revisited*, „Columbia Journal of Tax Law” 2020, nr 1.
- Perelman Ch., *O sprawiedliwości*, przekład W. Bieńkowska, Warszawa 1959.
- Pinckaers S.T., *Źródła moralności chrześcijańskiej*, przekład A. Kuryś, Poznań 1994.
- Radzikowski K., *Współczesne dylematy równości i sprawiedliwości opodatkowania* (cz. 1), „Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych” 2020, nr 1.
- Radbruch G., *Zarys filozofii prawa*, Warszawa 1938.
- Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*, przekład M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, Warszawa 1994.
- Rixen T., *Institutional reform of global tax governance: a tax proposal*, w: *Global tax governance – what is wrong with it and how to fix it*, pod red. P. Dietscha, T. Rixena, Colchester 2016.
- Sanecka E., *Sprawiedliwość czy równość opodatkowania – czy możliwe jest sprawiedliwe opodatkowanie? Perspektywa psychologiczna i ekonomiczna*, „Rynek – Społeczeństwo – Kultura” 2013, nr 1.
- Shao R., *A Natural Case for Taxation*, „Princeton Undergraduate Research Journal” 2017, nr 1.
- Smółka M., *Leon Petrażycki o sprawiedliwym prawie*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1981, nr 4.
- Szołno-Koguc J., *Dylematy sprawiedliwości podatkowej – równość i powszechność opodatkowania a przywileje podatkowe*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, z. 294.
- Szumlakowski R., *Zasada sprawiedliwości podatkowej*. Seria: „Acta Erasmiana”, t. V, pod red. M. Sadowskiego, Wrocław 2013.
- Tchórzewski M., *Sprawiedliwość podatkowa w toku stosowania prawa podatkowego z punktu widzenia mikroprzedsiębiorcy*, „Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych” 2024, nr 9.
- Tobin J., *The new economics one decade older*, Nowy Jork 1974.
- Tokarczyk R.A., *Sprawiedliwość jako naczelną wartość prawa*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 44(1997).
- Tomkiewicz J., Malinowski R., *Koncepcja globalnego podatku majątkowego*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2015, nr 43.
- Werner A., *Sprawiedliwość w ujęciu prawnym na przykładzie sprawiedliwości podatkowej*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2018, nr 3.
- Woodward R., *The evolution of the international corporate tax regime, 1920–2008*, w: *Business, civil society and the ‘new’ politics of corporate tax justice: Paying Their Fair Share?*, pod red. R. Ecclestone, A. Elbry, Cheltenham 2018.
- Ye1 F.Y., *An Economic Philosophy towards the Axiological Good via Taxation*, „Journal of Economics, Trade and Marketing Management” 2019, nr 2.

Źródła internetowe:

- EU Tax Observatory Newsletter 2024/2.
- Global Taxes in the Post Covid 19 Era Report* by Polski Instytut Ekonomiczny (2011), <https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2021/06/PIE-Raport-Global-taxes.pdf>.
- <https://oecdpillars.com/>.
- Proud to pay more*, <https://proudtopaymore.org/>.
- www.theguardian.com/news/2024/feb/29/taxation-worlds-billionaires-super-rich-g20-brazil.

ISSUES OF JUSTICE IN GLOBAL TAXES

SUMMARY

Calls for the introduction of global taxes are increasingly common. Unfortunately, the discussion about their fundamental principles is limited. The aim of the article is to introduce the issue of justice in global taxes, as well as to emphasize the importance of this issue. The article seeks answers to the following questions: Can the contemporary understanding of justice in taxes collected by states be applied to global taxes? How to understand the theoretical postulates of tax justice when creating supra-national norms? Can the current standards of international tax law be considered fair and be applied to the incorporation of global levies? Should the issue of justice concern the proper distribution of revenue collected by means of global taxes?

The research analyzes the views of the doctrine and examines the main polemical trends. The author assumed that global taxes could be introduced in accordance with models developed by international organizations (UN, G20) and academics. The results suggest that the currently used norms of the international tax order are not generally recognized as fair and their use for introducing of global taxes does not guarantee a fair outcome. National rules need to be reread. It will also be necessary to develop the principles of fair distribution of the obtained revenue from scratch. The research confirmed the need to work on developing comprehensive and universal principles regarding the fairness of global levies prior to introduction of this type of taxes.

KEYWORDS: global taxes, international taxes, tax justice, global tax justice, global tax order

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES**PIOTR SZADY****ODPOWIEDZIALNOŚĆ CZŁONKA ZARZĄDU
JAKO OSOBY TRZECIEJ ZA ZALEGŁOŚCI PODATKOWE
SPÓŁKI Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ****Wstęp**

Instytucja orzeczenia o odpowiedzialności członka zarządu za zaległości podatkowe spółki kapitałowej, tj. spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, spółki z ograniczoną odpowiedzialnością w organizacji, prostej spółki akcyjnej, prostej spółki akcyjnej w organizacji, spółki akcyjnej lub spółki akcyjnej w organizacji, została uregulowana w art. 116 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa¹. Instytucja odpowiedzialności członka zarządu za zaległości podatkowe spółki jest zbliżona w swojej konstrukcji do tej regulowanej w art. 299 k.s.h.², charakteryzuje się jednak wieloma odrębnościami.

W przedmiocie odpowiedzialności osoby trzeciej (członka zarządu) za zaległości podatkowe spółki organ podatkowy orzeka w drodze decyzji (art. 108 § 1 o.p.). Celem zaś wszczętego postępowania podatkowego jest ustalenie, czy w okolicznościach rozpoznawanej sprawy zachodzą przedmiotowe i podmiotowe przesłanki pozwalające na orzeczenie odpowiedzialności za zaległości podatkowe spółki.

Podkreślić przy tym należy, iż jak wynika z art. 108 § 2 o.p., postępowanie w sprawie odpowiedzialności podatkowej osoby trzeciej nie może zostać wszczęte przed upływem terminu płatności ustalonego zobowiązania (tj. upływem 14 dni od dnia doręczenia podatnikowi decyzji ustalającej wysokość zobowiązania podatkowego) oraz przed dniem doręczenia decyzji określającej wysokość zaległości podatkowej. Postępowanie to, zgodnie z art. 108 § 2 pkt 3 o.p., nie może też zostać wszczęte przed dniem wszczęcia postępowania egzekucyjnego – w przypadku, o którym mowa w § 3. Jak wyjaśnia A. Mariański³, warunek ten wynika z okoliczności

PIOTR SZADY – Uczelnia Łazarskiego w Warszawie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8550-7414>, e-mail: piotr.szady@gmail.com

¹ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa, t.j. z dnia 11 października 2023 r. Dz.U. z 2023 r., poz. 2383 (dalej: o.p.).

² Ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych, t.j. z dnia 7 grudnia 2023 r. Dz.U. z 2024 r., poz. 18 (dalej: k.s.h.).

³ *Ordynacja podatkowa. Komentarz*, pod red. A. Mariańskiego, Warszawa 2023² (do art. 108 o.p.).

wystawienia tytułów wykonawczych na podstawie deklaracji, na zasadach przewidzianych w przepisach o postępowaniu egzekucyjnym w administracji. W takim przypadku bowiem nie jest wymagane wydanie decyzji, o której mowa w art. 108 § 2 pkt 2 o.p. Skutkiem tego nie można wszcząć postępowania w przedmiocie orzeczenia o odpowiedzialności osoby trzeciej do dnia wszczęcia postępowania egzekucyjnego.

Przedmiotem zaś postępowania zmierzającego do orzeczenia odpowiedzialności osoby trzeciej na gruncie art. 116 o.p. jest ustalenie zakresu odpowiedzialności osoby trzeciej. W postępowaniu tym organ podatkowy nie rozstrzyga o istnieniu i wysokości zobowiązania podatkowego. Podstawą orzeczenia są tu wcześniejsze ustalenia dotyczące zobowiązań podatnika⁴. Podobnie wskazuje WSA w Lublinie w wyroku z dnia 16 listopada 2011 r. (I SA/Lu 291/11), iż „Przedmiotem postępowania w sprawie odpowiedzialności osób trzecich są wyłącznie kwestie związane z: ustaleniem i istnieniem podmiotu, na który przenosi się odpowiedzialność, zakresem należności objętych odpowiedzialnością, a także określeniem terminu płatności należności. W postępowaniu tym nie rozstrzyga się już kwestii związanych z ustaleniem istnienia obowiązku podatkowego oraz wysokością zobowiązania podatkowego”⁵.

W artykule zastosowano metodę dogmatycznoprawną, zmierzającą do analizy przepisów prawnych, wykładni ich normy, analizy struktury i związanych z nią konsekwencji prawnych. W ramach tej metody dokonano przywołania orzecznictwa sądów administracyjnych oraz poglądów doktryny, co miało na celu wydobycie i ustalenie treści prawa obowiązującego w zakresie omawianej instytucji.

1. Konstytucyjny charakter decyzji orzekającej o odpowiedzialności

W orzecznictwie i doktrynie przedmiotu zostało ugruntowane, iż decyzja orzekająca o odpowiedzialności członka zarządu za zaległości podatkowe spółki ma charakter konstytucyjny. Konstytucyjność decyzji oznacza, iż od dnia jej doręczenia w stosunku do osoby trzeciej nią objętej powstaje obowiązek zapłaty zobowiązania, za które odpowiada ona solidarnie⁶. Innymi słowy, to wydana decyzja jest źródłem powstania po stronie osoby trzeciej odpowiedzialności za cudzy dług. Solidarny charakter odpowiedzialności polega zaś na tym, że po wydaniu decyzji orzekającej o odpowiedzialności organ podatkowy, zgodnie z art. 366 § 1 k.c.⁷, ma swobodę wyboru dłużnika, od którego będzie się domagał zaspokojenia wierzytelności. Ponadto, jak wskazuje Sąd Najwyższy w wyroku

⁴ K. Knapik, *Odpowiedzialność osób trzecich za długi podatnika – konsekwencje praktyczne*, „Przegląd Podatkowy” 2000, nr 10, s. 34.

⁵ Wyrok WSA w Lublinie z 16 listopada 2011 r., I SA/Lu 291/11, LEX nr 1150259.

⁶ *Ordynacja podatkowa. Komentarz...*

⁷ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. z dnia 21 czerwca 2024 r. Dz.U. z 2024 r., poz. 1061 (dalej: k.c.).

z dnia 20 sierpnia 2014 r. (I UK 205/13): „Skutkiem konstytutywnego charakteru decyzji o odpowiedzialności osoby trzeciej za zaległości składkowe jest to, że od chwili wydania decyzji kilku dłużników może być zobowiązanych w ten sposób, iż wierzyciel może żądać całości lub części świadczenia od wszystkich dłużników łącznie, od kilku z nich lub od każdego z osobna, a zaspokojenie wierzyciela przez któregośkolwiek z dłużników zwalnia pozostałych (solidarność dłużników); do zupełnego zaspokojenia wierzyciela wszyscy dłużnicy solidarni pozostają zobowiązani [...]”⁸.

W konsekwencji zatem wierzyciel na skutek wydanej decyzji będzie mógł dokonać wyboru dłużnika, od którego będzie się domagał zaspokojenia swoich wierzytelności. Będzie to jednak możliwe dopiero po powstaniu solidarnego zobowiązania dłużników. Niezbędne jest zatem wydanie decyzji o odpowiedzialności w stosunku do wszystkich członków zarządu, w stosunku do których zaistniały przesłanki orzeczenia o odpowiedzialności, a nie tylko w stosunku do niektórych z nich. Podkreślenia wymaga, iż nie jest konieczne wydanie jednej wspólnej decyzji w stosunku do wszystkich członków zarządu spółki, w której zostanie stwierdzona ich odpowiedzialność solidarna. Zgodnie bowiem z art. 369 k.c. w zw. art. 116 § 1 o.p. solidarność odpowiedzialności członków zarządu wynika z przepisów ustawy.

2. Akcesoryjny charakter odpowiedzialności

Akcesoryjność odpowiedzialności osób trzecich za zaległości podatkowe podmiotu głównego polega na tym, iż odpowiedzialność ta nie ma charakteru samoistnego. Inaczej rzecz ujmując, warunkiem orzeczenia o odpowiedzialności członka zarządu jako osoby trzeciej jest istnienie zobowiązania podatkowego ciążącego na podmiocie głównym. Odpowiedzialność osoby trzeciej za zaległości podatkowe spółki nie może istnieć w oderwaniu od długu podmiotu głównego. Zatem w sytuacji, gdy zobowiązanie takie wygasło, postępowanie w zakresie orzeczenia o odpowiedzialności nie może się toczyć. Powyższy pogląd został ugruntowany w judykaturze, w tym w wyroku NSA z dnia 5 stycznia 2018 r. (I FSK 689/16⁹), który stwierdził, iż w przypadku wygaśnięcia zobowiązania podatkowego na etapie postępowania odwoławczego od decyzji orzekającej o odpowiedzialności osoby trzeciej, decyzja orzekająca o odpowiedzialności winna zostać uchylona, a postępowanie umorzone w zakresie dotyczącym zaległości przedawnionych.

⁸ Wyrok SN z 20 sierpnia 2014 r., I UK 205/13, LEX nr 1519906.

⁹ Wyrok NSA z 5 stycznia 2018 r., I FSK 689/16, LEX nr 2442895.

3. Warunki orzeczenia o odpowiedzialności

Przechodząc do omówienia warunków odpowiedzialności za zaległości podatkowe spółki, wskazać należy, iż w świetle art. 116 § 1 o.p. za zaległości podatkowe spółki kapitałowej odpowiadają solidarnie całym swoim majątkiem członkowie jej zarządu, jeżeli egzekucja z majątku spółki okazała się w całości lub w części bezskuteczna, a członek zarządu nie wykazał istnienia po jego stronie przesłanek egzoneracyjnych (uwalniających od odpowiedzialności). Przesłanki egzoneracyjne zgodnie z powołanym przepisem stanowią: zgłoszenie we właściwym czasie wniosku o ogłoszenie upadłości lub w tym czasie otwarcie postępowania restrukturyzacyjnego w rozumieniu ustawy z dnia 15 maja 2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne¹⁰ albo zatwierdzenie układu w postępowaniu o zatwierdzenie układu, o którym mowa w ustawie z dnia 15 maja 2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne, albo wykazanie, że niezgłoszenie wniosku o ogłoszenie upadłości nastąpiło bez winy członka zarządu, w stosunku do którego toczy się postępowanie. Członek zarządu uwolni się też od odpowiedzialności na skutek wskazania mienia spółki, z którego egzekucja umożliwi zaspokojenie zaległości podatkowych spółki w znacznej części. W świetle natomiast art. 116 § 2 o.p. odpowiedzialność członka zarządu obejmuje tylko te zaległości podatkowe spółki, w której pełnił on funkcję, których termin płatności upływał w czasie pełnienia przez niego obowiązków członka zarządu.

Należy się przy tym zgodzić z D. Gibasiewiczem¹¹, iż instytucja orzeczenia o odpowiedzialności członka zarządu, o której mowa w art. 116 o.p., ma charakter wyjątkowy. Uzasadnienie jej zastosowania zachodzi tylko wówczas, gdy występują wymienione w nim pozytywne przesłanki i brakuje którejkolwiek z okoliczności wyłączających tę odpowiedzialność. Dlatego też niezbędne przy jej zastosowaniu jest niezbite ustalenie przesłanek warunkujących orzeczenie o odpowiedzialności członka zarządu jako osoby trzeciej za zaległości spółki. Należy też przyjąć, iż o ile organ podatkowy zobowiązany jest do wykazania przesłanek pozytywnych odpowiedzialności, to nie jest zobligowany do poszukiwania dowodów na wykazanie przesłanek uwalniających członka zarządu.

3.1. Pełnienie obowiązków członka zarządu w okresie upływu terminu płatności zobowiązania podatkowego

W toku postępowania podatkowego w zakresie orzeczenia o odpowiedzialności członka zarządu fundamentalne jest ustalenie, czy członek zarządu, w stosunku do którego to postępowanie zostało wszczęte, pełnił obowiązki w okresie upływu terminu płatności zobowiązania podatkowego, którego postępowanie dotyczy.

¹⁰ Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne, t.j. z dnia 11 września 2024 r. Dz.U. z 2024 r., poz. 1428.

¹¹ D. Gibasiewicz, *Odpowiedzialność członka zarządu spółki kapitałowej za jej zaległości podatkowe w kontekście zasady zaufania do organów podatkowych*, „Kwartalnik Prawa Podatkowego” 2022, nr 4, s. 164.

Wyjaśnienia wymaga pojęcie „pełnienia obowiązków” przez członka zarządu, o którym mowa w omawianym przepisie. Należy się w tym miejscu zgodzić z poglądem wyrażonym przez WSA w Szczecinie¹², z którego wynika, że przy ustalaniu przesłanki „pełnienia obowiązków” nie jest istotny rodzaj stosunku prawnego łączącego członka zarządu ze spółką. Jak zauważył przywołany sąd: ustawodawca na gruncie art. 116 § 2 o.p. nie różnicuje odpowiedzialności członków zarządu, którzy w rzeczywistości zajmują się sprawami spółki i tych, którzy zajmują postawę bierną. Trzeba też przyjąć, iż samo pojęcie „pełnienia obowiązków” oznacza legitymację do tego, aby realizować czynności wynikające z pełnionej funkcji członka zarządu.

W świetle powyższego bezskuteczne będzie powoływanie się członka zarządu w toku postępowania podatkowego na fakt, iż tylko niektórzy z członków zarządu brali udział w czynnym prowadzeniu spraw spółki. Taka okoliczność nie stanowi przesłanki uwalniającej ani nie wpływa na zakres odpowiedzialności członka zarządu, który w okresie pełnienia obowiązków wykazywał postawę bierną. Z drugiej strony ugruntowany w judykaturze został pogląd, zgodnie z którym pojęcie „pełnienia obowiązków członka zarządu” należy odnosić do faktycznego prowadzenia spraw spółki, nie może zaś być ono rozumiane jako pełnienie obowiązków wyłącznie w sensie formalnym.

Zwrócić należy uwagę na moment formalnego objęcia oraz zaprzestania pełnienia funkcji członka zarządu w spółce z o.o. w świetle obowiązujących przepisów prawa. Na podstawie art. 201 § 4 k.s.h. członek zarządu jest powoływany i odwoływany uchwałą wspólników, chyba że umowa spółki stanowi inaczej. Kolejne przepisy ustawy (art. 202 §§ 1–3 k.s.h.) regulują zasadę kadencyjności pełnienia funkcji członka zarządu. W § 4 powołanego art. 202 k.s.h. ustawodawca wskazał, iż mandat członka zarządu wygasa również wskutek śmierci, rezygnacji albo odwołania ze składu zarządu. W art. 203 k.s.h. przewidział, iż członek zarządu może być w każdym czasie odwołany uchwałą wspólników. Powyższe okoliczności, wpływające na uznanie faktu objęcia i zakończenia pełnienia przez członka zarządu spółki jego obowiązków z tą funkcją związanych, winny podlegać w postępowaniu podatkowym gruntownej analizie organu podatkowego.

Pamiętać też należy, iż zgodnie art. 22 ustawy z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym¹³ wniosek o wpis do Rejestru powinien być złożony nie później niż w terminie 7 dni od dnia zdarzenia uzasadniającego dokonanie wpisu, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej. Jak słusznie zauważa T. Szczurowski, powołany w tym przepisie termin ma charakter instrukcyjny, co oznacza, że wniosek złożony po jego upływie będzie rozpoznany i nie będzie oddalony¹⁴. Przy czym należy brać pod uwagę, iż w świetle art. 17 ust. 1 ustawy o KRS domniemywa się, że dane wpisane do Rejestru są prawdziwe. Domniemanie prawdziwości wpisu w powołanym przepisie jest jednak

¹² Wyrok WSA w Szczecinie z 10 sierpnia 2016 r., I SA/Sz 316/16, LEX nr 2098093.

¹³ Ustawa z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym, t.j. z dnia 14 czerwca 2024 r. Dz.U. z 2024 r. poz. 979.

¹⁴ K. Osajda, *Ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym. Komentarz*, Warszawa 2023¹⁰ (do art. 22).

wzruszalne. Ciężar dowodu wykazania faktu, że dane wpisane do rejestru nie są prawdziwe, spoczywa na osobach, które z okoliczności tej wywodzą skutki prawne¹⁵.

Biorąc pod uwagę powołane wyżej przepisy i dzieląc pogląd dominującej linii orzecniczej, wskazać należy, iż pełnienie obowiązków członka zarządu nie może być utożsamiane wyłącznie z formalnym pełnieniem funkcji oraz z wpisem do Krajowego Rejestru Sądowego. W konsekwencji, gdy osoba, której mandat do pełnienia funkcji członka zarządu wygasł na podstawie art. 202 § 1 k.s.h., w dalszym ciągu prowadzi sprawę spółki, to nie może się skutecznie powoływać na okoliczność wygaśnięcia mandatu. Pogląd taki znajduje odzwierciedlenie w wyroku NSA z dnia 14 czerwca 2016 r. (I FSK 1896/14)¹⁶. Podobnie wskazuje NSA w innym wyroku z dnia 26 stycznia 2016 r. (II FSK 2981/13), wyjaśniając, iż: brak w załączonym do akt odpisie z KRS wpisu skarżącego jako członka zarządu spółki nie może być dowodem na to, że nie był on członkiem zarządu spółki w interesującym okresie¹⁷. Konsekwencją prezentowanej linii orzecniczej jest pogląd, zgodnie z którym „Faktyczne wykonywanie obowiązków członka zarządu w spółce z o.o., nawet po formalnej rezygnacji z funkcji członka zarządu w tejże spółce, powoduje odpowiedzialność podatkową tego podmiotu przewidzianą w art. 116 o.p.”¹⁸. W efekcie podkreślenia wymaga, iż solidarna odpowiedzialność członka zarządu znajduje oparcie nie tyle w formalnym piastowaniu stanowiska, lecz polega na ponoszeniu konsekwencji podejmowanych działań lub zaniechań. Tak więc nawet po rezygnacji z funkcji członka zarządu w spółce w sensie formalnym, przy jednoczesnym faktycznym pełnieniu tej funkcji, aktualna pozostaje przesłanka orzeczenia o odpowiedzialności za zaległości podatkowe podmiotu przewidziana w art. 116 § 2 o.p., co podkreśla NSA w wyroku z dnia 24 listopada 2023 r. (III FSK 3163/21)¹⁹.

Podkreślenia wymaga, iż członek zarządu uwolni się od odpowiedzialności za zaległości podatkowe spółki na skutek jego odwołania lub rezygnacji z funkcji. Nie ma znaczenia, czy odwołanie to albo rezygnacja zostały ujawnione we właściwym rejestrze²⁰.

Jak wskazuje Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 21 stycznia 2010 r. (II UK 157/09): „Oświadczenie woli o rezygnacji z funkcji członka zarządu jest jednostronną czynnością prawną, która wywołuje skutek w niej wyrażony (art. 56 k.c.) i prowadzi do wygaśnięcia z mocy prawa korporacyjnego stosunku członkostwa w zarządzie spółki z chwilą zakomunikowania woli rezygnacji (art. 61 § 1 zdanie pierwsze k.c.) właściwemu organowi spółki lub jej reprezentantowi (w rozpoznawanej sprawie drugiemu z członków pełniących funkcję prezesa zarządu)

¹⁵ A. Michnik, *Krajowy Rejestr Sądowy. Komentarz*. Opublikowano: LEX 2013 (do art. 17).

¹⁶ Wyrok NSA z dnia 14 czerwca 2016 r., I FSK 1896/14, LEX nr 2106330.

¹⁷ Wyrok NSA z dnia 26 stycznia 2016 r., II FSK 2981/13, LEX nr 2033546.

¹⁸ Wyrok NSA z dnia 17 kwietnia 2018 r., II FSK 1036/16, LEX nr 2494175.

¹⁹ Wyrok NSA z dnia 24 listopada 2023 r., III FSK 3163/21, LEX nr 3633254.

²⁰ *Ordynacja podatkowa*, t. I: *Zobowiązania podatkowe. Art. 1–119zzk. Komentarz aktualizowany*, pod red. L. Etla. Opublikowano: LEX/el. 2024, (do art. 116 o.p.).

w sposób umożliwiający zapoznanie się z treścią złożonej rezygnacji, która nie wymaga ich akceptacji”²¹.

Zgodnie z prezentowaną wyżej ugruntowaną linią orzecniczą przychylić się więc należy do poglądu, iż odpowiedzialność członka zarządu obejmuje zaległości podatkowe podmiotu powstałe w okresie, w którym pełnił on obowiązki. Dotyczy to okresu, w którym pełnił on obowiązki w sensie zarówno formalnym, ale też faktycznym, pomimo wygaśnięcia mandatu członka zarządu. Okoliczność ta powinna podlegać gruntownemu ustaleniu w toku prowadzonego przez organ postępowania. Członek zarządu uwolni się natomiast od odpowiedzialności za zaległości podatkowe spółki, wykazując, iż nie pełnił on funkcji członka zarządu spółki w okresie upływu terminu płatności zobowiązania podatkowego ciążącego na spółce. Zbadaniu przez organ podatkowy w pierwszej kolejności będzie niewątpliwie podlegał fakt ujawnienia podmiotu postępowania w KRS w charakterze członka zarządu. Organ podatkowy w zakresie dowodowym będzie jednak mógł sięgnąć do składanych przez członka zarządu w imieniu podmiotu dokumentów, takich jak bilanse, sprawozdania finansowe, oświadczenia i deklaracje podatkowe podpisywane i składane w imieniu spółki przez osobę działającą w charakterze członka zarządu pomimo formalnego wygaśnięcia jej mandatu. Uwalniające od odpowiedzialności będzie wykazanie przez byłego członka zarządu faktu upływu kadencji w świetle powołanych wyżej przepisów Kodeksu spółek handlowych lub faktu rezygnacji członka zarządu z pełnionej funkcji oraz zawiadomienia o tym fakcie spółki.

3.2. Subsydiarność odpowiedzialności – bezskuteczność egzekucji z majątku spółki

Kolejną przesłanką warunkującą orzeczenie o odpowiedzialności członka zarządu na gruncie art. 116 o.p. jest bezskuteczność w całości lub w części egzekucji administracyjnej, prowadzonej przez organ egzekucyjny w stosunku do majątku spółki jako podmiotu zobowiązanego podatkowo. Powołany przepis wprowadza zasadę odpowiedzialności subsydiarnej. Istotą tej zasady na gruncie instytucji orzeczenia o odpowiedzialności jest to, że osoba ponosząca odpowiedzialność może odpowiadać dopiero w dalszej kolejności, tj. po stwierdzeniu, iż egzekucja z majątku dłużnika okazała się bezskuteczna²².

Jednocześnie pojęcie „bezskuteczności egzekucji” nie zostało zdefiniowane w przepisach prawa podatkowego ani na gruncie przepisów ustawy o postępowaniu egzekucyjnym w administracji²³. Wskazać przy tym należy, iż w świetle art. 59 § 2 wspomnianej wyżej ustawy egzekucyjnej – postępowanie egzekucyjne może być umorzone w przypadku, gdy dalsza egzekucja administracyjna będzie

²¹ Wyrok SN z 21 stycznia 2010 r., II UK 157/09, LEX nr 583805.

²² *Ordynacja podatkowa. Komentarz* (do art. 116 o.p.).

²³ Ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, t.j. z dnia 23 października 2023 r. Dz.U. z 2023 r., poz. 2505.

bezskuteczna z powodu braku majątku lub źródła dochodu zobowiązanego, z których jest możliwe wyegzekwowanie środków pieniężnych przewyższających koszty egzekucyjne. Użycie przez ustawodawcę w powołanym przepisie zwrotu „może być umorzone” wskazuje na swobodę po stronie organu egzekucyjnego w zakresie decyzji umorzenia lub dalszego prowadzenia postępowania, pomimo istnienia powołanej w tym przepisie przesłanki. Na fakultatywność umorzenia postępowania wskazuje też m.in. T. Jędrzejewski w komentarzu *Postępowanie egzekucyjne w administracji*²⁴. Innymi słowy, po stronie organu egzekucyjnego nie istnieje obowiązek umorzenia postępowania nawet w przypadku stwierdzenia, że w toku tego postępowania nie zostanie uzyskana kwota przewyższająca wydatki egzekucyjne²⁵. W konsekwencji należy przyjąć, iż okolicznością niewątpliwie wskazującą na bezskuteczność prowadzonego postępowania egzekucyjnego będzie wydanie przez organ egzekucyjny postanowienia w trybie art. 59 § 4 ustawy egzekucyjnej w sprawie umorzenia postępowania egzekucyjnego. W świetle akcentowanej wyżej swobody organu w tym zakresie nie zawsze jednak takie postanowienie będzie wydane, skutkując stwierdzeniem bezskuteczności egzekucji w sensie formalnym. Na gruncie rozbieżności co do wymogu formalnego stwierdzenia bezskuteczności egzekucji administracyjnej odwołać się należy do aktualnego stanowiska NSA prezentowanego w uchwale siedmiu sędziów z dnia 8 grudnia 2008 r. (II FPS 6/08), iż stwierdzenie przez organ podatkowy bezskuteczności egzekucji, o której mowa w art. 116 § 1 o.p., powinno być dokonane po przeprowadzeniu postępowania egzekucyjnego, a nadto stwierdzenie bezskuteczności egzekucji ustala się na podstawie każdego prawnie dopuszczalnego dowodu²⁶. Jak wyjaśnia NSA w wyroku z dnia 20 lutego 2007 r. (II FSK 233/06), o bezskuteczności egzekucji, o której mowa w art. 116 § 1 o.p., nie musi przesądzać umorzenie postępowania egzekucyjnego na skutek wydania postanowienia w tym przedmiocie. Jak podkreśla sąd w przywołanym wyroku, za bezskutecznością egzekucji mogą przemawiać inne niż formalne zakończenie egzekucji działania organu egzekucyjnego, o ile nie pozostawia wątpliwości, że egzekwowana wierzytelność nie może być zaspokojona z jakiegokolwiek części majątku podmiotu egzekwowanego²⁷. W kontekście omawianego zagadnienia należy jednak mieć w polu widzenia odmienny pogląd, prezentowany w wyroku NSA dnia 16 lutego 2012 r. (II FSK 1565/10), w którym sąd ten wskazuje na konieczność wydania formalnego postanowienia o bezskuteczności egzekucji, co jest niezbędne dla uznania egzekucji za bezskuteczną²⁸.

W konsekwencji w świetle brzmienia art. 116 § 1 o.p. oraz zawartej tam przesłanki bezskuteczności egzekucji z majątku spółki w całości lub w części, stanowiącej warunek orzeczenia o odpowiedzialności członka zarządu, organ

²⁴ *Postępowanie egzekucyjne w administracji. Komentarz*, pod red. R. Hausera, M. Wierzbowskiego, Warszawa 2024² (do art. 59).

²⁵ Wyrok NSA z dnia 11 kwietnia 2012 r., II FSK 1961/10, LEX nr 1137629.

²⁶ Uchwała siedmiu sędziów NSA Warszawa z dnia 8 grudnia 2008 r., II FPS 6/08, LEX nr 465091.

²⁷ Wyrok NSA z dnia 20 lutego 2007 r., II FSK 233/06, LEX nr 364426.

²⁸ Wyrok NSA dnia 16 lutego 2012 r., II FSK 1565/10, LEX nr 1116115.

podatkowy zobowiązany będzie w prowadzonym postępowaniu do wykazania, iż egzekucja ta okazała się bezskuteczna. Przedmiotowa okoliczność może być wykazana formalnym postanowieniem wydanym przez organ egzekucyjny o umorzeniu postępowania lub też, dzieląc pogląd przeważającej linii orzeczniczej – w inny sposób, poprzez wykazanie, że egzekwowana wierzytelność nie może być zaspokojona z jakiegokolwiek części majątku podmiotu egzekwowanego. Organ podatkowy będzie też musiał wykazać, że egzekucja została skierowana do całego, a nie tylko części majątku dłużnika. Dopiero ta okoliczność, w powiązaniu z brakiem zaspokojenia wierzyciela, może przemawiać za bezskutecznością egzekucji.

4. Przesłanki egzonerycyjne – uwalniające od odpowiedzialności

W art. 116 o.p., stanowiącym podstawę do orzeczenia o odpowiedzialności członka zarządu, ustawodawca przewidział przesłanki egzonerycyjne, tj. uwalniające członka zarządu od odpowiedzialności za zaległości podatkowe spółki.

4.1. Czas właściwy do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości

Pierwszą z tych przesłanek jest wykazanie, że we właściwym czasie zgłoszono wniosek o ogłoszenie upadłości lub otwarcie w tym czasie postępowania restrukturyzacyjnego w rozumieniu ustawy z dnia 15 maja 2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne albo zatwierdzono układ w postępowaniu o zatwierdzenie układu, o którym mowa w ustawie z dnia 15 maja 2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne.

Ustawa Ordynacja podatkowa nie definiuje pojęcia „czasu właściwego” do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości. W tym zakresie zatem należy się odnieść do art. 21 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe²⁹. W świetle ust. 1 powołanego przepisu dłużnik jest obowiązany, nie później niż w terminie trzydziestu dni od dnia, w którym wystąpiła podstawa do ogłoszenia upadłości, zgłosić w sądzie wniosek o ogłoszenie upadłości. Badając zaś podstawę do ogłoszenia upadłości, o której mowa wyżej, wskazać należy art. 10 powołanej ustawy, zgodnie z którym upadłość ogłasza się w stosunku do dłużnika, który stał się niewypłacalny. W przedmiocie stwierdzenia podstaw do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości kluczową przesłanką jest zatem fakt niewypłacalności dłużnika. Jak głosi natomiast art. 11 ust. 1 ustawy – Prawo upadłościowe, dłużnik jest niewypłacalny, jeżeli utracił zdolność do wykonywania swoich wymagalnych zobowiązań pieniężnych. Zgodnie zaś z ust. 1a przywołanego art. 11 ustawy upadłościowej domniemywa się, że dłużnik utracił zdolność do wykonywania swoich wymagalnych zobowiązań pieniężnych, jeżeli opóźnienie w wykonaniu zobowiązań pieniężnych przekracza trzy miesiące. W świetle natomiast art. 11

²⁹ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe, t.j. z dnia 10 kwietnia 2024 r. Dz.U. z 2024 r., poz. 794.

ust. 2 ustawy dłużnik będący osobą prawną albo jednostką organizacyjną nieposiadającą osobowości prawnej, której odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, jest niewypłacalny także wtedy, gdy jego zobowiązania pieniężne przekraczają wartość jego majątku, a stan ten utrzymuje się przez okres przekraczający dwadzieścia cztery miesiące.

Organ podatkowy w toku prowadzonego postępowania winien wnikliwie zbadać, stanowiący podstawę złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości fakt niewypłacalności dłużnika, w świetle powołanych wyżej przepisów prawa upadłościowego. Istotne jest bowiem ustalenie momentu, w którym nastąpił stan niewypłacalności spółki. To od tego momentu rozpoczyna bieg terminu do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości, o którym mowa w art. 21 ustawy upadłościowej. Wraz z uchybieniem tego terminu pojawia się szereg negatywnych, obciążających członków zarządu spółki skutków. Zdolność zatem do realizacji zobowiązań podmiotu stanowi kluczowy element oceny w zakresie niewypłacalności i powinna stanowić przedmiot uwagi już z chwilą pierwszego opóźnienia realizacji zobowiązań spółki. Przy czym, jak zauważa P. Zimmerman w Komentarzu do Prawa upadłościowego: „Jeżeli istnieje realna perspektywa pozyskania tych środków w niedługim czasie, są podstawy do uznania, że stan niewypłacalności jeszcze nie wystąpił. Wątpliwości co do tego, jak długo dłużnik może zwlekać z rozpoznaniem u siebie stanu utraty zdolności do regulowania zobowiązań, rozstrzyga art. 11 ust. 1a, uznający ten stan za istniejący z upływem 3 miesięcy od chwili, kiedy najstarsza z niezapłaconych należności stała się wymagalna”³⁰. Pamiętać przy tym należy, iż zgodnie z art. 1 pkt 1 ustawy upadłościowej, ustawa reguluje zasady wspólnego dochodzenia roszczeń wierzycieli od niewypłacalnych dłużników będących przedsiębiorcami. Użycie zaś w art. 11 ust. 1 wyrażenia „niewykonywanie”, a nie „niewykonanie” oraz użycie liczby mnogiej „zobowiązań”, a nie pojedynczej „zobowiązania” wskazuje na zasadność przyjęcia, iż podstawą stwierdzenia stanu niewypłacalności, będącego w konsekwencji podstawą do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości, jest posiadanie wielu zobowiązań. W efekcie zatem okoliczność, w której spółka traci zdolność wypełnienia jednego tylko zobowiązania, w świetle powołanej ustawy upadłościowej nie pozwala na uznanie zaistnienia stanu niewypłacalności³¹. Warto przy tym wskazać stanowisko NSA wyrażone w wyroku z 25 czerwca 2014 r. (II FSK 1743/12), zgodnie z którym obowiązek złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości powstaje już w momencie niezapłacenia jednego czy kilku długów. Uznanie zaś dłużnika za niewypłacalnego winno mieć charakter trwały i dotyczyć przeważającej części zobowiązań³². W kontekście przedmiotowego zagadnienia nie można pominąć poglądu NSA prezentowanego w wyroku z dnia 20 grudnia 2022 r. (III FSK 975/22), w świetle którego „Nie należy automatycznie przenosić terminu »czasu właściwego do zgłoszenia wniosku« z ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze, lecz w odniesieniu do okoliczności danej sprawy ustalić »właściwy czas« do zgło-

³⁰ P. Zimmerman, *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, Warszawa 2024⁸ (do art. 11 pr.up.).

³¹ Tamże.

³² Wyrok NSA z 25 czerwca 2014 r., II FSK 1743/12, LEX nr 1518904.

szenia wniosku w konkretnym przypadku”³³. Wydaje się jednak, iż trzeba się przychylić do poglądów doktryny i judykatury, które nakazują przyjęcie oceny podstaw do uznania niewypłacalności podmiotu, uzasadniających w konsekwencji złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości, w oparciu o jasno precyzujące tę kwestię przepisy ustawy – Prawo upadłościowe. Brakuje bowiem oparcia w przepisach prawa innych niż powołane wyżej normy prawa upadłościowego, pozwalającego na ustalenie „właściwego czasu” do zgłoszenia wniosku w konkretnym przypadku.

Na gruncie przedmiotowego zagadnienia należy też zwrócić uwagę na znaczenie użytego w art. 116 § 1 pkt 1) lit 1) zwrotu „we właściwym czasie zgłoszono wniosek o ogłoszenie upadłości”. Brzmienie powołanego przepisu wyraźnie wskazuje, że w kontekście przesłanki egzoneracyjnej w nim zawartej (uwalniającej członka zarządu od odpowiedzialności) nie ma znaczenia, kto dokonał zgłoszenia wniosku o ogłoszenie upadłości. Przepis ustawy nie wymaga, by uwolnienie od odpowiedzialności za zaległości spółki warunkowane było zgłoszeniem dokonany przez członka zarządu podmiotu, w szczególności w stosunku do którego prowadzone jest postępowanie podatkowe. Decydujące zatem dla spełnienia się przesłanki uwalniającej jest, by doszło do skutecznego zgłoszenia wniosku o ogłoszenie upadłości. Pogląd taki znajduje potwierdzenie w wyroku NSA z 26 stycznia 2010 r. (I FSK 2030/08)³⁴. Słusznie zwraca uwagę B. Bieniek na dominujący w doktrynie pogląd, iż obowiązek zgłoszenia wniosku o ogłoszenie upadłości podmiotu dotyczy indywidualnie każdego członka zarządu, niezależnie od przyjętego w danej spółce sposobu reprezentacji oraz jest niezależny od podziału kompetencji wewnątrz organu zarządzającego³⁵. Zgodzić się również należy z tymi poglądami doktryny i orzecznictwa, które wskazują, że nie można mówić o spełnieniu się przesłanki wyłączającej odpowiedzialność członka zarządu w sytuacji, gdy nie doszło do skutecznego zgłoszenia wniosku o ogłoszenie upadłości, np. w sytuacji gdy wniosek został zwrócony.

4.2. Wina w niezłożeniu wniosku o ogłoszenie upadłości

Drugą przesłanką uwalniającą członka zarządu od odpowiedzialności za zaległości podatkowe spółki jest brak winy w niezłożeniu wniosku o ogłoszenie upadłości. Z uwagi na fakt, iż Ordynacja podatkowa nie zawiera definicji winy, niezbędne w tym zakresie będzie odwołanie się do norm na gruncie prawa cywilnego. Za ukształtowanym poglądem judykatury przyjąć należy, iż będzie chodziło o każdą postać winy, tj. umyślną, jak i nieumyślną. W tym drugim przypadku zaś dotyczy postaci lekkomyślności, jak i niedbalstwa³⁶. Za brak winy należy poczytywać sytuację, gdy członek zarządu nie miał żadnej możliwości prowadzenia spraw spółki, przy czym stan ten wynikał z przyczyn od niego niezależnych. W toku postępowania w zakresie orzeczenia o odpowiedzialności

³³ Wyrok NSA z dnia 20 grudnia 2022 r., III FSK 975/22, LEX nr 3454113.

³⁴ Wyrok NSA z 26 stycznia 2010 r., I FSK 2030/08, LEX nr 558857.

³⁵ B. Bieniek, *Odpowiedzialność podatkowa członka zarządu spółki kapitałowej, której jedynym wierzycielem jest Skarb Państwa*, „Kwartalnik Prawa Podatkowego” 2022, nr 3, s. 137.

³⁶ Wyrok NSA z dnia 28 marca 2018 r., II FSK 817/16, LEX nr 2482525.

członek zarządu może bronić się, wykazując, że na skutek zaistniałych okoliczności nie mógł prowadzić spraw spółki, a w konsekwencji nie można mu przypisać winy w niezłożeniu wniosku lub niedbalstwo w tym zakresie. Za taką okoliczność można będzie uznać obłożną chorobę bądź obiektywny brak możliwości pełnienia obowiązków na skutek braku kontaktu z podmiotem z uwagi na zaistniałe katastrofy naturalne. W judykaturze zwraca się uwagę na to, że przesłanka braku winy wystąpi w sytuacji, gdy członek zarządu nie miał żadnych możliwości prowadzenia spraw spółki. Tym samym nie uwolni się on od odpowiedzialności z powołaniem na stan zdrowia, jeżeli nie uniemożliwił on faktycznego wykonywania czynności zarządu³⁷. W efekcie zgodzić się należy, że ukształtowanie relacji wewnątrz spółki, na skutek których członek zarządu był wyłączony od podejmowania określonych decyzji, nie zwalnia go z obowiązku posiadania wiedzy o sytuacji finansowej podmiotu, a w konsekwencji nie wyłącza jego odpowiedzialności za niezgłoszenie wniosku o upadłość w przypadku zaistnienia podstaw.

4.3. Wskazanie mienia spółki umożliwiającego zaspokojenie wierzyciela

Kolejną przesłankę egzoneracyjną w świetle art., 116 § 1 pkt 2 o.p. stanowi wskazanie mienia spółki, z którego egzekucja umożliwi zaspokojenie zaległości podatkowych spółki w znacznej części. Ordynacja podatkowa nie formułuje przy tym definicji pojęcia „w znacznej części”. W konsekwencji to po stronie organu podatkowego prowadzącego postępowanie leży swoboda oceny skali zaspokojenia zaległości podatkowej. Pomocna w tym przedmiocie staje się wykładnia powołanego pojęcia dokonana przez sądy administracyjne. Dla przykładu NSA w wyroku z dnia 10 kwietnia 2015 r. (II FSK 852/13) zauważa, że chodzi o „mienie konkretne i rzeczywiście istniejące, a nadto umożliwiające przeprowadzenie egzekucji zaległości podatkowych spółki »w znacznej części«, co oznacza, że musi mieć egzekwowalną wartość spełniającą przesłankę »znaczności« w porównaniu z wysokością zaległości podatkowych spółki”³⁸. W innym wyroku z dnia 10 kwietnia 2018 r. (II FSK 2400/17) Naczelny Sąd Administracyjny stwierdza, iż mienie spółki wskazywane przez członka zarządu musi mieć egzekwowalną wartość spełniającą przesłankę znaczności w porównaniu z wysokością zaległości podatkowych spółki³⁹. Niewątpliwie chodzi zatem o wskazanie mienia, które charakteryzuje się istotnością w odniesieniu do kwoty zaległości podatkowych podmiotu. Musi to być również mienie, z którego egzekucja będzie możliwa, a nadto mienie, które nie było wcześniej znane organowi egzekucyjnemu. Ponadto wbrew wyrażanym niekiedy poglądom należy się zgodzić z J. Serwackim,

³⁷ Wyrok NSA z dnia 8 marca 2018 r., II FSK 2623/16, LEX nr 2460834.

³⁸ Wyrok NSA z dnia 10 kwietnia 2015 r., II FSK 852/13, LEX nr 1774615.

³⁹ Wyrok NSA z 10 kwietnia 2018 r., II FSK 2400/17, LEX nr 2494689.

iz pojęcia zaspokojenia zaległości podatkowych w „znaczej części” nie należy utożsamiać z zaspokojeniem zaległości podatkowych co najmniej w połowie⁴⁰.

5. Inicjatywa w zakresie wykazania przesłanek egzoneryjnych

Należy też przyjąć, że o ile wykazanie przesłanki bezskuteczności egzekucji z majątku spółki oraz pełnienia przez członka zarządu obowiązków w spółce w okresie, w którym upłynął termin płatności zobowiązania podatkowego jest obowiązkiem organu, to inicjatywa w zakresie wykazania przesłanek egzoneryjnych leży po stronie członka zarządu, w stosunku do którego prowadzone jest postępowanie.

Oczywiste jest, iż organ podatkowy winien dążyć w postępowaniu do ustalenia prawdy obiektywnej. Nie jest jednak uzasadnione przerzucenie na organ podatkowy obowiązku w zakresie poszukiwania dowodów wskazujących na przesłanki uwalniające członka zarządu od odpowiedzialności. Ta sfera aktywności leży w domenie członka zarządu, w stosunku do którego organ prowadzi postępowanie podatkowe.

W świetle art. 6 k.c. to na osobie, która z faktu tego wywodzi skutki prawne, spoczywa ciężar udowodnienia faktu, którym na gruncie przedmiotowego zagadnienia jest przesłanka uwalniająca od odpowiedzialności⁴¹.

W konsekwencji zatem przy spełnieniu przesłanek odpowiedzialności członka zarządu za zaległości podatkowe spółki, a jednocześnie gdy członek zarządu nie podoła ciężarowi dowodowemu wykazania przesłanek uwalniających od odpowiedzialności (egzoneryjnych), organ podatkowy wyda w przedmiocie decyzję o odpowiedzialności członka zarządu jako osoby trzeciej za zaległości podatkowe spółki.

Podsumowanie

Podsumowując, należy zwrócić uwagę na dalece swoisty charakter instytucji orzeczenia o odpowiedzialności członka zarządu za zaległości podatkowe spółki. Postępowanie w zakresie orzeczenia o odpowiedzialności członka zarządu spółki kapitałowej charakteryzuje się dużą złożonością. Prawidłowe zastosowanie omawianej instytucji wymaga gruntownej analizy nie tylko norm prawnych na gruncie ordynacji podatkowej, ale również odwołania się do przepisów prawa handlowego, prawa upadłościowego, prawa cywilnego, przepisów o kontroli skarbowej, a także przepisów ustawy o postępowaniu egzekucyjnym w administracji.

⁴⁰ *Ordynacja podatkowa. Komentarz*, pod red. H. Dzwonkowskiego, Warszawa 2020⁹ (do art. 116 o.p.).

⁴¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. z dnia 21 czerwca 2024 r. Dz.U. z 2024 r., poz. 1061 (dalej: k.c.).

Artykuł zwraca uwagę na szereg obowiązków organu podatkowego zmierzającego do wydania decyzji, jak też koniecznych do podjęcia przez członka zarządu działań w celu wykazania przesłanek uwalniających od odpowiedzialności za zaległości spółki. W ramach omówionych przesłanek zaakcentowano ugruntowane poglądy orzecznictwa oraz doktryny przedmiotu. Wskazano na daleko idące konsekwencje wynikające z zaniechań w zakresie dowodowym na gruncie omawianej instytucji.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne:

- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. z dnia 21 czerwca 2024 r. Dz.U. z 2024 r., poz. 1061.
- Ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych, t.j. z dnia 7 grudnia 2023 r. Dz.U. z 2024 r., poz. 18.
- Ustawa z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym, t.j. z dnia 14 czerwca 2024 r. Dz.U. z 2024 r., poz. 979.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa, t.j. z dnia 11 października 2023 r. Dz.U. z 2023 r., poz. 2383.
- Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne, t.j. z dnia 11 września 2024 r. Dz.U. z 2024 r., poz. 1428.
- Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe, t.j. z dnia 10 kwietnia 2024 r. Dz.U. z 2024 r., poz. 794.

Orzeczenia sądowe:

- Uchwała siedmiu sędziów NSA Warszawa z dnia 8 grudnia 2008 r., II FPS 6/08, LEX nr 465091.
- Wyrok WSA w Lublinie z 16 listopada 2011 r., I SA/Lu 291/11, LEX nr 1150259.
- Wyrok NSA z 5 stycznia 2018 r., I FSK 689/16, LEX nr 2442895.
- Wyrok WSA w Szczecinie z 10 sierpnia 2016 r., I SA/Sz 316/16, LEX nr 2098093.
- Wyrok NSA z dnia 14 czerwca 2016 r., I FSK 1896/14, LEX nr 2106330.
- Wyrok NSA z dnia 26 stycznia 2016 r., II FSK 2981/13, LEX nr 2033546.
- Wyrok NSA z dnia 17 kwietnia 2018 r., II FSK 1036/16, LEX nr 2494175.
- Wyrok NSA z dnia 24 listopada 2023 r., III FSK 3163/21, LEX nr 3633254.
- Wyrok NSA z dnia 11 kwietnia 2012 r., II FSK 1961/10, LEX nr 1137629.
- Wyrok NSA z dnia 20 lutego 2007 r. II FSK 233/06, LEX nr 364426.
- Wyrok NSA z dnia 16 lutego 2012 r., II FSK 1565/10, LEX nr 1116115.
- Wyrok NSA z 25 czerwca 2014 r., II FSK 1743/12, LEX nr 1518904.
- Wyrok NSA z dnia 20 grudnia 2022 r., III FSK 975/22, LEX nr 3454113.
- Wyrok NSA z 26 stycznia, 2010 r., I FSK 2030/08, LEX nr 558857.
- Wyrok NSA z dnia 28 marca 2018 r., II FSK 817/16, LEX nr 2482525.
- Wyrok NSA z dnia 8 marca 2018 r., II FSK 2623/16, LEX nr 2460834.
- Wyrok NSA z dnia 10 kwietnia 2015 r., II FSK 852/13, LEX nr 1774615.
- Wyrok NSA z 10 kwietnia 2018 r., II FSK 2400/17, LEX nr 2494689.
- Wyrok SN z 20 sierpnia 2014 r., I UK 205/13, LEX nr 1519906.
- Wyrok SN z 21 stycznia 2010 r., II UK 157/09, LEX nr 583805.

Literatura:

- Bieniek B., *Odpowiedzialność podatkowa członka zarządu spółki kapitałowej, której jedynym właścicielem jest Skarb Państwa*, „Kwartalnik Prawa Podatkowego” 2022, nr 3.
- Gibasiewicz D., *Odpowiedzialność członka zarządu spółki kapitałowej za jej zaległości podatkowe w kontekście zasady zaufania do organów podatkowych*, „Kwartalnik Prawa Podatkowego” 2022, nr 4.
- Knapik K., *Odpowiedzialność osób trzecich za długi podatnika – konsekwencje praktyczne*, „Przegląd Podatkowy” 2000, nr 10.

- Michnik A., *Krajowy Rejestr Sądowy. Komentarz*. Opublikowano: LEX 2013.
Ordynacja podatkowa, t. I: *Zobowiązania podatkowe. Art. 1–119zzk. Komentarz aktualizowany*, pod red. L. Etl. Opublikowano: LEX/el. 2024.
Ordynacja podatkowa. Komentarz, pod red. A. Mariańskiego, Warszawa 2023².
Ordynacja podatkowa. Komentarz, pod red. H. Dzwonkowskiego, Warszawa 2020⁹.
Osajda K., *Ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym. Komentarz*, Warszawa 2023¹⁰.
Postępowanie egzekucyjne w administracji. Komentarz, pod red. R. Hausera, M. Wierzbowskiego, Warszawa 2024².
Zimmerman P., *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, Warszawa 2024⁸.

LIABILITY OF A BOARD MEMBER AS A THIRD PARTY FOR TAX ARREARS OF A LIMITED LIABILITY COMPANY

SUMMARY

The article is theoretical in nature and aims to present the institution of board member liability for tax arrears of a capital company. It characterizes this institution and the specific conditions that must be proven by the tax authority as prerequisites for ruling on the board member's liability for the company's tax arrears, as well as the conditions that, if demonstrated by the board member, will allow them to be released from such liability. The article discusses each condition with reference to doctrinal views and rulings of administrative courts and the Supreme Court. It highlights the correct interpretation of the legal provisions regulating the institution, supported by case law. Additionally, it points to the legal acts and specific regulations that apply to this institution. The article provides practical value for the application of board member liability for a company's tax arrears by offering a structured and clarifying perspective based on the outlined conditions. Particular emphasis was placed on establishing the proper understanding of key aspects within the discussed institution, including the concept of the ineffectiveness of administrative enforcement, the appropriate timing for filing a bankruptcy petition, and the issue of fulfilling the duties of a board member in the context of the conditions that determine the ruling on a board member's liability.

KEYWORDS: the liability, tax arrears, third party, limited liability company, third party debt, board member

VARIA

ROSARIA ANNA ACHILLE

LA MUSICA TRA PURITANESIMO E TRASCENDENTALISMO – AMY MARCY BEACH – LA FORZA DEL TALENTO (PARTE II)*

Introduzione

Nella vasta produzione musicale di Amy Marcy Beach un posto di rilievo occupano le composizioni cameristiche, tra cui il famosissimo *Quintetto per pianoforte e archi* op. 67.

Scritto nel 1908, dopo la *Sonata* per violino (1896) e prima del *Tema e Variazioni* per flauto e quartetto d'archi (1916), del *Quartetto* per archi in un movimento (1929) e del *Piano Trio* (1938), il *Quintetto* fu pubblicato nel 1909, dalla *Schmidt Company*.

Fu eseguito per la prima volta nel 1909, alla Potter's Hall di Boston, il 27 febbraio 1908, dal Quartetto Hoffman e dalla stessa compositrice al pianoforte.

Si tratta di uno dei lavori di Amy Beach più spesso eseguiti. All'epoca era all'avanguardia ed è considerato una delle opere più importanti del repertorio cameristico statunitense.

Il quintetto appartiene al mondo sonoro di Brahms per il suo lirismo intenso e travolgente, con qualche reminiscenza lisztiana.

Nell'opera, in cui Beach lascia ampio spazio alla scrittura solistica, forse anche per bilanciare i molti passaggi all'unisono, prevale il carattere malinconico e misterioso.

ROSARIA ANNA ACHILLE – Università degli Studi di Bari “Aldo Moro”, e-mail: rosanna.achille@icloud.com

*La prima parte della monografia è stata pubblicata su “Civitas et Lex” nel 2024 (n. 4, pp. 45–54).

Analisi formale del *Quintetto per pianoforte E Archi Op. 67*

La tonalità d'impianto è quella di FA diesis minore, che conferisce all'opera un carattere scuro e misterioso;¹ il pezzo si conclude, invece, con un cambiamento di modo, alla corrispondente tonalità di FA diesis maggiore.

Pur utilizzando forme convenzionali (la struttura in forma ciclica ripropone i materiali e gli elementi del I tema del I movimento, anche nell'ultimo movimento), il *Quintetto* si caratterizza per l'uso massiccio di cromatismi, ispirandosi allo stile di Strauss e Wagner.

L'opera consta di tre movimenti: il primo e l'ultimo movimento sono in forma sonata, mentre il secondo è in forma ternaria, secondo lo schema A B A'.

Il I movimento (*Adagio – Allegro moderato*), costituito da 287 battute, si caratterizza per l'alternarsi di episodi dall'apparenza intima e personale e fitte trame quasi sinfoniche, espressioni affettuose e sonorità audaci dell'intero ensemble.

Gli archi suonano un FA diesis all'unisono, mentre il pianoforte esegue figurazioni arpeggiate, al basso, basate su cromatismi discendenti: DO – SI – LA# – LA (battute 1–7).

Da battuta 8, gli archi suonano una melodia all'unisono, costruita su una scala cromatica discendente (FA# – MI# – MI...).

L'*Adagio* termina su una semicadenza (battuta 24).

¹ Amy Beach aveva una particolare visione dei colori e soleva abbinare, ad ogni nota o tonalità, un determinato colore: DO maggiore = bianco; RE bemolle maggiore = viola; MI bemolle maggiore = rosa; MI maggiore = giallo; SOL maggiore = rosso; LA bemolle maggiore = blu; LA maggiore = verde; FA diesis minore = nero; SOL diesis minore = nero.

La parte principale del movimento (*Allegro moderato*) si apre, a battuta 25, con le sestine arpeggiate del pianoforte (figurazione che prosegue fino alla battuta 34), che accompagnano il Tema I, cromatico, introdotto dal primo violino, a battuta 27.

Si tratta di una melodia triste e malinconica, seguita da un breve episodio schubertiano, che si conclude alla battuta 42, con il ritorno del tema iniziale (battuta 43), sempre accompagnato dagli arpeggi del pianoforte.

The musical score is written for a voice and piano. It consists of four systems of staves. The first system shows the vocal line with a melodic line and a piano accompaniment with arpeggiated figures. The second system continues the vocal line with a melodic line and a piano accompaniment with arpeggiated figures. The third system shows the vocal line with a melodic line and a piano accompaniment with arpeggiated figures. The fourth system shows the vocal line with a melodic line and a piano accompaniment with arpeggiated figures. The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings like *mf*, *pp*, and *leggiere*. There are also performance instructions like *Ped.* and ** Ped. **.

Il Tema II, lirico, comincia da battuta 72, presentato dagli archi e seguito da una figurazione più articolata del pianoforte.

Handwritten musical score for a piano piece, likely from a Romantic era manuscript. The score is written on ten staves, grouped into two systems of five staves each. The key signature is three sharps (F#, C#, G#) and the time signature is 3/4. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, slurs, and dynamic markings. The first system (staves 1-5) features a melodic line in the upper staves with markings like *rit.*, *cresc.*, *pp*, and *sost.*. The lower staves of the first system show a more complex, articulated piano accompaniment with markings like *rit.*, *cresc.*, *pp*, and *sost.*. The second system (staves 6-10) continues the melodic line with *rit.* and *pp* markings, while the piano accompaniment becomes more rhythmic and includes a *cresc.* marking. The score concludes with a *Ped.* (pedal) marking and a *Semp.* (semplice) marking.

L'Esposizione si conclude con le note tenute degli archi (battute 129–137), sostenute dagli ampi arpeggi del pianoforte che, con un *dolcissimo e poco rallentato*, conducono allo Sviluppo, che inizia con un *Più mosso* alla battuta 138.

Qui i Temi I e II cominciano a variare e a modulare.

Più mosso (♩ = 126)

The musical score is handwritten and spans four systems of staves. The first system is marked with a tempo change to *Più mosso* with a quarter note equal to 126 beats per minute. The notation is dense, featuring numerous triplets, slurs, and arpeggiated figures. The key signature consists of two sharps (F# and C#). The score concludes with a 'Ped.' (pedal) marking at the bottom right.

La Ripresa inizia a battuta 215, con il secondo tema.

Nell'ultima parte tornano l'Introduzione e il Tema I, per concludere con la tonica questo primo movimento, la cui atmosfera si mantiene scura e misteriosa.

La struttura del II movimento (*Adagio espressivo*) è, come si è detto, in forma ternaria A B A'.

Nel II movimento (*Adagio espressivo*) è presente una piacevolissima melodia molto romantica; la musica si snoda con raffinato equilibrio, non eccede in drammatiche esplosioni o appassionate esuberanze.

Nelle 127 battute che costituiscono questo movimento, il metro si alterna continuamente tra 4/4 e 6/4.

La sezione A si apre dolcemente, con il Tema in RE bemolle maggiore: si tratta di una bella melodia “romantica”, introdotta dagli archi (*con sordino*) e ripresa dal pianoforte, a battuta 9.

Adagio espressivo. (♩ = 54)

The score shows the initial measures of the section. The strings (Violins I, Violins II, Violas, Cellos, and Double Basses) are marked *con sordino* and *pp*. The piano part enters at measure 9. The tempo is *Adagio espressivo* with a quarter note equal to 54 beats. The key signature has two flats (B-flat major). The time signature alternates between 4/4 and 6/4. The section ends at measure 16 with a repeat sign.

Alla battuta 17 il violoncello ripropone lo stesso tema, ma invertito e modulato, in DO diesis minore.

The score shows the cello part starting at measure 17. The tempo is *a tempo*. The key signature has two sharps (D major). The time signature is 4/4. The cello part is marked *A dolce marcato*.

Alla battuta 25 il Tema (*cantabile*) modula alla tonalità di MI maggiore ed è presentato dal secondo violino.

La sezione B comincia a battuta 35 e alla battuta 37 il violoncello esegue il Tema (*cantabile*), sostenuto dall'accompagnamento sincopato degli archi. In tutta questa sezione il Tema modula continuamente ed è imitato da tutti gli strumenti.

A battuta 76 il Tema si trasforma in un interludio pianistico,

La sezione A' comincia a battuta 93: questa sezione è fortemente cromatica e ricca di figurazioni irregolari (terzine) e ritmi incrociati. Il Tema I ricompare, variato.

Pur rimanendo delicata e vellutata, quest'ultima parte del secondo movimento si infiamma di una notevole intensità emotiva: le dinamiche crescono, fino a raggiungere il *fff* (battuta 110), per poi diminuire alla battuta 114, quando inizia la Coda,

dove l'atmosfera si ammorbidisce con il *dolce cantabile* dei due temi, che si modificano sul pedale di tonica, per poi concludere sulla tonica.

Il terzo e ultimo movimento (*Allegro agitato*) si compone di 337 battute; è in FA diesis minore e riprende la forma sonata del primo movimento.

Intenso ed espressivo, si sviluppa in tre tempi diversi: *Allegro agitato*, *Adagio come prima*, *Presto*.

La carica espressiva esplode con incredibile forza già dall'introduzione, caratterizzata da rapidi passaggi di scale, che imprimono alla massa sonora un movimento in avanti.

Il Tema I (battuta 13), basato su intervalli di 2^a aumentata, crea un'atmosfera esotica.

L'esplosione gioiosa iniziale, simile a uno Scherzo, si smorza in passaggi tranquilli con assoli sparsi di violino e di viola e qualche spunto drammatico.

A battuta 56, la viola ripropone il secondo tema, cromatico, nella tonalità di LA maggiore.

Dalla battuta 106, inizia una serie di accordi ribattuti del pianoforte, che proseguono fino al termine dell'Esposizione.

Lo Sviluppo inizia alla battuta 132, con gli archi (tranne il primo violino) che eseguono quadruple articolazioni.

In questa sezione i materiali dell'Introduzione, del Tema I e del Tema II si modificano e cambiano chiave: alla battuta 177 il violoncello propone un'imitazione fugata, basata sul primo tema e caratterizzata da tremoli.

L'imitazione fugata si conclude alla battuta 207, con un accordo di settima diminuita, in *sfz* e, dopo una lunga pausa (battuta 208), torna l'*Adagio* del primo movimento (*Adagio come prima*) e comincia la Ripresa, dove riprende vigore il materiale iniziale, preparando l'inebriante finale.

Il Tema II arriva e si sviluppa a battuta 232: con l'introduzione del secondo tema, più lirico, si placa l'intensità quasi febbrile, che ha caratterizzato la parte precedente.

Dopo un assolo del pianoforte, che per dodici battute propone una figurazione articolata simmetricamente,

la trama musicale si completa con l'entrata degli archi (battuta 244), che punteggiano l'impianto sonoro, con una tessitura a maglie larghe.

La Coda giunge a battuta 311 ed è costituita da frammenti del primo tema, presentati col tremolo, prima dai due violini,

poi da viola e violoncello

e, quindi, dagli archi al completo.

Subito dopo ritorna il primo tema, con aumentazione, alla battuta 329, su un pedale di FA diesis a ripristinare, in questa fine di movimento, l'atmosfera drammatica, *il pathos*, che ha permeato l'intera opera. Il *Quintetto* si conclude con un trionfante accordo di FA diesis maggiore.

Quest'opera costituisce una pietra miliare nella musica da camera americana. A lungo fuori produzione e non disponibile, attualmente è eseguita da *ensemble* americane, non solo negli Stati Uniti, ma anche all'estero.

Conclusioni

Molte altre opere di Amy Beach, tra cui il sopra analizzato *Quintetto*, erano considerate all'avanguardia per il suo tempo, in coerenza con la sua personalità aperta alle innovazioni e alla ricerca, in uno sforzo costante teso non solo al perfezionamento della tecnica, ma anche e soprattutto all'efficacia espressiva, capace di coinvolgere la sfera emozionale e sentimentale.

Talento purissimo, **Amy Beach** può, dunque, considerarsi un esempio di femminismo in un mondo come quello della musica, nel quale si pensava che la donna potesse solo essere una brava virtuosa.

In questo senso Beach ha avuto il ruolo di battistrada: è stata una precorritrice che, oltre a conquistare il pubblico dell'epoca, ha raggiunto traguardi eccezionali, come essere ufficialmente accolta nel circolo dei compositori del New England, oggi ricordati come i *Boston Six*².

Nel 1979, grazie al lavoro di Carol Neuls-Bates e di Adrienne Fried Block, fu inserita in una delle prime antologie di donne compositrici. Più recentemente, dal 2000, il suo nome compare, accanto a quello di altri 86 compositori, nel famoso *Hatch Memorial Shell* di Boston, unica donna ad esservi ricordata.

BIBLIOGRAFIA

Enciclopedia delle Donne.

https://it.wikipedia.org/wiki/Amy_Beach

<https://www.gbopera.it/2024/04/amy-beach-1867-1944-dreaming/>

<https://it.topwar.ru/245070-bostonskie-braminy.html>

Achille R.M., *La musica tra puritanesimo e trascendentalismo – Amy Marcy Beach – La forza del talento (parte I)*, “Civitas et Lex” 2024, nr 4, s. 45–54.

MUSIC BETWEEN PURITANISM AND TRASCENDENTALISM – AMY MARCY BEACH – *THE POWER OF TALENT* (PART II)

SUMMARY

The article focuses on the figure of Amy Marcy Beach, a talented and emancipated artist who, thanks to her determination and the strength of her musical productions, managed to overcome the mistrust and prejudices that permeated the musical world of puritan and conservative America of the late nineteenth century, regarding the possibility for a woman to approach composition.

KEYWORDS: talent, determination, sensitivity

² Paine, Chadwich, Foote, Parker, MacDowell, Whiting.

RECENZJE / REVIEWS**KS. WOJCIECH GUZEWICZ****KS. KRZYSZTOF BIELAWNY,
DZIEJE PARAFII W RUTCE-TARTAK,
ELBLĄG 2024, SS. 217**

Ks. Krzysztof Bielawny – to znany w Polsce (i nie tylko) pisarz, teolog (doktor habilitowany), kapłan. W swoim dorobku piśmienniczym ma wiele książek i artykułów naukowych. Wśród nich uwagę zwracają książki związane z Gietrzwałdem, np. *Niepodległość wyszła z Gietrzwałdu* (Olsztyn 2008), *Niezwyciężone sanktuarium maryjne w Gietrzwałdzie* (Olsztyn 2008), *Gietrzwałd – miejsce objawień maryjnych* (Olsztyn 2014) oraz *Utracona niepodległość* (Elbląg–Mojtyny 2023). Punktem stycznym dla owych publikacji są wydarzenia w Gietrzwałdzie w 1877 r. oraz ich konsekwencje. Jest zatem znawcą objawień gietrzwałdzkich, ale także m.in. historii ośrodków duszpasterskich na Warmii i Mazurach (np. opisał dzieje parafii w Bartoszcach, Dźwierzutach, Pieckach, Ukie, Mrągowie, Nawiadach, Korszach, Klonie, Nidzicy itd.)¹.

Jedną z najnowszych jego publikacji jest książka pt. *Dzieje parafii w Rutce-Tartak* (Elbląg 2024, ss. 217). To pozycja, która odbiega nieco od innych dzieł tegoż Autora nie tyle pod względem zainteresowań i tematyki (tutaj także odnaleźć można aspekty historyczne i teologiczne), co pod względem geograficznym. Do tej pory ks. Krzysztof Bielawny koncertował się głównie na dziejach Warmii i Mazur. Tym razem na prośbę kolegi rocznikowego, ks. Mirosława Baranowskiego, podjął się opracowania historii i współczesności parafii, która leży poza kręgiem jego dotychczasowych zainteresowań. Rutka-Tartak, położona na Suwalszczyźnie, wpisuje się bowiem w historię Wielkiego Księstwa Litewskiego, Rzeczypospolitej Oboga Narodów, Rzeczypospolitej Polskiej oraz diecezji wileńskiej, wigierskiej, sejneńskiej czyli augustowskiej, łomżyńskiej i elckiej. Było to dość spore wyzwanie dla Autora. Aby odpowiedzieć na pytanie, czy sprostał temu zadaniu, należy przede wszystkim przeanalizować bazę źródłową oraz zawartość książki. W tym momencie warto jeszcze dodać, iż książka została

KS. WOJCIECH GUZEWICZ – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Filia w Elku, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6759-0856>, e-mail: wojciech.guzewicz@uwm.edu.pl

¹ Pełny spis dzieł ks. prof. Krzysztofa Bielawnego znajduje się na stronach Biblioteki Narodowej w Warszawie.

wydana niezwykle starannie pod względem edytorskim, na dobrym papierze, z bogactwem zdjęć, tabel i wykresów.

Jeśli chodzi o podstawę źródłową, a zwłaszcza archiwa, to Autor wykorzystał zasoby czterech jednostek: Archiwum Parafialnego w Rutce-Tartak (24 teczki), Archiwum Akt Nowych w Warszawie (3 teczki), Archiwum Prywatnego Autora Publikacji (6 biogramów) oraz Archiwum Szkoły w Rutce-Tartak (kronikę), przy czym najobficiej cytował zbiory parafialne, choć nadal nie są one w pełni skatalogowane i uporządkowane. W wykazie archiwów zabrakło jednak co najmniej trzech jednostek, tj. Archiwum Diecezji Elckiej, Archiwum Diecezji Łomżyńskiej oraz Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku. W pierwszym z wymienionych zasobów znajdują się m.in. dwa tomy akt parafii w Rutce-Tartak z lat 1925–1992, w których można odnaleźć np. dekret erygujący parafię oraz wiele innych cennych informacji, m.in. imię i nazwisko kościelnego, o którym Autor wspomina na stronie 98 – „Nie znamy jego imienia i nazwiska, mimo że pracował w parafii przez 29 lat”. W tym samym archiwum, ale w dziale Kurii Biskupiej w Elku, znajdują się akta parafii w Rutce-Tartak od 1992 r. Poszerzą i ubogacą one z pewnością naszą wiedzę na temat funkcjonowania parafii w ostatnim trzydziestoleciu. Z kolei archiwum łomżyńskie posiada akta dotyczące przeszłości ziemi i mieszkańców tejże parafii z czasów diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej oraz łomżyńskiej (ważne są zwłaszcza sygnatury akt dotyczące parafii Wiżajn, Lubowa i Rutki-Tartak, ale nie tylko; można by pokusić się jeszcze o przejrzenie np. akt osobowych kapłanów pracujących w parafii w Rutce-Tartak). Z kolei Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku zawiera m.in. informacje na temat działalności księży w parafii i parafii z okresu międzywojennego, zwłaszcza cenne wydają się raporty władz dotyczące bezpieczeństwa w pasie przygranicznym.

W pracy nie ma właściwie źródeł drukowanych. Jest cytowana tylko jedna instrukcja dotycząca nauczania religii w szkołach z 1990 r. oraz, z tegoż samego roku, List Episkopatu Polski w sprawie powrotu katechizacji do szkoły. Zabrakło przeanalizowania i wpisania do bibliografii np. elenchusów (zwłaszcza diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej z lat 1914–1924 i diecezji łomżyńskiej z lat 1925–1939), w których podawane były co roku informacje na temat nazw miejscowości wchodzących w skład parafii (ewentualnie ich zmiany), odległości poszczególnych miejscowości od kościoła, szkół istniejących na terenie parafii (także liczba dzieci, rodzaje szkół, a czasami nawet dane dotyczące nauczycieli) itp. Elenchusy pomocne byłyby też w ustaleniu miejscowości, które weszły w skład parafii w chwili jej powstania w 1925 r. oraz które zostały w parafii w Lubowie. Niezmiernie ciekawym źródłem drukowanym, opublikowanym przez ks. Wojciecha Guzewicza w 2014 r., jest relacja bpa Czesława Rydzewskiego na temat zniszczeń i stanu parafii Ziemi Sejneńskiej i Suwalskiej po II wojnie światowej (w tym w Rutce-Tartak)². Wreszcie – w bazie źródłowej –

² W. Guzewicz, *Wizytacje pasterskie bpa Rydzewskiego na Suwalszczyźnie i Sejneńszczyźnie w lipcu 1947 r.*, „Studia Elckie” 16(2014), nr 2, s. 221–232.

pomocne byłyby roczniki diecezji łomżyńskiej i elckiej, wydawane co kilka lat przez ośrodki decyzyjne diecezji (choćby w analizie demograficznej).

Autor zamknął listę opracowań na kilkudziesięciu pozycjach. Większość z nich dotyczy terenów i zjawisk opisywanych pobocznie, niebezpośrednio (jak np. tematy związane z Warmią czy Mazurami). Brakuje natomiast w wykazie wielu pozycji, które wniosłyby do tej pracy cenne informacje i pogłębiłyby analizę i syntezę Autora. Przykładowo pominiętych zostało wiele dzieł ks. prof. Witolda Jemielitego, znawcy dziejów kościelnych opisywanych terenów, zwłaszcza XIX w. i pierwszej połowy XX w. Do jego sztandarowych pozycji, niezwykle przydatnych w opisywaniu dziejów parafii w Rutce-Tartak, zaliczyłbym książkę o szkolnictwie powszechnym w województwie białostockim w okresie II Rzeczypospolitej³, artykuł naukowy o powstaniu parafii w Rutce-Tartak⁴ oraz artykuł naukowy na temat zmian administracyjnych na tym terenie⁵. Pracę wzbogaciłyby też książki i artykuły ks. Wojciecha Guzewicza, np. *Ruch katolicko-społeczny na terenie diecezji łomżyńskiej w okresie XX-lecia międzywojennego* (o organizacjach katolickich, ale nie tylko) – właściwie w książce ks. Bielawnego nie ma nic na temat Akcji Katolickiej w II Rzeczypospolitej czy innych prężnie działających organizacji w parafii (np. Papieskich Dzieł Misyjnych czy Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej) poza zdjęciem umieszczonym na stronie 125 i podpisem: „Członkowie Akcji Katolickiej z ks. Przekopem w latach trzydziestych XX wieku”. Warto dodać, iż zdjęcie to zrobiono na tle sztandaru; musiała to być zatem znaczna organizacja, skoro posiadała swój sztandar. Przydatna byłaby także pozycja o duchowieństwie łomżyńskim⁶, z której Autor zaczerpnąłby wiele cennych informacji o księżach i formach ich pracy w Rutce-Tartak. Wreszcie wiele informacji dostarczyłyby Autorowi prace Jerzego Wiśniewskiego o osadnictwie i powstawaniu miejscowości na tych terenach⁷ oraz ks. Wojciecha Nitkowskiego na temat parafii w Wiżajnach, z której to przecież wyłoniono najpierw parafię w Lubowie, a potem także w Rutce-Tartak⁸.

Praca składa się z dziewięciu rozdziałów: *Pierwsze okręgi duszpasterskie* (I, stron 12), *Początki parafii w Rutce-Tartak* (II, stron 9), *Księża proboszczowie i administratorzy* (III, stron 50), *Powołania zakonne i kapłańskie* (IV, stron 122), *Pomocnicy parafialni* (V, stron 6), *Duszpasterstwo parafialne* (VI, stron 34), *Edukacja i katechizacja* (VII, stron 17), *Pierwszy Dom Boży – tymczasowa kaplica (1925–1978)* (VIII, stron 34), *Przemiany demograficzne* (IX, stron 14) oraz ze wstępu, zakończenia i bibliografii. Najobszerniejszy jest zatem rozdział o duchowieństwie, zajmuje on w sumie jedną czwartą całej książki, najmniejszy zaś jest rozdział o pomocnikach parafii (6 stron). W tym tak bogatym zbiorze

³ W. Jemielity, *Szkoły powszechne w województwie białostockim w latach 1919–1939*, Łomża 1991.

⁴ Tenże, *Utworzenie parafii Rutka-Tartak*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 7(2007), s. 79–87.

⁵ Tenże, *Podziały administracyjne diecezji wigierskiej, diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej i diecezji łomżyńskiej*, „Studia Łomżyńskie” 2(1989), s. 163–179.

⁶ W. Guzewicz, *Duchowieństwo diecezji łomżyńskiej w II Rzeczypospolitej*, Lublin 2003.

⁷ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1965.

⁸ W. Nitkowski, *Dzieje duszpasterstwa parafii Wiżajny w latach 1818–1925*, Warszawa 2000 [mps BUKSW].

zabrakło wyodrębnienia rozdziału o życiu sakramentalnym, które przecież stanowi kwintesencję funkcjonowania parafii. I tu nie chodzi tylko o samo zestawienie liczbowe (bo to znajduje się w pracy, choć nie wszystkie posługi i sakramenty), ale o przygotowanie, formy i rodzaje, a nawet pewną specyfikę tych obrzędów i posług w parafii Rutka-Tartak. Można by także, o czym już wspomniałem wyżej, rozwinąć temat organizacji katolickich działających w parafii, zwłaszcza w okresie międzywojennym, gdzie wielu parafian uczestniczyło w licznych kursach oraz szkoleniach, a nawet w zawodach ogólnodiecezjalnych i krajowych. Dobrze by było również pokusić się o bliższe scharakteryzowanie poszczególnych miejscowości wchodzących w skład parafii, np. pokazać ich historię, skład demograficzny, specyfikę itd.

W warstwie treści warto zwrócić jeszcze uwagę na dwie kwestie. Autor na stronach 5 i 203 podaje, iż diecezja z siedzibą w Sejnach nazywała się „augustowska” albo „sejneńska”. Dogłębna analiza i ocena materiałów źródłowych (np. „Bularium Romanum” i oficjalne druki diecezjalne) pozwala nam jednak na skonstatowanie tezy o prawdziwości określenia „diecezja sejneńska czyli augustowska” i tym samym odrzuceniu innych terminów na określenie diecezji w Sejnach. Kwestię nazwy diecezji w Sejnach i związane z tym problemy uporządkował ks. Wojciech Guzewicz chociażby w artykule naukowym pt. *Spór o diecezję* zamieszczonym na łamach w czasopiśmie naukowego KUL – „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura” w 2019 r.⁹ W diecezji ełckiej i diecezji łomżyńskiej, ale nie tylko, postacią powszechnie znaną był ks. prof. Józef Marcełi Dołęga (1940–2014), wychowawca wielu pokoleń kapłańskich. Autor, nie wiedząc czemu, przypisał temu kapłanowi drugi człon nazwiska – Marecki, którego nie miał (s. 115). Przy następnych wydaniach książki należy to koniecznie poprawić.

Na postawione wcześniej pytanie, czy Autor sprostał wyznaniu, należy odpowiedzieć, że raczej tak. Czytelnik pozyska bowiem z tej książki nie tylko wiedzę szczegółową o rzeczach, ludziach i zdarzeniach określonego miejsca i czasu, ale także inspirację do refleksji nad losami takich małych społeczności lokalnych. Może nawet dozna wzruszenia, jeśli sam wywodzi się z tej przestrzeni geograficznej i duchowej. Wydaje się, że każdego człowieka związanego z Kościołem i naszym regionem poruszy lektura tej pracy. Książka przyczyni się także do uświetnienia uroczystości jubileuszowych stulecia powstania parafii, które przypadną pod koniec 2025 r. Nie można jej jednak uznać za wyczerpującą monografię chociażby ze względu na niekompletność źródeł i związaną z tym pobieżną analizę i syntezę zagadnień.

⁹ W. Guzewicz, *Spór o diecezję*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, pod red. J. Walkusza, t. XVIII, Lublin 2019, s. 25–37.

Zasady przyjęcia tekstów do druku w czasopiśmie „Civitas et Lex”

1. Prace złożone do Redakcji „Civitas et Lex” nie mogą być wcześniej nigdzie publikowane ani być w tym samym czasie złożone w redakcjach innych wydawnictw.

2. Przed zgłoszeniem artykułu autor powinien upewnić się:

- czy jego praca jest oryginalna?
- czy tytuł pracy odpowiada jej treści?
- czy przedmiot badań i przyczyny ich podjęcia są poprawnie sformułowane?
- czy założenia sformułowane w celu pracy zostały zrealizowane?
- czy prezentowane wyniki są nowe?
- czy język i styl pracy są poprawne?
- czy dobór literatury i źródeł jest wystarczający i adekwatny do problematyki pracy?
- czy wnioski są poprawne i znajdują uzasadnienie w treści i wynikach pracy?
- czy streszczenie jest zredagowane poprawnie?

3. Dostarczone teksty powinny być napisane za pomocą MS Word; sformatowane przy użyciu czcionki Times 12; formatowanie tekstu należy ograniczyć do minimum: wcięcie akapitowe, środkowanie, kursywa.

4. Jeżeli tekst zawiera nietypowe fonty (np. znaki hebrajskie, cyrylicę, grekę, znaki logiczne, matematyczne lub fonetyczne), które nie występują w standardowej instalacji edytora lub środowiska Windows, należy je dołączyć w oddzielnym pliku.

5. Objętość artykułu powinna mieścić się w granicach 25–40 tys. znaków graficznych (ze spacjami i przypisami łącznie).

6. Przypisy należy sporządzić według zasad podanych w załączniku (patrz załącznik „Podstawowe reguły dotyczące przypisów” na stronie internetowej pisma).

7. Do tekstu należy dołączyć angielskie tłumaczenie tytułu, podtytułu, słów kluczowych i streszczenia (ok. 150 słów).

8. Informacje o autorach powinny zawierać następujące dane: imię i nazwisko, stopień i tytuł naukowy, stanowisko, miejsce pracy (Katedra, Instytut, Uczelnia) wraz z dokładnym adresem do korespondencji.

9. Materiały do kolejnych numerów czasopisma przyjmują redaktorzy poszczególnych działów.

Zasady etyczne – zapora „ghostwriting”

1. Jednym z najważniejszych dowodów etycznej postawy autorów prac zgłaszanych do kwartalnika „Civitas et Lex” jest jawność informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania ich artykułów (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.), co jest przejawem nie tylko dobrych obyczajów, ale także społecznej odpowiedzialności.

2. Redakcja zobowiązuje autorów do (a) ujawnienia wkładu osób innych niż autor w powstanie ich pracy – łącznie z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu tekstów, a także do (b) podania informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („*financial disclosure*”). W przypadku, gdy autorzy nie uczynili tego samodzielnie w swojej pracy, prosimy o wypełnienie i przesłanie, drogą e-mailową w formacie PDF lub listownie na adres Redakcji następującego oświadczenia: „Oświadczenie Autora pracy” (patrz niżej), którego treść zostanie opublikowana wraz z artykułem.

3. Wszelkie wykryte przypadki „ghostwritingu” i „guest authorshipu” będą demaskowane i dokumentowane, łącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

4. Plik: „Oświadczenie Autora pracy” do pobrania na stronie internetowej pisma.

Zasady recenzowania artykułów naukowych

1. Autorzy, przysyłając artykuł do publikacji w „Civitas et Lex”, wyrażają zgodę na proces recenzji.

2. Procedura recenzowania artykułów jest zgodna z zaleceniami Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (zob. „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce”, Warszawa 2011).

3. Nadesłane artykuły, o ile spełniają wymogi formalne (zob. „Przygotowanie tekstu” oraz „Podstawowe reguły dotyczące przypisów”), są kierowane do dwóch recenzji: ich pozytywny wynik kwalifikuje pracę do druku, negatywny – skutkuje odmową publikacji. W przypadku, gdy tylko jedna z recenzji jest pozytywna, powoływany jest trzeci recenzent, którego ocena rozstrzyga o możliwości publikacji recenzowanego tekstu. Ostateczną decyzję o druku podejmuje Redaktor Naczelny na podstawie dwóch pozytywnych recenzji danego artykułu.

4. Recenzenci współpracujący z Redakcją to osoby o wysokich kompetencjach naukowych, legitymujące się stopniem doktora habilitowanego (lub doktora w przypadku afiliacji zagranicznej w kraju, w którym nie ma habilitacji). W przypadku tekstów napisanych w językach konferencyjnych co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.

5. Redakcja przyjmuje model, w którym autor(zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. „*double-blind review process*”). Dlatego też nie wymaga się od recenzentów i autorów pisemnej „Deklaracji o braku konfliktu interesów” między nimi. Redakcja przyjmuje zasadę, zgodnie z którą recenzenci i autorzy artykułów nie powinni być afiliowani do tej samej uczelni.

6. Recenzja ma formę pisemną i zawiera jednoznaczny wniosek co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia. (Plik „Recenzja artykułu zgłoszonego do Civitas et Lex” do pobrania na stronie internetowej pisma). Redakcja dysponuje formularzami recenzji w języku polskim, angielskim i włoskim.

7. Recenzentom nie wolno wykorzystywać wiedzy na temat pracy przed jej publikacją.

8. Autor jest informowany o wyniku dokonanej recenzji, następnie ustosunkowuje się do zawartych w niej uwag.

9. Nazwiska recenzentów poszczególnych artykułów nie są ujawniane. Redakcja podaje do publicznej wiadomości ogólną listę recenzentów współpracujących w danym roku: (a) na stronie internetowej czasopisma oraz (b) w każdym czwartym numerze kwartalnika.